

REFLEXE DĚJIN

PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY V ČESKÉ A SLOVENSKÉ HISTORIOGRAFII

Historický ústav AV ČR
Praha 1998

**REFLEXE DĚJIN PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ
REPUBLIKY V ČESKÉ A SLOVENSKÉ
HISTORIOGRAFII**

Sborník referátů přednesených na kolokviu pořádaném
Historickým ústavem AV ČR v Praze 18. listopadu 1997

Historický ústav AV ČR

Praha 1998

Sborník referátů z přípravného kolokvia ke konferenci "Československo
1918-1938. Osudy československé demokracie"

Rediguje: PhDr. Josef Harna
Technická redakce: Jaroslava Bucharová

Elektronické vydání připravili: Jan Němeček, Drahomíra Jelečková a Blanka
Šubecová

Generální sponzor konference : Česká spořitelna

Sponzor : Komerční banka
Institut française de Prague

© Historický ústav AV ČR

ISBN 80-85268-78-7

O B S A H

Josef H a r n a Několik poznámek na úvod	5
Josef H a r n a První Československá republika jako historiografický problém	7
Petr P r o k š Přehled základní literatury o vzniku Československa	14
Eva B r o k l o v á Politický systém první ČSR ve světle historického výzkumu	23
Josef H a r n a Politické stranictví a role politických stran v první Československé republice. (Problémy výzkumu a stav poznání ke konci století)	40
Nataša K r a j č o v i č o v á Slovenská historiografia o dejinách medzivojnovnej ČSR	61
Jan R y c h l í k První Československá republika v slovenské ľudácké a neľudácké historiografii	71
Jaroslav Š e b e k Národnostní problémy první ČSR v historiografické reflexi. (Stav ke konci 20. století)	85
Jindřich D e j m e k Československá zahraniční politika 1919–1938: pokus o historiografickou bilanci	100
Vlastislav L a c i n a – Lubomír S l e z á k Hospodářský vývoj první ČSR v novější historické literatuře	138

Josef H a n z a l	
Kultura a česká společnost za první republiky	153
Jaroslav V a c u l í k	
Ke stavu výzkumu dějin krajanů	160
Václava H o r č á k o v á	
Bibliografie české historie k dějinám Československa v letech 1918–1938	165

Několik poznámek na úvod

Uplynulo více než čtyři roky od okamžiku, kdy jsme na podzim roku 1993 v Historickém ústavu zorganizovali konferenci na téma „Československo 1918–1948. Nahodilost nebo logika dějin?“¹ Bylo to v situaci, kdy překotný politický vývoj bezprostředně po pádu komunistického režimu kladl nesčetné nové otázky a vyvolával kromě jiného i hlad po poznání především nových a nejnovějších fází vývoje české resp. československé společnosti včetně poznání vývoje první československé republiky. V reakci na předcházející oficiální postoje se tehdy vynořila celá řada názorů, které však většinou pouze měnily hodnotící znaménka kladená před dosavadní interpretaci jednotlivých historických faktů. Dlužno však říci, že konkrétním podnětem k uspořádání tehdejší konference pro nás byla zcela specifická vlna hodnotících soudů, jež se s cíleným a jednostranným skepticismem vyjadřovaly k celkovému obsahu a směřování českých a slovenských dějin 20. století.² Téměř shodně jsme tehdy (jak organizátoři, tak i většina účastníků konference) zastávali názor, že je třeba tyto jednostrannosti odmítnout. Uvědomovali jsme si ovšem, jak obrovský úkol stojí před historickou vědou, jestliže chce dospět k vyváženému obrazu složité reality první republiky, k vědeckému posouzení kořenů jejího vzniku, jejího charakteru, postavení v dobovém evropském kontextu, jejích slabin i silných stránek, k odhalení přechodných či trvalejších hodnot, jež vnesla do vývoje oněch společenství, jež žila v tomto státě, i hodnocení jejího přínosu k evropské demokracii. Naším nejbližším cílem bylo vyvolat odbornou diskusi a snad i intenzivnější zájem o studium dějin první republiky.³

Ve vzrušené atmosféře počátku 90. let jsme však nedocenili problémy, jež historickou obec při zvládnutí tohoto komplexního úkolu očekávají. S naivním optimismem jsme očekávali převratné výsledky dalšího bádání a mnozí věřili, že pod tímto náporům konečně zmizí i pochybnosti degradující jednu ze zlomových a snad i nejdynamičtějších etap vývoje naší společnosti na nevýznamnou, ne-li dokonce problematickou epizodu dějin.⁴ Od zmíněného setkání sice výzkum v řadě ohledů pokročil, rozvíjel se však značně nahodile, někdy až chaoticky. Mnozí z badatelů pokračovali spíše v „přehodnocování“ dosavadních výsledků poznání, někteří využívali příležitosti ke zveřejnění svých výzkumů, jež nemohli uplatnit

¹ K tomu srv. sborník referátů a statí in: *Moderní dějiny sv. 2. (Československo: Nahodilost nebo logika dějin?)*, Praha 1994.

² V tomto duchu vyšla např. řada článků v revue *Střední Evropa* (vyd. Institut pro středoevropskou politiku a kulturu, Praha), a zejména pak rozsáhlá úvahová práce *Češi v dějinách nové doby* (Praha 1991), vydaná pod pseudonymem Podiven.

³ Dnes je zřejmé, že tehdejší obranářský postoj vůči odkazu první republiky byl do jisté míry také jen produktem vzrušené dobové atmosféry. Otázka po „smyslu dějin“ není v tomto ohledu nezbytná a jak se ukázalo, nebyla ani dostatečně provokující resp. podněcující k intenzivnějšímu výzkumu.

⁴ Na potřebu sledovat problematiku první republiky s větším odstupem „analytickými brýlemi“ upozornila kromě dalšího E. Hahnová v kritické recenzi na uvedený sborník referátů z konference *Československo: nahodilost nebo logika dějin* (viz E. HAHN, *Bohemica* 1997, s. 467–470).

v předcházejících politických podmínkách, a snad jen jednotlivci zvláště z řad mladší generace historiků se ponořili znovu do hlubin archivů a začali pomalu vynášet na světlo nové poznatky a nová slušně již doložená hodnocení dílčích i obecnějších jevů sledovaného období. S odstupem času se však ukazuje stále výrazněji, že pokračovat tímto způsobem není dosti produktivní. Dospěli jsme proto k názoru, že bude užitečné znovu se zamyslet se nad dosaženým stavem poznání, nad koncepcí a dalším postupem výzkumu dějin první republiky. Je však dlužno přiznat, že u počátků tohoto nápadu byl ještě jeden, z hlediska vědeckého přístupu snad podružný, ale objektivně neméně závažný podnět. Bylo to blížící se zaokrouhlené výročí vzniku (ale i zániku) první republiky. Předpokládali jsme, že se v roce 1998 zvedne nová vlna zájmu širší veřejnosti o historické osudy a aktuální význam tohoto státu a historické obci se budou znovu klást otázky, na něž by měla dát zasvěcenější a přesvědčivější odpověď. I proto jsme se rozhodli uspořádat kolokvium, které mělo zhodnotit dosavadní stav výzkumu a ukázat v opačném gardu bílá místa, která v tomto ohledu existují.

* * *

Do předkládaného sborníku jsme v duchu původního záměru zařadili příspěvky, které se věnovaly zhodnocení dosavadní české resp. i slovenské odborné historiografické produkce k dějinám první Československé republiky. Jednotliví autoři volili k prezentování svého tématu rozdílné přístupy. Sborník jako celek nemůže proto nahradit potřebnou syntézu historiografie příslušného období. Doufám, že se stane alespoň východiskem k uvedenému cíli. V období příprav a v průběhu kolokvia jsme dostali několik dalších materiálů spíše úvahového charakteru, jenž se poněkud vymykají z koncepce sborníku. Rozhodli jsme se po dohodě s autory tyto příspěvky uveřejnit v nejbližším čísle sborníku Moderní dějiny.

Josef Harna
za odd. novějších českých dějin HÚ AV ČR

Josef Harna

První Československá republika jako historiografický problém

Historik obvykle vítá práce svých předchůdců, neboť mu vylamují z hory nepoznaného částečky vědění, klestí cestu džunglemi materiálu a vrhají světlo na další směry bádání. V případě historiografie k první Československé republice (ale i k dalším tématům z nových a nejnovějších dějin) však tento předpoklad neplatí v celé šíři. Vlivem vnějších okolností, podmínek, v nichž po desetiletí probíhal historický výzkum meziválečného období, nejsou dosažené výsledky jednoznačnou pomocí, naopak valná část dosavadní produkce visí jako balvan na nohou dnešních badatelů a brání jim v rychlejším postupu na cestě za objektivnějším poznáním. Mnohdy i cenná zjištění jsou zasuta balastem dobových klišé a ideologických schémat a bývá obtížné oddělit zrna od plev. Historie bádání o dějinách první Československé republiky netvoří jednolité celek. Rozeznáváme v ní přitom hned několik etap, které se v podstatě kryjí s periodizací soudobých českých či československých dějin, avšak v dílčích momentech a především svými výsledky se etapy jejího vývoje poněkud liší od obecných tendencí vývoje českého či slovenského dějepisectví po druhé 7světové válce.¹

Hned první etapa bádání o dějinách meziválečného Československa, vymezená léty 1945–1948, je specifická v tom, že šlo teprve o počáteční fázi historiografické

¹ O první vážné zamyšlení nad vývojem české historiografie posledních desetiletí se pokusil VII. sjezd českých historiků. Cenné obecné postřehy, které je možné vztáhnout i na studium první Československé republiky, jsou zejména v úvodních referátech J. Hanzala, J. Petráně a J. Marka. Viz sborník VII. sjezd českých historiků (Praha 24.–26. září 1993), Historický klub, Praha 1994.

reflexe sledovaného období.² Historici neměli v podstatě nač navázat a teprve se začínali orientovat v pramenné základně, z níž by měli vycházet. Prameny úřední povahy nebyly ještě pro badatele dostupné a neexistovala ani jiná ucelenější informační báze.³ Přesto se již v této fázi objevovaly první práce usilující o zmapování meziválečného období, např. v závěru některých kompendií českých dějin zpravidla nalezneme kapitoly, přinášející základní faktografické údaje o vývoji první republiky.⁴ Jejich autoři se většinou snažili vyhnout hodnocení této ještě živé etapy dějin národa či státu, obecně však z jejich textů vyznačuje pozitivní vztah k meziválečnému československému státu a lítost nad jeho tragickým koncem v době Mnichova a po něm.⁵ Formování vědeckého stanoviska vůči první republice se dotkla i některá vystoupení na II. sjezdu historiků v Praze v roce 1947. Diskuse, které zde probíhaly, dávaly však již tušit i příští střety o pojetí dějin první republiky.⁶

² Pokusy o zachycení vývoje první republiky se objevovaly již ve 20. a 30. letech (nemám přitom na mysli klasické paměti, které tvoří zvláštní kategorii historických pramenů). Mnohé z těchto prací jsou dodnes mimořádně cenné (F. PEROUTKA, *Budování státu I–V*, Praha 1933–1937; H. KLEPETAŘ, *Seit 1918...*, Moravská Ostrava 1937; *Československá vlastivěda díl V., Stát*, Praha 1931; J. MERTL, *Co s politickými stranami?*, Praha 1939 apod.). Tuto produkci však nelze označit za odbornou historiografii v plném slova smyslu. Šlo většinou o postřehy novinářů, někdy o aktuální analýzy sociologů, národohospodářů, právních expertů a politiků. Mimořádný význam mají některé státněrepresentační publikace, které mají dnes cenu jako prvořadě historické prameny (*Deset let Československé republiky I–III*, Praha 1928; V. ZADĚRA, *Národní shromáždění Republiky československé v prvním desetiletí*, Praha 1928; *týž, Národní shromáždění Republiky Československé v druhém desetiletí*, Praha 1938 a řada dalších). Jen v ojedinělých případech šlo o postřehy profesionálních historiků. Připomeňme např. některé práce K. Krofta (*Byli jsme za Rakouska*, Praha 1936; *Z dob naší první republiky*, Praha 1939). Ale i on v těchto případech vystupoval spíše jako politik, než historik.

³ Jediným odborným pracovištěm, které soustřeďovalo materiály tohoto typu, byl Památník osvobození, v němž kromě jiných působil J. Werstadt, zabývající se profesionálně již v období meziválečném některými otázkami vzniku Československa.

⁴ K. KROFTA, *Dějiny československé*, Praha 1946; L. HOSÁK, *Nové československé dějiny*, Brno 1947 aj. Vznikaly i první edice dokumentů: Z. PEŠKA, *Dokumenty k ústavním dějinám československým 1938–1946*, sv. 1–2, Praha 1947.

⁵ Kritické postoje vůči první republice, vyvolané zejména zhroucením jejího politického systému v období Mnichova a po něm, se objevovaly především v rovině politické agitace a v politické publicistice. Příímý vpád ideologie do oblasti historické vědy naznačovala stat' Z. Nejedlého *Komunisté, dědici velkých tradic českého národa* (Praha 1946). Autor v ní již pod vlivem svých politických představ vyznačil některé „pozitivní“ či zavrženíhodné hodnoty národní minulosti. Jeho ideová konstrukce se stala po únoru 1948 na dlouhá léta (nejméně do poloviny 60. let) určující „směrnici“ pro posuzování základních historických procesů a jevů. Pozoruhodné je, že se odsuzující hodnocení zatím ještě nedotklo osoby T. G. Masaryka (*Z. NEJEDLÝ, Komunisté, dědici pokrokových tradic českého národa*, Praha 1946).

⁶ V duchu svých dřívějších polemických statí vystoupil na Druhém sjezdu československých historiků v referátu *Ruská revoluce a Slovanstvo* Z. Nejedlý. Vyvolal tehdy prudkou reakci J. Slavíka. Šlo o zásadní metodologické střetnutí, které se zprostředkovaně dotýkalo i historického pojetí první Československé republiky. Jiným problémovým momentem sjezdového jednání v tomto ohledu byla otázka poměru česko-slovenského. K oběma otázkám viz studii A. Kostlána in: *Druhý sjezd československých historiků (5.–11. října 1947) a jeho místo ve vývoji českého dějepisectví*

K nástupu komunistického režimu v roce 1948 došlo dříve,⁷ než se česká historiografie stačila hlouběji ponořit do studia dějin první republiky, a tak jsou hned první snahy o zpracování témat z toho období poznamenány ideologickou deformací. Vývoj v tomto ohledu postupoval velmi rychle a kulminoval přibližně v letech 1952–1954. Deformace se projevovaly ve výběru témat, v interpretaci materiálů, ve zcela zjevném zamlčování skutečností a zvláště pak v účelovém „přehodnocování“ některých událostí a jednajících osob. Na rozdíl od starších historických etap nešlo ovšem o přehodnocení na základě nových výsledků historického bádání, ale o snahu změnit převažující povědomí veřejnosti o charakteru první republiky, o úloze legií, vůdců zahraniční akce apod. Konkrétně se vedla polemika proti řadě publicistických, oficiálních či vysloveně propagandistických prací, které vznikly v meziválečném období, případně prací vzniklých v zahraničí v letech druhé světové války a okupace českých zemí hitlerovským Německem. S velkým nasazením se v tomto směru angažovali někteří předúnoroví stoupenci marxistické, lépe řečeno komunistické ideologie, ale brzy se k nim přidali i někteří příslušníci nastupující mladé generace historiků.⁸ Historický „výzkum“ se podle potřeb politické sféry pohyboval od kampaně ke kampani. Bojovalo se proti kosmopolitismu, buržoaznímu nacionalismu, masarykismu, proti wilsonovské či štefánikovské legendě, namnoze pod hesly typu: „Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo ČSR“ apod. Někteří historici se samozřejmě pokoušeli uniknout diktátu doby orientací na tzv. neangažovaná témata. V podmínkách všeobjímající totality to však bylo zejména v oblasti novodobých dějin velmi obtížné, ne-li zcela nemožné.⁹ Účelové využívání historie k ideologicko-politickým účelům vcelku ani nevyžadovalo skutečně profesionální přístup. Teprve od druhé poloviny 50. let lze pozorovat náznaky změn a hovořit o počátcích vědeckého přístupu ke zpracování dějin první republiky. To ovšem neznamená, že pominuly již zmíněné ideověpolitické deformace. Některá klišé dokonce nabývala charakteru paradigmat, chápala se jako axiomata, z nichž bylo třeba vycházet. Avšak pod tímto příkrovem, nejčastěji pod zastřešujícím označením bádání o „třídních bojích“, se začaly vážněji zkoumat nejprve některé otázky hospodářského a sociálního vývoje a posléze se stávaly předmětem pozornosti i určité jevy ze sféry kulturní a politické. Dokladem dozrívání starší vyhraněně dogmatické fáze vývoje české historiografie o dějinách první republiky byl

v letech 1935–1948. Vyd. Archiv Akademie věd České republiky, Praha 1993, s. 107–113, 121–126 aj.

⁷ Změny v hodnocení naznačil již V. Husa (Epochy českých dějin, Praha 1948).

⁸ Mezi nimi vynikal zvl. O. Říha nebo P. Reiman, z mladších pak J. Pachta, F. Nečásek, později V. Král aj. Esenci těchto přístupů soustředil sborník Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin, Praha 1953.

⁹ Na tomto místě není možné hlouběji rozebírat vnější podmínky vývoje historiografie, jde jen o to zachytit změny, jež probíhaly v poznání a prezentování historického vývoje první ČSR bez hledání jejich příčin a konkrétního dopadu na jednotlivé protagonisty.

ještě první pokus o syntézu dějin první republiky v Přehledu československých dějin III, 1918–1945 (Praha 1960).¹⁰

V průběhu 60. let se začaly daleko zřetelněji prosazovat tendence k uvolnění ideologického krunýře, svírajícího bádání o dějinách meziválečného Československa. Nadále ovšem působily vlivy marxistické metodologie. Ta se totiž mezitím stala jednoznačně převažující teoretickou základnou práce většiny historiků novodobých dějin. Citelně však slábly vnější, politicky motivované zásahy do vědecké práce, které do té doby často znemožňovaly využít výsledky objektivní analýzy pramenů. Změna podmínek pro historický výzkum se neprosadila samovolně. Byla současně vyvolána i narůstajícím tlakem uvnitř historické obce. Od počátku 60. let se množily teoretické diskuse hledající adekvátní koncepci práce, zdůrazňovala se úcta k pramenům, sílily hlasy proti dogmatickým deformacím obrazu minulosti.¹¹ To vše bylo přirozeně zahrnováno respektem vůči oficiálně schválené teorii vědecké práce (marxistické), ale fakticky se rozšiřoval prostor pro výběr témat a rozšiřovaly se i možnosti uplatnění výsledků odborné práce ve veřejnosti. Zmírnění jisté schizofrenie mezi svědectvím pramenů a jejich interpretací vedlo i ke zvýšení zájmu laické veřejnosti o novodobou historii. Uvedené okolnosti spolu s nástupem silné profesionálně dobře připravené generace historiků způsobily, že 60. léta patří zatím z hlediska výzkumu první republiky k nejproduktivnějším obdobím ve vývoji české historiografie. Vznikla celá řada fundamentálních prací, z nichž některé nebyly dodnes antikvovány.¹² Jistým završením této etapy, i když ne nejavantgardnějším, je opět další syntéza, a sice příslušné pasáže Československé vlastivědy díl II, Dějiny sv. 2, Praha 1969.

Porážka „Pražského jara“ z roku 1968 představuje po únoru 1948 nový drastický zásah mocenskopolitické sféry do vědecké práce. A jednou z nejvíce zasažených oblastí byl výzkum dějin meziválečného Československa. Bezprostředně po srpnu 1968 ještě vyšlo několik prací připravených do tisku v předcházejícím období. Tzv. normalizační politická garnitura se však velmi rychle vzpamatovala, zastavila vydávání dalších „ideově závadných“ děl a znemožnila dlouhé řadě historiků první republiky pokračovat ve vědecké práci. Ruku v ruce s politickou sférou spolupracovali na těchto zásazích, ať již z konjunkturalismu nebo z dogmatických ideových pohnutek, i někteří historici.¹³ Vedle nich „přežili“ pouze ti, kdož se přizpůsobili novým poměrům nebo byli nevýznamnými začátečníky a nevzbudili

¹⁰ Základní linie výkladu krystalizovala již v polovině 50. let (viz Přehled dějin Československa III. 1918–1945. These, Praha 1956). Do stejné kategorie patří i syntéza Dějiny KSČ (Praha 1961).

¹¹ K tomu srv. např. J. KŘEN, M. REIMAN, K syntéze našich novodobých dějin. In: Příspěvek k dějinám KSČ, 1963, s. 208–226; K syntéze našich novodobých dějin. Kapitalismus, tamtéž, s. 347–371 apod.

¹² Jde zejména o práce R. Kvačka, J. Křena, Z. Kárníka, K. Pichlíka, V. Olivové, A. Gajanové, M. Lvové, Z. Lukeše a celé řady dalších. Jejich konkrétní přínos bude dotčen v následujících příspěvcích, věnovaných jednotlivým odvětvím historického výzkumu.

¹³ Nejobsažnějším svědectvím o ideologické stránce metod „normalizace“ v historiografii je spis V. Krále Myšlenkový svět historie, Praha 1974. Nepodává, až na výjimky, informace o mocenských zásazích do personálních a organizačních struktur výzkumu.

pozornost nových vládnoucích struktur. Personální oslabení výzkumu dozor nad ideovou „úrovní“ výstupů vedly k drastickému poklesu kvantity i kvality práce. Léta 70. a 80. řadí i VII. sjezd českých historiků „k nejtemnějším a nejšpinavějším v historii českého dějepisectví“.¹⁴ Jen při bližším pohledu se ukazuje, že nezmizely zcela beze stopy pozitivní výsledky práce dosažené v 60. letech. Přestože byla řada prací na indexu zakázaných knih (nebylo z nich přípustné citovat), historici nemohli zcela ignorovat názory a hodnocení, k nimž se v nich historická věda dopracovala.¹⁵ Znovu se zúžil i tematický záběr. Omezilo se studium politických poměrů, větší možnosti existovaly jen ve výzkumu hospodářských a částečně i sociálních dějin první republiky a nastala nová vlna hypertrofie pozornosti věnované „třídním bojům“, dějinám dělnické třídy a KSČ. V těchto posledních tematických okruzích však z hlediska poznání nenastal prakticky žádný pozitivní posun. Tolik zatím k situaci v tzv. oficiální historiografii. V té době totiž došlo k rozdvojení či ještě většímu tříštění dějepisného výzkumu.

Mnozí z těch, jimž nové politické poměry kladly nejrůznější překážky ve výzkumu a především jim znemožnily publikovat, se nevzdávali a pokoušeli se dále pokračovat v práci. Zformovala se skupina historiků v českém disentu, jiní odcházeli do zahraničí. Zpočátku si jejich práce udržovaly myšlenkovou kontinuitu s vývojem 60. let, postupně se však stále více zbavovaly marxistických klišé. Namnoze však jim byl znemožněn přístup k archivním fondům, ať již z důvodu oficiálního zákazu, nebo pro momentální pracovní zařazení mimo výzkumnou sféru, a tak, pokud neměli předem nashromážděný materiál, projevilo se postupně v jejich produkci jisté vyčerpání zdrojů a v důsledku toho i odklon od analytických studií k pracím úvahovým a hodnotícím. Myšlenkový přínos této linie historické práce je ovšem nepochybný.¹⁶ Autoři nebyli svazováni ideovými schémata, vyjadřovali se proto svobodně k řadě otázek, které byly v oficiální produkci tabuizovány nebo postiženy jednostranným či dokonce deformovaným výkladem.¹⁷ Obdobné obecné hodnocení lze vyslovit i o literatuře vycházející z pera českých autorů v emigraci.

¹⁴ J. HANZAL, Proměny české historiografie 1945–1989/I, in: VII. sjezd českých historiků. Praha 24.–26. září 1993, Historický klub, Praha 1994, s. 29.

¹⁵ Jen autoři, kteří chápali svou práci jednoznačně jako službu režimu (součást ideového propagandistického působení), výsledky historiografie 60. let přehlíželi nebo se v nejlepším případě pokusili smést je z ideologických pozic se stolu.

¹⁶ Podrobný bibliografický soupis této produkce viz J. VLK, V. VAŇKOVÁ, J. NOVOTNÝ, Minulost a dějiny v českém a slovenském samizdatu 1970–1989, nakl. Doplněk 1993. Literatura vycházející v zahraničí má zatím jen dílčí bibliografii: L. ŠEFLOVÁ, Knihy českých a slovenských autorů vydané v zahraničí v letech 1948–1978, nakl. Doplněk, Brno 1993.

¹⁷ V diskusi v samizdatovém tisku se k tomu kromě jiného říká: „Historické sborníky (samizdatové – pozn. J.H.) vznikly z nouze – řada historiků, kteří pokračovali ve své profesi a po svém vyřazení z odborných pracovišť, marně čekala, že se jim dostane možnosti publikovat své výsledky alespoň v tom názorovém spektru, v jakém tak mohli činit do té doby. Tak se staly historické sborníky tribunou historiografie nezávislé na oficiální. Nazývat ji můžeme též historiografií paralelní; vždy však musíme mít na vědomí, že ač tvoří – ne z vlastní vůle – zvláštní kategorii, je součástí jednoho českého a slovenského či československého dějepisectví. Každé jiné dělení než

Ani v rovině oficiální historiografie nebylo ovšem celé dvacetiletí po srpnu 1968 zcela jednotným obdobím. Ideologická bdělost režimu neměla stejnou intenzitu, pozitivní bylo, že odcházeli také někteří z největších strážců „ideové čistoty“ historické vědy. Změny klimatu se ovšem v historiografii meziválečného období odrazily podstatně méně než v oblasti bádání o starších dějinách. „Únikových“ témat bylo málo, a tak docházelo jen k postupné modifikaci názorů na některé z klíčových otázek sledovaného období. Odráží se to svým způsobem i v připravované a nedokončené další syntéze dějin první republiky. V torzu, které se z tohoto projektu dochovalo, je patrná snaha zaujmout objektivistický (nezaujatý, verbálně neutrální) tón k problémům a jevům, které byly obvykle předmětem vášnivého odsuzování ze strany marxistické historiografie (hodnocení T. G. Masaryka a dalších osobností české, resp. československé politiky) a na druhé straně jen referující formulace o jevech, jež patřily v oficiální propagandě do oblasti adorace (V. sjezd KSČ aj.).¹⁸ Základní vadou tohoto pokusu o syntézu není vědomá deformace faktů, ale teleologický charakter koncepce výkladu, totiž přesvědčení o účelovém směřování vývoje k socialismu.

Teprve v druhé polovině 80. let souběžně s rostoucím rozkladem režimu narůstaly tu a tam pokusy o volnější výklad dějin první republiky. Projevilo se to nápadně zvláště v roce 1988 v produkci věnované výročí vzniku Československa.

Přes tyto posuny prožíval výzkum vývoje první republiky hlubokou stagnaci a výsledky celého posledního dvacetiletí před rokem 1989 jsou více než žalostné. O to větší očekávání vyvolával pád komunistického režimu a impulzem k intenzivní práci mohl být i následující zvýšený zájem veřejnosti o nedeformované poznání meziválečného období. Dnes není sice ještě doba pro obecně platné soudy o zatím poslední fázi historického výzkumu, přesto se ale pokusím formulovat několik předběžných postřehů. Bezprostředně po změně politických poměrů převládla tendence opět urychleně přehodnotit minulost. Tento proces se odehrával především v publicistice a akcích zaměřených na odstranění deformací a „bílých míst“ ve výuce dějepisu.¹⁹ V oblasti odborné bylo významné především zveřejnění řady prací, které vznikaly v disentu, a obecné zpřístupnění zahraniční literatury (ať již formou překladů nebo otevřením možností pro získání potřebných titulů ze zahraničí). Původní výzkum se však rozbíhal poněkud váhavě a trpěl, a do dneška trpí, značnou tématickou roztržitostí.

Uvolnění všech politických a ideových bariér vedlo od počátku 90. let k žádoucí pluralitě názorů, metod, k rozšiřování tématického záběru apod. Nebyla to však

na díla dobrá, špatná, průměrná či vynikající je pouze pomocné a vnější." (Sborník historický. Studie – prameny – diskuse – kritika. Rozmn. Praha 1987, s. 138).

¹⁸ J. HARNA, Z. DEYL, V. LACINA, Materiály k politickým, hospodářským a sociálním dějinám Československa v letech 1918–1929. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století, Ústav československých a světových dějin, sv. 7, Praha 1981 a Materiály k politickým, hospodářským a sociálním dějinám Československa 1929–1939, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 8, Praha 1982.

¹⁹ O vážnější úvahu nad stavem historického poznání se pokusil Jan Křen (Bílá místa v našich dějinách, Praha 1990).

pluralita dostatečně vyvážená. Zřetelně se dodnes projevuje nedůvěra k teoretickému uvažování, naopak je nápadný příklon k práci s konkrétními prameny (včetně vydávání edic pramenů).²⁰ Patrný je také ústup zájmu o teoretické problémy a syntetické pohledy a příklon k analytickým metodám. Našli bychom i příklady, kdy dokonce převažuje technika práce s prameny nad hledáním jakéhokoli smyslu či užitenosti konkrétního díla. Mnozí badatelé se vůbec nezamýšlejí nad tím, co a hlavně proč chtějí to či ono sdělit veřejnosti, a vytvářejí technicky dokonale zvládnuté drobnokresby historických jevů, které již nikoho nezajímají. Svým způsobem jde o jakýsi nový příklon k „čisté vědě“, o jejímž smyslu se vedly diskuse již době Prvního sjezdu československých historiků v roce 1937.²¹ Zcela zřejmě v tom přežívá nedůvěra k teorii, která byla po řadu let zúžena na pouhou služku ideologie.

Do bádání o první republice se konečně promítá i dvojí tentokrát zcela legitimní vidění historické skutečnosti. Ta se může jevit jako sled kauzálně spojených jevů, či jako určitá statická struktura a funkce.²² Všeobecně se již uznává užitečnost obou pohledů, nedaří se je však zatím ve vyvážené míře skloubit.²³ Oba metodické přístupy existují paralelně vedle sebe, přitom má ale stále převahu narativní historie nad snahou o teoretický průnik do jevů a struktur.

Historiografie k dějinám první republiky prožívá zatím období hledání, vyvíjí se na rozdíl od minulosti za téměř okázalého nezájmu mocenských struktur, chybí jí intenzivnější tvůrčí kvas, jinak řečeno věcná diskusní atmosféra. Početné práce jsou vlastně monology jednotlivých autorů vedené na témata, která ani ve svém souhrnu nesměřují k ucelenému obrazu doby. Úvahy nad tímto stavem mě vedou k přesvědčení o aktuální potřebě věnovat se řešení teoretických problémů výzkumu. Jedním z východisek k tomuto kroku by měla být i předkládaná rekapitulace výsledků dosavadního bádání.

²⁰ Na tuto skutečnost upozornil Jaroslav Marek, když se na VII. sjezdu historiků zamýšlel nad roli teorie v dějepisectví. Příčinu podcenění teorie viděl v obecné diskreditaci teorie vědy z dob, kdy za jedinou teorii byl pokládán historický materialismus (viz J. MAREK, Místo teorie a teorií v dějepisectví přítomnosti a minulosti. In: VII. sjezd českých historiků, c. d., s. 39).

²¹ Tehdy šlo o reakci na dlouhou a již doznívající éru Gollovy školy. Pro myšlenku přiblížit historii aktuálním potřebám života se tehdy vyslovil K. Stloukal, J. Werstadt, J. Slavík a další. Již tehdy se objevilo upozornění na nebezpečí, že se tento přístup může hypertrofovat a změnit dějepisectví v služebníka moci. Podrobněji se k této diskusi vyjadřuje s uvedením pramenů A. Kostlán (Druhý sjezd československých historiků, c. d., s. 18–28).

²² Srv. k tomu J. MAREK, c. d., s. 42–43.

²³ Nejvýznamnějším dokladem vědomého úsilí o skloubení obou metodických přístupů je práce Evy Brokové Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938, Sociologické nakladatelství, Praha 1992 a její další časopisecké studie.

Petr Prokš

Přehled základní literatury o vzniku Československa

Vznik Československé republiky v roce 1918 patří k nejdůležitějším událostem našich novodobých dějin a byl součástí civilizačních přeměn moderního světa v 19. a 20. století. A to hospodářských, technických, technologických, sociálních, politických, kulturních, duchovních a ideologických i výslednicí celkového vyústění mezinárodních vztahů. Tyto změny zásadně usměrnily způsob života lidí i jejich pohled na svět, otrásly do té doby ustálenými mechanismy, postupy, přístupy, názory a hodnotovými hledisky. Jejich důsledky v podstatě přetrvávají dodnes a výrazně určují i náš současný život.¹ Habsburská monarchie, později od roku 1867 Rakousko-Uhersko,² a v jejich rámci české země³ prošly od přelomu 18. a 19. století do počátku

¹ H-U. WEHLER, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975; *Dějiny evropské civilizace*. I, II, Praha 1995.

² A. J. MAY, *The Habsburg Monarchy 1867–1914*, New York 1951; A. J. P. TAYLOR, *The Habsburg Monarchy 1809–1918*, London 1964; C. A. MACARTNEY, *The Habsburg Empire 1790–1918*, London-New York 1969; V. L. TAPIÉ, *La monarchie et les peuples de Danube*, Paris 1969; J. BÉRENGER, *Histoire de l'Empire des Habsbourg 1273–1918*, Paris 1990; R. A. KANN, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Wien-Köln-Weimar 1993; A. WANDRUSZKA, *Das Haus Habsburg. Die Geschichte einer europäischen Dynastie*, Wien 1978; I. ČORNEJOVÁ, J. RAK, V. VLNAS, *Ve stínu tvých křídel. Habsburkové v českých dějinách*, Praha 1995; A. S. von REDEN, *Österreich-Ungarn. Die Donaumonarchie in historischen Dokumenten*, Wien 1995; *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*: Bd. 1. *Die wirtschaftliche Entwicklung*, Wien 1973; Bd. 2. *Verwaltung und Rechtswesen*, Wien 1975; Bd. 3. *Teilband 1., 2. Die Völker des Reiches*, Wien 1980; Bd. 4. *Die Konfessionen*, Wien 1985; Bd. 5. *Die bewaffnete Macht*, Wien 1987; Bd. 6. *Teilband 1., 2. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*, Wien 1989, 1993.

20. století převratným vývojem. Jeho podstatou byl pozvolný i převratný přechod od pozdně feudálního a stavovského zřízení ke kapitalistickému systému a národně-občanské demokratické společnosti, který zásadním způsobem pozměnil podobu tehdejšího světa. Do zmíněného vývoje však pronikavě zasáhla první světová válka v letech 1914–1918, která přinesla zánik Rakousko-Uherska a zrození Československé republiky.⁴

Rozpadu Rakousko-Uherska a vzniku Československa byla věnována velká pozornost již v meziválečném období. Liberálně demokraticky zaměřeni autoři chápali první světovou válku jako nevyhnutelné střetnutí přežitého feudalismu, monarchismu, absolutismu, autoritářství, aristokratismu, theokratismu, náboženského dogmatismu a utlačovatelského imperialismu, které reprezentovaly centrální mocnosti, s moderním liberalismem, demokracií, svobodou, humanismem, náboženskou reformací, názorovou tolerancí a přirozeným právem národů na sebeurčení, jež hájily dohodové velmoci. Tento proces začal středověkou náboženskou reformací, pokračoval renesancí a moderními revolucemi, zejména v Anglii v 17. století a ve Francii v 18. století, a směřoval k vytvoření moderní humanitní občanské demokracie. V tomto vývoji hrál již od počátku významnou úlohu také český národ i jeho dějiny. Proto celkem přirozeně stál ve válce na straně Dohody a podílel se na jejím vítězství získáním samostatnosti. O to se zasloužil především zahraniční odboj v čele s prof. T. G. Masarykem,⁵ který spolupracoval s dohodovými velmocemi⁶ a přitom velice důležité poslání plnily československé legie.⁷ V součinnosti s ním postupoval domácí

³ O. URBAN, Česká společnost 1848–1918, Praha 1982; O. URBAN, Die tschechische Gesellschaft 1848–1918, Wien 1994; PODIVEN (M. OTÁHAL, P. PITHART, P. PŘÍHODA), Češi v dějinách nové doby. (Pokus o zrcadlo), Praha 1991; J. KOŘALKA, Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914. Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích, Praha 1996; I. PFAFF, Česká přináležitost k Západu v letech 1815–1878. K historii českého evropanství mezi vídeňským a berlínským kongresem, Brno 1996.

⁴ F. FISCHER, Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–18, Düsseldorf 1964; První světová válka, Praha 1968; Z. JINDRA, První světová válka, Praha 1984; M. a H. HONZÍKOVI, 1914–1918. Léta zkázy a naděje, Praha 1984; Vojenské dějiny Československa. II. díl, (1914–1918), Praha 1986; Y. HEŘTOVÁ, Zákopová válka, Praha 1988; J. M. WINTER, První světová válka, Praha 1995; viz také I. ŠEDIVÝ, Velká válka 1914–1918. (Pokus o rekapitulaci). In: Český časopis historický, 1998, č. 1, s. 1–25.

⁵ T. G. MASARYK, Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918, Praha 1936; E. BENEŠ, Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa. Díl I, II, III, Praha 1927, 1928.

⁶ E. ULRYCH, S Francií za svobodu světa, Praha 1920; V. NOSEK, Anglie a náš boj za samostatnost, Praha 1926; K. PERGLER, Amerika a československá nezávislost, Praha 1926; F. ŠTEIDLER, Československé hnutí na Rusi, Praha 1921 aj.

⁷ L. SYCHRAVA, Duch legií, Praha 1921; F. V. KREJČÍ, U sibiřské armády, Praha 1922; E. MAŠÍN, Česká družina. Příspěvek k dějinám národního osvobození, Praha 1922; Za svobodu. Obrazová kronika československého revolučního hnutí na Rusi, I–IV, Praha 1926–1934; F. ZUMAN, Osvobozenecská legenda. Vzpomínky a úvahy o československém odboji v Rusku, I–II,

odboj,⁸ jehož významnou součástí byla spolupráce českých a slovenských představitelů a vytvoření společného státu spojením českých zemí a Slovenska⁹ i připojením Podkarpatské Rusi. Přičemž takto pojímaná historie zahraničního a domácího odboje i československých legií tvořila oficiální tradici Československé republiky.¹⁰

Jiní autoři se však dovolávali významu monarchie jako sjednocujícího a stabilizujícího prvku v dějinách, přínosu aristokratické elity pro celkový rozvoj společnosti i významu křesťanství a zejména katolické církve pro duchovní i kulturní vzestup českého národa. Považovali habsburskou monarchii za tradiční záštitu českého národa před nebezpečím úplného pohlcení Německem i následné germanizace a rovněž za ochranu před nevypočitatelným Ruskem a jeho „asijskými“ tendencemi ovlivněnou kulturou i mocenskými následky velkoruského nacionalismu. Rakousko-Uhersko v jeho předválečné podobě označovali přes všechny jeho nedostatky za nejvhodnější formu státní a národní existence Čechů. První světovou válku chápali jako ochranu tradiční křesťanské civilizace, kterou reprezentovala habsburská monarchie, před západním liberalismem i východním panslavismem a „asiatstvím“. Kriticky se stavěli k některým politickým, společenským a ekonomickým reformám v ČSR, a to zejména těm, které narušovaly tradiční postavení šlechty i katolické církve. Vyslovovali pochybnosti o dostatečném mezinárodním zajištění i další perspektivě československého státu při jeho jednostranné orientaci pouze na západní dohodové mocnosti, zejména Francii. Upozorňovali, že je nutné vyřešit vztahy se sousedním Německem i upravit soužití se sudetskými Němci v zájmu vnitřní i vnější

Praha 1922; J. KRETŠÍ, Vznik a vývoj československé legie v Itálii, Praha 1928; J. LOGAJ, Československé legie v Itálii (1915–1918), Praha 1922; Kronika československé legie ve Francii, Praha 1938.

⁸ Z. TOBOLKA, Česká politika za války, Praha 1922; A. HAJN, Česká politika za války, Praha 1924; J. HAJŠMAN, Česká Mafie. Vzpomínky na odboj doma, Praha 1932; J. HAJŠMAN, Mafie v rozmachu. Vzpomínky na odboj doma, Praha 1933; J. PAULOVÁ, Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918, Praha 1937; J. ROŠICKÝ, Rakouský orel padá. Jak byla naše revoluce doma připravena a 28. října 1918 provedena vojensky, Praha 1933; J. KOTEK, Československá sociální demokracie a boj za státní samostatnost ve válce světové, Praha 1920; F. SOUKUP, 28. říjen 1918. Předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa, 1, 2, Praha 1928.

⁹ V. ŠROBÁR, Pamäti z vojny a väzenia 1914–18, Praha 1924; V. ŠROBÁR, Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920, Praha 1928; Z. JEŽEK, Boj o Slovensko v letech 1918–1919, Praha 1928; F. HOUDEK, Oslobodenie Slovenska (1918–1919), Bratislava 1929; V. CHALOUPECKÝ, Zápas o Slovensko, Praha 1930; K. A. MEDVECKÝ, Slovenský prevrat, I–IV, Trnava 1930, 1931.

¹⁰ F. PEROUTKA, Budování státu. Československá politika v letech převratových, 1, rok 1918, Praha 1933; L. BORSKÝ, Z civilního generálního štábu, Praha 1924; L. BORSKÝ, Znovudobytí samostatnosti, Praha 1928; R. KALHOUS, Budování armády, Praha 1936; J. OPOČENSKÝ, Vznik národních států v říjnu 1918, Praha 1927; týž, Konec monarchie rakousko-uherské, Praha 1928; týž, Zrození našeho státu, Praha 1928.

bezpečnosti země. Někdy litovali pádu habsburské monarchie jako ohrožení budoucnosti českého národa i křesťanské evropské civilizace. Přitom varovně poukazovali na sovětské Rusko, že překotné liberální a demokratické reformy otevírají cestu silám, které nakonec mohou zahubit samotnou demokracii, kterou někdy dokonce označovali za nadvládu plebejců nad společenskou elitou.¹¹

Další autoři považovali vznik ČSR za konečné vítězství Čechů nad Němci v odvěkém česko-německém soupeření ve střední Evropě. První světovou válku hodnotili jako střetnutí Slovanů a Germánů, k nimž se na obou stranách připojily další mocnosti. Dovolávali se českých národních a státních tradic proti politickým a státoprávním nárokům sudetských Němců. Oslavovali aktivitu pravicových a nacionálně zaměřených domácích politiků za války a vyzdvihovali zejména protisovětské vystoupení československých legií v Rusku. Zpochybňovali postup levicových a liberálně demokratických činitelů domácího i zahraničního odboje a kritizovali jejich další politiku v ČSR. Odmítali dorozumění s Němci podle principů rovnoprávnosti a zejména, aby se jim přiznalo postavení státního národa. Požadovali důsledný protiněmecký postup ve vnitřní a zahraniční politice ČSR. Ostře napadali bolševickou revoluci, protože nastolila totalitní diktaturu a odstranila Rusko jako tradičního ochránce Slovanů, útočili na levicové politické strany a především na komunisty jako zrádce českého národa.¹²

Představitelé radikální levice (komunisté), vycházeli z teze, že „bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo samostatného Československa“. První světovou válku hodnotili jako střetnutí dvou imperialistických bloků, mezi nimiž v podstatě nebyl rozdíl, o znovurozdělení světa, a to především kolonií. Za jediné přijatelné východisko z této „imperialistické války“ považovali světovou proletářskou nebo socialistickou revoluci, která odstraní kapitalistický systém a zahájí budování

¹¹ J. PEKAŘ, *Z české fronty*, I, II, Praha 1917, 1919; týž, *Říjen 1918*, Praha 1920; týž, *Světová válka. Stati o jejím vzniku a jejích osudech*, Praha 1921; týž, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923; týž, *Dějiny československé*, Praha 1921; týž, *K českému boji státoprávnímu za války*, Praha 1930; týž, *Z duchovních dějin českých*, Praha 1941; J. ŠUSTA, *Světová politika v letech 1871–1914*, I–VI, Praha 1924–1931; J. GOLL, *Vybrané spisy drobné*, I, II, Praha 1928, 1929; E. RÁDL, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928; Z. KALISTA, *Stručné dějiny československé*, Praha 1947, 1992; týž, *Cesta po českých hradech a zámcích: aneb Mezi tím co je, a tím co není*, Praha 1993; týž, *Josef Pekař*, Praha 1994; týž, *Po proudu života*, 1, 2, Brno 1996, 1997.

¹² V. DYK, *Vzpomínky a komentáře*, II. 1914–1918, Praha 1927; týž, *O národní stát 1917–1919*, Praha 1932; R. GAJDA, *Moje paměti*, Praha 1920; L. RAŠÍN, *Vznik a uznání československého státu*, Praha 1926; A. S. KALINA, *Krví a železem dobyto československé samostatnosti*, Praha 1938; V. ČERVINKA, *Karel Kramář*, Praha 1930; J. SOUKENKA, *Karel Kramář 1914–1918*, Praha 1930; Dr. Karel Kramář. 1860–1920. *K šedesátým narozeninám*, Praha 1920; Karel Kramář. *Život – Dílo – Práce vůdce národa*, I, II, Praha 1936, 1937; K. KRAMÁŘ, *Ruská krise*, Praha 1921; týž, *Pět přednášek o zahraniční politice*, Praha 1922; týž, *Na obranu slovanské politiky*, Praha 1926; týž, *Československý stát a Slovanstvo*, Praha 1927; týž, *Paměti*, Praha 1937; *Kramářův soud nad Benešem*, Praha 1938; týž, *Hlas, který nebyl umlčen. Soubor úvah a projevů dr. Karla Kramáře*, Praha 1939; *Odkaz a pravda Dr. Karla Kramáře*, Praha 1939.

komunistické společnosti. Zdůrazňovali, že rozhodující pro rozpad habsburské monarchie a vznik ČSR bylo vyhocení sociálních rozporů za války a následně revoluční hnutí jako součást celkového revolučního procesu ve světě, jenž zahájila bolševická revoluce v Rusku. Její průběh a programová prohlášení považovali za určující podnět pro politické a sociální boje v Rakousko-Uhersku. Vyzdvihovali činnost domácích radikálně levicových předáků a československých příslušníků Rudé armády i bolševických aktivistů v Rusku. Napadali postup demokratických politiků za války a představitelů československého zahraničního odboje i protibolševické vystoupení československých legií jako kontrarevoluční činnost. VŘSR a vznik ČSR hodnotili jako vyvrcholení předcházejících bojů proletariátu a označili komunistické hnutí za novou „politickou kvalitu“ v národních a světových dějinách, která nevyhnutelně nastolí sociálně spravedlivý systém. Kritizovali parlamentní demokracii i tržní ekonomiku ČSR a její zahraniční orientaci na západní demokracie. Požadovali spolupráci se sovětským Ruskem a později se SSSR usilovali o revoluční nastolení komunistického režimu. Tento ideologicky vyhraněný pohled se stal oficiálním politickým výkladem po komunistickém převratu v únoru 1948, a to především v 50. letech.¹³

Slovenští autonomističtí nacionalisté se nejprve dovolávali česko-slovenské vzájemnosti a přivítali vznik ČSR jako novou naději pro budoucnost Slováků. Zanedlouho však přišlo zklamání z umělé koncepce československého národa. Proto vyhlášovali, že soužití s Čechy ve společném státě bylo jen „na zkoušku“, prosazovali uznání svébytnosti Slováků a zavedení jejich územní a národní autonomie v rámci ČSR. Obviňovali české představitele, že nedodrželi původní dohody o autonomii Slovenska a federalistickém uspořádání státoprávních vztahů. Posléze předložili požadavek samostatného slovenského státu, který pak prosazovala i slovenská emigrace po druhé světové válce.¹⁴ Rovněž nacionalističtí představitelé rusínského obyvatelstva na Podkarpatské Rusi požadovali autonomii v rámci ČSR a posilovali odstředivé tendence proti ní.¹⁵

Velice kritický postoj zaujali iredentističtí nacionalisté mezi sudetskými Němci, Maďary a Poláky. Sudetoněmečtí radikálové a nacionalisté vyhlášovali, že ČSR byla zřízena jako dočasný nástroj protiněmecké politiky Dohody a produkt násilí

¹³ P. REIMAN, *Dějiny KSČ*, Praha 1931; V. KOPECKÝ, *ČSR a KSČ*, Praha 1960; *Přehled dějin KSČ*, Praha 1976; V. ČADA, *KSČ v období 1921–1938. Strategie a taktika*, Praha 1988; *Za národní osvobození. Za novou republiku 1938–1945. Vedoucí úloha KSČ v národně osvobozeném boji*, Praha 1985; J. CÉSAR, Z. SNÍTIL, *Československá revoluce 1944–1948*, Praha 1979.

¹⁴ Tato stanoviska souhrnně viz M. S. ĎURICA, *Dejiny Slovenska a Slovákov*, Bratislava 1996. O dané problematice podrobněji pojednávají: M. JOHN, *Čechoslovakismus a ČSR 1914–1938*, Beroun 1994; J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997.

¹⁵ K. KROFTA, *Podkarpatská Rus a Československo*, Praha 1995; J. HOŘEC, *Podkarpatská Rus – země neznámá*, Praha 1994; týž, *Země naděje. O minulosti a současnosti Podkarpatské Rusi*, Praha 1995.

pařížských mírových smluv. Jako potlačení sudetoněmeckého práva na sebeurčení a samostatnost. Jako umělá konstrukce, která měla zaručit nadvládu Čechů nad ostatními národy ČSR, dokonce jako projev českého imperialismu, a odmítali postavení Čechů jako státního národa. Ve 30. letech v souvislosti s důsledky hospodářské krize a nastolením nacistické totality v Německu se k těmto výpadům připojil odpor k demokratickému systému a požadavek, aby se sudetští Němci mohli veřejně přihlásit k svému „národním“ světovému názoru tj. „nacionálnímu socialismu“ a žít podle jeho principů, což by v praxi znamenalo likvidaci demokratického systému.¹⁶

Rovněž maďarští iredentisté v duchu velkouherských koncepcí, monarchismu a nacionalismu odmítali vznik ČSR, ale nesouhlasili s územní a národní autonomií Slovenska v čele se Slováky jako státním národem v rámci ČSR. Nanejvýš byli ochotni přijmout autonomii Slovenska pouze jako prostředek k rozbití československého státu a obnovení velkého Uherska připojením Slovenska k Maďarsku.¹⁷

Podobné iredentistické tendence a nacionální sváry se projevovaly také v prostředí polské menšiny v ČSR. Zejména ožehavá otázka Těšínska narušovala a posléze vyhrotila československo-polské vztahy.¹⁸

Po únoru 1948 se historikové i nadále věnovali zmíněnému tématu. Vedle publikací, které měly přehodnotit demokratické tradice první republiky,¹⁹ byly vydány práce, jejichž autoři přes určitou ideologickou podmíněnost, která vyplývala z dané

¹⁶ J. PFITZNER, *Sudetendeutsche Geschichte*, Reichenberg 1937; J. PFITZNER, *Sudetendeutsche Einheitsbewegung*, Karlsbad-Leipzig 1937; J. PFITZNER, *Das Sudetendeutschtum*, Köln 1938; J. PFITZNER, *Volkstumsschutz und nationale Bewegung*, Reichenberg 1938. V současné době přehnaně kritické a neobjektivní přístupy uvádí F. PRINZ, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Böhmen und Mähren*, Berlin 1993. Vyváženější a střízlivější pohled přináší F. SEIBT, *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*, Praha 1996.

¹⁷ J. PURGAT, *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázke v Československu*, Bratislava 1970; M. ROMPORTLOVÁ, *ČSR a Maďarsko 1918–1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně politických vztahů*, Brno 1986; D. ČIERNA-LANTAYOVÁ, *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938–1949. (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti)*, Bratislava 1992; P. SADÍLEK, T. CSÉMY, *Maďari v České republice 1918–1992*, Praha 1993; L. DEÁK, „Spravodlivost' pre Maďarsko!“ *Maďarsko a politika maďarské menšiny na Slovensku v rokoch 1938–1939*, Bratislava 1996; L. DEÁK, *Slováci v maďarskej politike v rokoch 1918–1939*, Bratislava 1996; *týž, Trianon. Ilúze a skutočnosť*, Bratislava 1996; *Súčasníci o Trianone*, Bratislava 1996; F. RUTTKAY, *Maďarská iredenta a Slovensko (1918–1920)*, Bratislava 1997.

¹⁸ J. VALENTA, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961; *Češi a Poláci v minulosti, 2. Období kapitalismu a imperialismu*, Praha 1967; O. KÁŇA, R. PAVELKA, *Těšínsko v polsko-československých vztazích 1918–1939*, Ostrava 1970; *Slezsko v československo-polských vztazích 1918–1947*, Opava 1991; *Nástin dějin Těšínska*, Ostrava 1992.

¹⁹ J. VESELÝ, *Poznámky k buržoazní legendě o vzniku Československa*, Praha 1952; V. KRÁL, *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční politice*, Praha 1953; J. S. HÁJEK, *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR*, Praha 1953; L. HOLOTÍK, *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*, Bratislava 1958.

doby, uplatňovali mnohdy vlastní přístup, věnovali se některým dosud opomíjeným skutečnostem a přinesli především řadu konkrétních faktů, které rozšířily pohled na danou problematiku. Zabývali se domácím i mezinárodním revolučním hnutím²⁰ a účastí Čechů i Slováků v revoluci a občanské válce v Rusku.²¹ Nadále však byla zveřejňována také díla, která vycházela z tehdejších oficiálních pohledů.²²

V období určitého uvolnění na sklonku 50. let a zejména v 60. letech, kdy si umělecká i vědecká veřejnost prosadila příznivější podmínky pro otevřenější vyjadřování názorů, které byly rozdílné od oficiálních ideologických a politických stanovisek, se historikové snažili o objektivnější hodnocení demokratických politiků i socialistických předáků, domácího a zahraničního odboje, československých legionářů, revolučního hnutí i první světové války.²³ Současně mohly být vydány práce starších autorů, kteří připomínali demokratické tradice meziválečné ČSR.²⁴ Po roce 1968 se někteří historikové pokoušeli pokračovat v předcházejícím duchu volnějších 60. let, ale neměli již tak příznivé podmínky jako dříve.²⁵

²⁰ L. LANDOVÁ-ŠTYCHOVÁ, Sociálně revoluční význam 14. října 1918, Praha 1948; Z. ŠOLLE, Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické světové války, Praha 1952; K. PICHLÍK, Bojovali proti válce. Revoluční boj českých vojáků a námořníků v rakousko-uherské armádě za imperialistické světové války 1914–1918, Praha 1953; L. HOLOTÍK, Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku v rokoch 1917–1918, Bratislava 1958; J. CĚSAR, Revoluční hnutí na venkově v českých zemích v letech 1918–1922, Praha 1971.

²¹ J. VESELÝ, Češi a Slováci v revolučním Rusku 1917–1920, Praha 1954; Jar. KŘÍŽEK, Čeští a slovenští rudoarmějci v Sovětském Rusku 1917–20, Praha 1955; Jar. KŘÍŽEK, 20. transport čs. legií, Praha 1955; J. KŘÍŽEK, Penza. Slavná bojová tradice čs. rudoarmějců, Praha 1956; V. VÁVRA, Klavná cesta, Praha 1958. K tomuto tématu se vyslovil i ruský autor A. Ch. KLEVANSKIJ, Českoslovenští internacionalisté a legionářský sbor v Rusku, Praha 1973.

²² K. POMAIZL, Vznik ČSR 1918. Problém marxistické vědecké interpretace, Praha 1965; V. KRÁL, Vznik ČSR, Praha 1985; Š. KOLAFA, Velký říjen a vznik ČSR, Praha 1987; Č. AMORT, Svět v roce 1917, Praha 1987; V. ČADA, Vznik a vývoj marxistické ľavice 1917–1921, Bratislava 1979; V. ČADA, 28. říjen 1918. Skutečnost, sny a iluze, Praha 1988; V. ČADA, Vznik samostatného Československa, Praha 1988; J. KŘÍŽEK, O. ŘÍHA, Bez Velké říjnové socialistické revoluce by nebylo samostatného Československa, Praha 1951; O. ŘÍHA, Ohlas Říjnové revoluce v ČSR, Praha 1957.

²³ Th. SYLLABA, T. G. Masaryk a revoluce v Rusku, Praha 1959; J. KVASNIČKA, Československé legie v Rusku 1917–1920, Bratislava 1963; K. PICHLÍK, Vzpoury navrátilců z ruského zajetí na jaře 1918, Praha 1964; K. PICHLÍK - V. VÁVRA - Jar. KŘÍŽEK, Červenobílá a rudá. Vojáci ve válce a revoluci 1914–1918, Praha 1967; J. KŘÍŽEK, Říjnová revoluce a česká společnost, Praha 1967; První světová válka, Praha 1968; M. MACHOVEC, T. G. Masaryk, Praha 1968; Z. KÁRNÍK, Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral, Praha 1968; K. PICHLÍK, Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend, Praha 1968.

²⁴ J. B. KOZÁK, T. G. Masaryk a vznik Washingtonské deklarace v říjnu 1918, Praha 1968; M. PAULOVÁ, Tajný výbor (Maffie) a spolupráce s Jihoslovany v letech 1916–1918, Praha 1968.

²⁵ M. HRONSKÝ, Slovensko na rázcestí 1918, Košice 1976; J. GALANDAUER, Ohlas Velké říjnové socialistické revoluce v české společnosti, Praha 1977; J. KŘÍŽEK, Vznik Československa, Praha 1978; S. MATOUŠEK, Vznik a vývoj společného státu Čechů a Slováků, Praha 1980;

Po listopadu 1989 byly zveřejněny některé překlady nebo přepracované dřívější publikace²⁶ a vydány nové práce, které se snažily přinést vyvážený přehled základních faktů a hodnocení.²⁷ Pozornost se soustředila rovněž na československé legie,²⁸ generála M. R. Štefánika²⁹ a slovenskou problematiku.³⁰ Současně byla zahájena diskuse o uvedené otázce,³¹ zpracovány edice základních dokumentů³² a vydány

J. GALANDAUER, Bohumír Šmeral 1914–1941, Praha 1986; M. HRONSKÝ, Slovensko pri zrode Československa, Bratislava 1987; I. THURZO, Medzi vrchmi a na rovine, Bratislava 1987; V. PLEVZA, Rok osemnásť, Bratislava 1988; J. GALANDAUER, T. G. Masaryk a vznik ČSR, Praha 1988; týž, Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy, Praha 1988; A. VANĚK, Vznik samostatného československého státu v roce 1918. Svědectví a dokumenty, Praha 1988; J. HOTMAR, Tajnosti pařížského domu, Praha 1988. Také viz Z. SLÁDEK, Nové práce k výročí vzniku československého státu. In: Slovanský přehled, 1990, č. 3, s. 237–239; M. KUČERA, Zamyšlení nad 70. výročím vzniku ČSR v literatuře. In: Historie a vojenství, 1990, č. 4, s. 85–97.

²⁶ J. KOVTUN, Masarykův triumf. (Příběh konce velké války), Praha 1991; K. PICHLÍK, Bez legend. Zahraniční odboj 1914–1918. Zápas o československý program, Praha 1991; Z. KÁRNÍK, Socialisté na rozcestí. Habsburk, Masaryk či Šmeral, Praha 1996.

²⁷ I. ŠEDIVÝ, Za Československou republiku 1914–1918, Praha 1991, J. GALANDAUER a kolektiv, O samostatný československý stát 1914–1918, Praha 1992; P. PROKŠ, Od monarchie k republice. (Češi a Slováci v boji za společný stát 1914–1918), Praha 1993.

²⁸ M. HONZÍK, Legionáři, Praha 1990; M. GREGOROVICH, První československý odboj. Čs. legie 1914–1920, Praha 1992; R. SAK, Anabáze. Drama československých legionářů v Rusku (1914–1920), Praha 1996; K. PICHLÍK, B. KLÍPA, J. ZABLOUDILOVÁ, Českoslovenští legionáři 1914–1920, Praha 1996; Jar. KRÍŽEK, Němci, Lenin a čs. legie, Praha 1997.

²⁹ Š. ŠTVRTECKÝ, Náš Milan Rastislav Štefánik, Bratislava 1990; M. VARSÍK, M. R. Štefánik, Bratislava 1990; V. ZUBEREC, Krásny život M. R. Štefánika, Bratislava 1990; J. MLYNÁRIK, Cesta ke hvězdám a svobodě, Praha 1991; M. VÁROŠ, Posledný let generála Štefánika, Bratislava 1994.

³⁰ D. KOVÁČ a kolektiv, Muži Deklarácie, Martin 1991; Andrej Hlinka a jeho miesto v slovenských dejinách, Bratislava 1991; Slovensko v politickom systéme Československa, Bratislava 1992; Milan Hodža. Štátnik a politik, Bratislava 1992; Politické strany na Slovensku 1860–1989, Bratislava 1992.

³¹ Československo: Nahodilost nebo logika dějin? In: Moderní dějiny, 2, 1994; První světová válka a česká společnost, Brno 1994; Idea Československa a střední Evropa, Brno 1994; První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk, Praha 1995; Od Sarajeva k velké válce – Ab Sarajevo zum grossen Krieg, 1, 2, Praha 1995; Zborov 1917–1997, Praha 1997.

³² P. ŠVORC, Zrod republiky. Dobové dokumenty, spomienky a stanoviská 1914–1918, Košice 1991; K. SCHELLE, Československé dějiny státu a práva v dokumentech. Díl 1. Období boje za státní samostatnost (1914–1918), Brno 1993; Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918, svazek I. Rok 1914, svazek II. Rok 1915, svazek III. Rok 1916, svazek IV. Rok 1917, svazek V. Rok 1918, Praha 1993–1997; Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční politiky, Praha 1994.

informativní příručky.³³ Tato produkce v poměrně krátkém čase zaplnila největší mezery ve zpracování daného tématu a vytvořila příznivé východisko pro další výzkum.

Vzniku Československa věnují pozornost také zahraniční historikové, a to především v pracích, které se zabývají širší problematikou dějin střední a východní Evropy³⁴ nebo zániku habsburské monarchie.³⁵

Na závěr je možné říci, že rozpad Rakousko-Uherska a vznik Československa v roce 1918 je významnou problematikou, které čeští i zahraniční historikové budou nepochybně věnovat stálou pozornost.

³³ P. ŠVORC, *Rozbílali monarchiu. (Populárny slovník osobností česko-slovenského odboja 1914–1918)*, Košice 1992; *Slovník prvního československého odboje 1914–1918*, Praha 1993.

³⁴ P. S. WANDY CZ, *The Price of Freedom. A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*, New York-London 1992; *The Columbia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*. Edited by Joseph Held, New York 1992; *Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Vorträge des Tagung des Collegium Carolinum in bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989*. Herausgegeben von Hans Lemberg, Peter Heumos, München 1993. Viz také S. B. WINTERS, R. W. Seton-Watson a počátky výzkumu českých a slovenských dějin ve Spojených státech. In: *Moderní dějiny*, 3, 1995, s. 213–228.

³⁵ B. MICHEL, *La chute de l'Empire Austro-Hongrois 1916–1918*, Paris 1991; A. SKED, *Úpadek a pád habsburské říše*, Praha 1995.

Eva Broklová

Politický systém první ČSR ve světle historického výzkumu

Podat solidní systematický přehled toho, jak je politický systém ČSR 1918–1938 v historické literatuře po roce 1945 vcelku nebo částech reflektován, by znamenalo učinit jej předmětem dlouhodobějšího výzkumu. Tolik času ovšem k dispozici při přípravě na kolokvium nebylo. Práci komplikovala mezerovitost Bibliografie české historie. To je také jeden ze závažných deficitů historické práce, děláme-li určitou bilanci.¹⁾

Vymezení tématu – politický systém bez politických stran – nezáviselo na mně, ale záleželo na organizátorech: vyloučit z politického systému systém politických stran je metodologicky na pováženou, nicméně je lze zdůvodnit určitou autonomností problematiky. V závěru svého příspěvku se k místu systému politických stran v politickém systému přece jen vyjádřím. Nemyslím, že tím referenta o politických stranách nějak omezím. Podobně plyne ze stanovení dalších témat semináře, že součástí politického systému nebude ani problém zařazení Slovenska v politickém systému ČSR, stejně jako zahraniční politika, národnostní problémy, hospodářský vývoj a sociální poměry, jež ovšem mají také své systémové aspekty.

Pak ovšem zbývá ze systému jen část institucionální, jež je převážně dána ústavou (jednotlivé instituce a organizace vládní moci) a do určité míry mimoústavní praxí, jež je však vázána na systém politických stran. Pokládám za potřebné zmínit se také o politické kultuře jako předpokladu souhlasu obyvatelstva s politickým

¹⁾ Před úpravou příspěvku pro tisk mi došla z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Bibliografie českých/československých dějin 1918–1995 za léta 1990–1995, 2 sv., Praha 1997. Tento počín nemohu než s povděkem uvítat.

systémem, i když tato problematika z větší části náleží k politickým stranám a jejich programům.

Při mapování tématu jsem brala v úvahu nejen literaturu, jež v názvu souvisí s politickým systémem nebo jeho součástmi, již ostatně není mnoho, ale i literaturu, týkající se politických dějin a dalších oblastí, pojednávající o částech politického systému. Stranou ponechávám literaturu německou, i když ve skutečnosti tvoří významnou část historiografie minimálně od dob disentu. Právě tato literatura spolu s některými dalšími pracemi zahraničními, většinou přehlednými, obsahuje kontroverzní tvrzení o československém politickém systému, jež vycházejí většinou ze sudetoněmecké předválečné publicistiky a jsou přenášena zpět na domácí půdu některými českými historiky.

Při této příležitosti bych ráda se vyjádřila k předpokládanému závěru našeho jednání hned na počátku, jako námětu k přemýšlení: vydat syntézu dějin meziválečného Československa, ať už bude realizována jako encyklopedie, v heslech nebo jako soubor statí také anglicky a pokusit se vstoupit do povědomí historické obce i širší veřejnosti jak doma, tak také ve světě.

Než začnu s výkladem, v němž se neobejdu bez příkladů, chtěla bych ujistit historiky, jichž se referát bude týkat, že není mým záměrem je diskvalifikovat, ale udělat bilanční přehled, abychom věděli, kde jsou naše slabiny a kde a jak začít.

* * *

V zásadě lze literaturu rozdělit na demokratickou, ztotožňující se s demokratickými principy a postuláty, případně zaujímající kritické stanovisko vůči ústavě i praxi demokratického systému, a antidemokratickou, levicovou a pravicovou. Stanoviska a přístupy se prolínají a nejsou čistá. V našem kulturním prostředí se po roce 1945 ojediněle objevují práce „reformistického“ charakteru, usilující o pozitivní přístup k politickému systému ČSR a o nápravu toho, co se tehdy pocívalo jako vady systému. Za typickou knihu – nikoli historickou, ale týkající se ústavy a politického systému – lze pokládat práci Eduarda Tábořského *Naše nová ústava*, vydanou v r. 1948, ale vznikající již za války.

Po roce 1948 převládá spíše publicistika než historická literatura, kritizující demokratický systém zleva, prohlašující jej za formální a historicky překonaný, směřující v mnoha ohledech k fašismu. Sem patří zejména státovědná práce Václava Vaněčka *Dějiny státu a práva v Československu do r. 1945* (Praha 1964).

V druhé polovině 50. let se objevuje historická literatura sice poplatná panující komunistické ideologii, ale přece jen usilující v rámci pokusů o celistvější zpracování dějin první republiky o věcně přijatelnější faktografii. Z literatury historické lze za souhrn tohoto druhu pokládat práci Jana Křena, *Československo v období odlivu poválečné revoluční vlny a upevňování panství buržoazie (1921–1923)*, Praha (Rudé právo 1956) a *Československo v období dočasné a relativní stabilizace kapitalismu 1924–1929* (SNPL 1957). Prakticky ve stejné době (1956) vycházejí teze k dějinám Československa v období 1918–1945 a na jejich základě maketa *Přehled česko-*

slovenských dějin III, 1918–1945 (Praha, ČSAV 1960), které v uvedené tendenci pokračují.

Šedesátá léta přinesla historickou literaturu, snažící se o poznání a osvobození od klíše založených na komunistické publicistice a zejména spisech Klementa Gottwalda. Autoři se přiklánějí k objektivnější interpretaci jednotlivých jevů politického systému. V prvním čísle ČsČH v r. 1966 vychází odvážná recenze uvedené práce Vaněčkovy autorů Z. Fialy - J. Havránka - R. Kvačka. Počínaje sjezdem historiků v témže roce nastává období snah historiografie o vymanění z ideologických pout a budování historiografie jako vědeckého oboru, i když stále ještě založeného na marxismu-leninismu (autoři Alena Gajanová, Věra Olivová, Robert Kvaček).²⁾ V roce 1966 vychází v Bratislavě práce K. Laca,³⁾ jež se týká také ústavy předmnichovské republiky. V mnohém ohledu je faktograficky přínosná, ale zůstává poplatná po stránce ideologické.

Pokrok, pokud jde o téma, které sledujeme, znamená vůbec objevení pojmu politický systém, který do té doby náležel do oblasti tzv. západní buržoazní vědy o společnosti. Bezradnost historiků v zacházení s problematikou pojatou jinak ukazují pojmy užívané pro československou parlamentní demokracii: reprezentativní demokracie (tj. není přímá), masarykovská demokracie – zcela vágní a nezakotvená systémově, vyspělý nebo klasický parlamentarismus (Gajanová, Mlynárik)⁴⁾ – šlo přitom o moderní parlamentarismus ap. V souvislosti s demokracií se objevuje také pojem řízení (V. Mencl – viz dále). Podobnou bezradnost ale vykazují ještě léta devadesátá (V. Kural o řádném parlamentarismu).⁵⁾

První historické práce o politickém systému se objevují se vznikem mezioborového týmu pro rozvoj demokracie a politického systému roku 1967 (Vojtěch Mencl, Eva Broklová, Samo Falťan)⁶⁾ a v souvislosti s 50. výročím vzniku Československa

²⁾ A. GAJANOVÁ, K charakteru první republiky. In: *Historie a vojenství* 1968, č. 5, s. 797–823; V. OLIVOVÁ, *System buržoazní demokracie v Československu 1918–1938 a příčiny jeho zániku*. IV. sjezd čs. historiků 1966; V. OLIVOVÁ, *Československo v rozrušené Evropě*. Praha 1968; R. KVAČEK, *Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933–1937*, Praha 1966.

³⁾ K. LACO, *Ústava predmnichovskej ČSR a ústava ČSR*. 1, Bratislava 1966.

⁴⁾ A. GAJANOVÁ, c. d.; J. MLYNÁRIK, *Vážený soudruhu Mináci*, in: *Literární listy* 1968, 12, 2.

⁵⁾ V. KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha, ÚMV 1993, s. 42.

⁶⁾ E. BROKLOVÁ, *K politickému systému předmnichovské ČSR*. Studijní materiál č. 32. ČSAV 1968; S. FALŤAN, *Historické aspekty státoprávního uspořádání vztahů českého a slovenského národa*. Studijní materiál č. 35. ČSAV 1968; Z. MLYNÁŘ, *Československý pokus o reformu 1968. Analýza jeho teorie a praxe*. Index (Společnost pro československou literaturu v zahraničí) – *Listy*, Köln am Rhein – Roma, 1. vyd., 1975; V. MENCL, *Politický systém předmnichovské republiky*. Studijní materiál pro mezioborový tým Rozvoj politického systému. ČSAV 1968. Materiál byl na týmovém zasedání přednesen, ale není v Mlynářově práci uveden.

(Vojtěch Mencl, Jarmila Menclová).⁷⁾ Tento přístup umožnil reflektovat dějinný vývoj a politický systém v ČSR obecnějšími pojmy a zbavit jej tak jeho zdánlivé jedinečnosti, vyjadřované nejběžněji nesystémovým označením Československa jako ostrova demokracie.⁸⁾

Konec těmto snahám učinil proces normalizace v 70. a 80. letech, kdy téma politického systému opět mizí. Jeho jednotlivé otázky, převážně problémy vztahů česko-německých, jsou však diskutovány na stránkách Listů vydávaných v zahraničí a v samizdatových *Historických listech*. Nikoli již jako problémy politického systému, ale meziválečných dějin Československa. Na domácí půdě pak vycházejí s oficiálním požehnáním práce státovědné (L. Bianchi a kol., *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu, II, 1918–1945*, Bratislava, SAV 1973), r. 1988 skripta autorů E. Vlček - P. Mates - K. Schelle, *Československé dějiny štátu a práva 1918–1960* (Brno, Univerzita J. E. Purkyně). Poslední práce je vzhledem k historickým textům přínosná uvedením některých faktů, která stojí mimo pozornost historiků, ale v řadě údajů je možné najít omyly a zkreslení. Interpretací nepřekračují tyto práce rámec doby, v níž vznikly.

Pozoruhodné je, že v současné době nepanuje konsenzus ani v tom, zda sedmdesátá a osmdesátá léta byla či nebyla přínosem pro studium politického systému. Počátkem 70. let totiž téma zmizelo s těmi, kteří je zpracovávali, a ÚV KSČ bádání na tomto tématu zakázal. Vymizení této problematiky konstatuje Robert Kvaček (v recenzi mé kandidátské práce 1990). Zatímco se převážně soudí, že za nejzávažnější k politickému systému je třeba pokládat literaturu po roce 1989, kdy už téma systému nebylo tabu, uvádí Pavel Mates v recenzi práce o československé demokracii,⁹⁾ že bádání od 60. let pokročilo. Zde má patrně na mysli svoji zmíněnou přehlednou práci (skripta) z r. 1988, jež ovšem nemá charakter analytický, ale popisný. Nina Pavelčíková¹⁰⁾ se rovněž domnívá, že do listopadu 1989 „nevyšlo u nás... v podstatě nic, co by mohlo pohled na politický systém... jakkoli obohatit“,

⁷⁾ V. MENCL, K politickému systému v Československu v letech 1918–1938, in: 50 let Československa, Praha 1968; J. MENCLOVÁ, Význam hradu v politickém systému předválečného Československa, tamtéž.

⁸⁾ Přes všechny pokrok, který v historickém bádání 60. léta znamenala, vzpomínám jen nerada na pohromu, která se snesla na moji hlavu ze strany historiků, právníků a dalších profesí, když jsem přednesla na zasedání mezioborového týmu svůj materiál č. 32 K politickému systému ČSR 1918–1938. Názory na koalice, úřednické vlády, pětku ap., ale zejména na politické strany byly pro ně naprosto pohoršující. Kvůli tomuto materiálu jsem nakonec přišla i o místo v archivu MZV. Po podání tezí kandidátské práce k politickému systému Václavu Královi, u něhož jsem se svou aspiranturou po Věře Olivové a Robertu Kvačkovi skončila, mi bylo „přerušeno studium“ vědecké aspirantury. Práci jsem obhájila v r. 1990.

⁹⁾ E. BROKLOVÁ, Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938, Praha, Sociologické nakladatelství 1992; Právník 1993, 5, s. 444.

¹⁰⁾ Slezský sborník 91, 1993, č. 1–2, s. 130–133.

nicméně pokládá Podivena (P. Příhoda - P. Pithart - M. Otáhal)¹¹⁾ a studii R. Kučery, *Kapitoly z dějin střední Evropy*¹²⁾ za „typická historická díla osmdesátých let“ přes to, že tyto práce byly vydány až počátkem 90. let; zřejmě pro jejich odmítavý poměr k první republice.

Proti očekávání se po roce 1989 objevuje historická literatura spjatá s předválečným antidemokratickým myšlením, jež se do určité míry zachovalo v německé bohemistice, z níž jako ze „zahraničních autorů“ čerpali někteří čeští autoři vázaní na disent.¹³⁾ Sem náleží především uvedená práce Podivenova, ale i další. Jako zásadní otázka se již nekladou třídní rozpory jako v padesátých letech, ale národnostní poměry.¹⁴⁾ Tímto přístupem se stírá rozdíl mezi německou kulturou a západoevropskou (i československou) civilizací, který byl pro osudy ČSR podstatný.

Teprve po listopadu 1989 se dostávají ke slovu historické umlčení a téma politického systému se mohlo dočkat oživení. Výsledek osmi let od listopadu je však patrně skromnější, než se očekávalo. Výčtem: kolektivní publikaci o politickém systému do r. 1923 vydal Historický ústav ČSAV.¹⁵⁾ Spíše se však jedná o soubor statí k dějinám v tomto období, vykazující bezradnost v pojetí politického systému. Vyšly práce Václava Kurala, Josefa Tomeše, Antonína Klimka,¹⁶⁾ k časopisům *Dějiny a současnost a ČČH* (ČsČH) přibývá časopis *Střední Evropa* (vydává a tiskne Institut pro středoevropskou kulturu a politiku). První republice bylo věnováno i jedno číslo *Soudobých dějin* (II, 2-3 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR). V Historickém ústavu AV ČR vychází řada *Moderních dějin* (Sborník k dějinám 19. a 20. století), Ústav T. G. Masaryka vydal tři sborníky z konferencí v Hodoníně, Liblicích a Brně,¹⁷⁾ vyšel sborník česko-německé historické komise¹⁸⁾ a sborníky z konferencí různých, většinou německých nadací, věnované převážně vztahům česko-německým. Vyšly i edice

¹¹⁾ Češi v dějinách nové doby, Praha 1991, 690 s.

¹²⁾ Praha, ISE 1992, 115 s.

¹³⁾ N. PAVELČÍKOVÁ, c. d., s. 132.

¹⁴⁾ Ústní legenda se zmiňuje o tom, že si autoři (historik je jen jeden) v depresi normalizace představovali dějiny „naruby“.

¹⁵⁾ Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky v r. 1990.

¹⁶⁾ V. KURAL, c. d.; J. TOMEŠ, Slovník k politickým dějinám Československa 1918–1992, Praha, Jiří Budka 1994; A. KLIMEK, Boj o hrad /1./ Hrad a pětka /1918–1926/, Praha, Panevropa 1996.

¹⁷⁾ Masarykova idea československé státnosti ve světle kritiky dějin. Praha 1993; První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk, Praha 1995; Sto let české otázky, Praha 1997.

¹⁸⁾ Ztroskotání spoluzití. Češi, Němci, Slováci v první republice 1918–1938, ed. J. Hoensch - D. Kováč, Praha, MZV 1993.

dokumentů: ke vzniku ústavy,¹⁹⁾ 3. a 4. svazek *Cesty demokracie* s projevy a články TGM a rozhovory s ním za léta 1924–1937.²⁰⁾ V nejbližší době vydá nakladatelství Karolinum knihu o obrazu Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, kde je věnována obsáhlá kapitola obrazu v politických kruzích ČSR. Připravena do tisku je publikace o politické kultuře německých aktivistických stran.²¹⁾

Spektrum dosavadních přístupů se rozšířilo o práce navazující v mnohém ohledu na poversailleský revizionismus a evropskou iredentu. Snahy historiků 60. let o zvědečtění a odideologizování historické práce byly doplněny metodami přímého falšování historických pramenů (v časopisu *Střední Evropa* byl zkrácen text III. memoranda, aniž to bylo označeno).²²⁾ Svoboda neznamena jednoznačně ani zlepšení práce s prameny; z druhořadých pramenů se usuzuje na historická fakta a události, případně se zjištěná fakta dezinterpretují.²³⁾ Asi nebudu sama, kdo v tomto ohledu pocítuje zklamání.

Předmětem kritiky ať již zprava či zleva se stávají jedny a tytéž jevy politického systému. Jsou výsledkem dogmatického přístupu k výkladu parlamentarismu a demokracie, nedostatečné znalosti demokratické teorie. Práce také málo přihlížejí k demokratické praxi a stavu společnosti, nesrovnávají současné režimy. Nevěnují pozornost ani zkušenostem demokracií po druhé světové válce, jež se poučily z období tzv. krize demokracie (kterou definují jako soubor rysů, jimiž se liší uskutečněné demokracie od ideálních představ); sem patří ústavní zakotvení systému politických stran spolu se zákazem extrémistických stran a hnutí, běžná praxe porad předsedů koaličních stran (v naší současnosti dokonce včetně předsedy strany, která není ve vládě), existence orgánů parlamentu, v němž jsou zastoupeny, na rozdíl od Stálého výboru první republiky, jen koaliční strany, uzavírání koaličních smluv, neustálé uzavírání kompromisů atd. Současná demokratická praxe by se mohla stát významným kritériem pro posouzení konstituující se demokracie masové společnosti se všeobecným volebním právem po první světové válce. Příznačné je, že poměrně často jsou autory „originálních“ přístupů nehistorikové a z historiků ti, kteří zapomněli, co obnáší historické řemeslo. Nebo to vědomě opomíjejí. Někteří se netají tím, že nemají rádi vědu (dotyčný, který to prohlásil, měl a má problémy se základními poznatky).

* * *

¹⁹⁾ E. BROKLOVÁ (ed.), *První československá ústava. Diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*, Praha, ÚSD 1992.

²⁰⁾ Ed. V. FEJLEK, Praha, ÚTGM 1994 a 1997.

²¹⁾ E. BROKLOVÁ, *Politická kultura německých aktivistických stran v ČSR 1918–1938*.

²²⁾ *Střední Evropa* 1992, 25, s. 20–21.

²³⁾ Viz např. recenze na knihu A. KLIMKA, *Boj o hrad*, 1, c. d., in: *Politologická revue* 1997, 1, s. 192–199.

V následující části se budu zabývat jednotlivými problémy politického systému. Chápu výklad dějin prostřednictvím politického systému jako určitý průřez, který umožňuje postžení mocenských mechanismů ve společnosti a jejich srovnání jako cestu z etnocentrismu. Žijeme v době, která se domnívá, že odpovídá na proklamovanou „vědeckost“ marxismu, a proto odmítá „jedinou celostní pravdu o dějinách“ (Dušan Třeštík).²⁴⁾ To je ovšem něco jiného, než postoj interpretovaný D. Třeštíkem v poloze „vzdali jsme se odhalování pravdy o dějinách“. Nicméně je i v tomto rámci autorem požadována alespoň „shoda našich výpovědí... s těmi prameny, které máme nebo můžeme mít k dispozici“. Tento přístup je útěšný jen do té míry, že umožňuje jakési jednoduché nazírání pramenů (pokud jich je pro určitá historická období málo) a likviduje historiografii jako obor vědecké činnosti, který provádí kritiku pramenů, sumarizaci poznatků o nich získaných, přihlíží k teoretickým poznatkům, provádí analýzu a syntézu. Politický systém ale není ani „kauzální zřetězení“, ani to nejsou „vyprávěné dějiny“, o nichž píše D. Třeštík,²⁵⁾ a proto se výklad systému neobejde bez potřebného fundovaného přístupu, i když je jeho popis a výklad také vždy jen průřezem a rekonstrukcí.

Ještě bych na tomto místě ráda připomněla, že máme historicky špatné zkušenosti s iracionalismem. Tento směr konce 19. a počátku 20. století, jako německá reakce na kult osvícenství a vědy, vyústil do nacistické ideologie (Thomas Mann marně přednesl v roce 1930 *Appell an die Vernunft*).²⁶⁾ Iracionalismus naší společnosti a naší doby vede v našem oboru zatím jen k tomu, že historikové i publicisté často vykládají nikoli to, co našli v pramenech, ale často jen to, co si pouze myslí, svůj obraz dějin. V následující pasáži to doložíme.

Jak tedy dopadá politický systém a jeho součásti v průřezu české historiografie?

1.

Problém vzniku a existence Československa je stále prvořadým politikem. Chápu-li politiku jako prosazování zájmů, je zřejmé, že snaha o zjišťování historických pravd nutně na zájmy naráží. Jinak by nedocházelo např. k výše uvedeným pokusům o falšování historických pramenů a k dezinterpretacím, případně naprosto neověřeným tvrzením.

Nejobvyklejší rovinou, na níž je zpochybňována existence ČSR, jsou variace na Hitlerovy dvě lži ze září 1938: československý národ a slib švýcarizace. O švýcarském vzoru jsem se již zmínila, o československém národu bude jistě řeč ve dvou

²⁴⁾ D. TŘEŠTÍK, Dějiny jako katedrála nebo jako prostor k rozlišení, in: ČČH 94, 1996, č. 3, s. 581-588.

²⁵⁾ *Ib.*, s. 586, 587.

²⁶⁾ Když už jsme u něj, připomeňme si, jak tento mistr slova zdokonaloval svůj nástroj: vždy večer před spaním studoval lexikon. Naproti tomu naši historikové zacházejí se svým nástrojem – pojmy, ale i základními fakty, dost nezávazně.

tématech týkajících se Slovenska. Není ale pravda, jak píše A. Klimek,²⁷⁾ že mírová smlouva, která byla uzavřena v St.-Germain-en-Laye, předpokládá existenci „jediného národa československého“, neboť formulace v této smlouvě zní: „les peuples de la Bohème, de la Moravie a d'une partie de la Silésie, ainsi que le peuple de la Slovaquie“. Pozor: Nationalité Tchécoslovaque v téže smlouvě se překládá jako státní příslušnost československá.

Stále je opomíjen fakt rozdílné politické kultury Čechů a Němců v Československu, o němž již byla zmínka, a jeho zneužití Hitlerem, toho, že jde o střetnutí mezi civilizací a kulturou, kterou si připisují Němci. Soudí se naproti tomu, že nikoli rozdílná politická kultura, ale „Rozpor mezi etnickým a historickým principem při vytváření předválečné ČSR podstatně přispěl ke katastrofě let 1938–39“, jak napsal v doslovu k Bibóově práci *Bída malých národů východní Evropy* B. Doležal.²⁸⁾ Bibó Československu přiznává vyšší míru demokracie,²⁹⁾ vrchol politické realizace českého národa a pak jsou již na pořadu jen problematické stránky. Demokratické mocnosti se nemohly postavit za ČSR, protože k tomu chyběly zjevné a legitimní důvody, o které se demokratické státy připravily tím, že daly souhlas k řešení z hlediska jejich zásad nelegitimnímu.

„Bibó se domnívá, že skutečná tragédie mnichovského řešení byla v tom, že se neodehrálo v roce 1918.“³⁰⁾ Tyto úvahy pocházejí z roku 1944 a jsou touto dobou poznamenány. Pokud lze z textu zjistit stanovisko B. Doležala, je jím přitakání Bibóovi. Je to zejména v pasážích o vědeckosti politiky, kterou navíc podsouvá zejména marxismu. Jeho postoj je také zřejmý tam, kde mluví o „pofidérní 'československosti'“,³¹⁾ v jejíž prospěch se Češi zřekli své národnosti. Jak a kde se tak stalo, B. Doležal neuvádí. Ve skutečnosti dokonce i tam, kde se používá jako konstrukce jazyka československého se v paragrafu 4 ústavního jazykového zákona³²⁾ uvádí, že v českých zemích se „úřaduje zpravidla po česku, na Slovensku zpravidla po slovensku“.

2.

Strukturu politického systému tvoří jednak základní právní normy, jednak mocenská seskupení, která určují politický život státu a společnosti.

²⁷⁾ C. d..

²⁸⁾ Doplněk-Kalligram, Brno-Bratislava 1997, edice Višegrád, předseda redakční rady české edice Petr Pithart.

²⁹⁾ Ib., s. 597–598.

³⁰⁾ Ib., s. 598.

³¹⁾ Ib., s. 605.

³²⁾ Č. 122 Sb. z. a n. ze dne 29. 2. 1920.

Ústavu jako základ československé parlamentní demokracie a formulaci občanských práv a svobod vůbec odsuzuje V. Vaněček v práci z roku 1964, aby mohl odsoudit praxi Československé republiky. Ústava to ale nemá snadné ani po roce 1989.

O „ústavním oktroji“ („oktrojový charakter ústavní listiny“) píše Václav Kural³³⁾ proto, že se schválení ústavy neúčastnili Němci. Němci zprvu účast v parlamentu odmítali, později projevíli zájem o vstup do RNS na základě výsledků obecních voleb 1919, ale v nich v celostátním měřítku vyhrála sociální demokracie (přes 30 %), a to zase bylo nepřijatelné pro ostatní československé politické strany. Roli sehrály také obavy o to, aby ústava vypracovaná s německou účastí byla demokratická. A Němci (ani aktivističtí) po celou dobu trvání republiky nezměnili svůj názor na to, že má být nastolena demokracie mezi národy, tj. opomíjeli občanský princip demokratických systémů. Oktroj je vnučení zákona administrativou bez souhlasu zastupitelského orgánu – to nebyl případ československé ústavy, i když musel být k ustavení Revolučního národního shromáždění (podobně jako v Rakousku) poslancům prodloužen mandát z voleb z r. 1911. Ostatně podle výsledků voleb z r. 1920 by ke schválení ústavy kvalifikovanou většinou stačila česká a slovenská většina hlasů.

Kapitolu samu pro sebe tvoří v této souvislosti také výklad „československého národa“ v preambuli k ústavní listině, založený na názoru, že je tento národ složen z Čechů a Slováků, aniž se přihlíží k překrývání významu slov národ a lid a k obdobné formulaci nejen v ústavách západoevropských a americké, ale také např. k formulaci v rakouské ústavě „Wir freie österreichischen Völker“, kde jsou „rakouské 'národy'“ zcela jasně vztaženy k teritoriu – Rakousku a nikoli k rakouskému národu (nebo dokonce národům), který se nepodařilo vytvořit za habsburské monarchie a za který se tehdy Němci v Rakousku nepokládali.³⁴⁾ Ostatně by omezení suverénního „lidu“ v preambuli k československé ústavě na etnické Čechy a Slováky odporovalo demokratické ústavě.

Národnostní poměry

Jako zásadní otázka se klade, „zda vůbec je možné přijmout a obhajovat řešení, které prohlásilo tři miliony Němců za národnostní menšinu a vypomohlo si vytvořením ‚státního národa‘ na základě apriorních čechoslovakistických představ.“³⁵⁾ Jako důkaz pravdivosti tohoto tvrzení se udává rozchod obou národů roku 1992. Podíl Německa na rozvolnění hranic a vzniku Slovenského státu, a tím nastartování jiného způsobu modernizace než v českých zemích, politika komunistů po druhé světové válce, kteří

³³⁾ Konflikt místo společenství?, Praha 1993, s. 31, 32.

³⁴⁾ Existence rakouského národa se objevuje v samotném Rakousku jako nesporný fakt až po druhé světové válce. Výjimkou bylo, že v české veřejnosti bylo obyvatelstvo Rakouska vnímáno jako rakouský národ – a to dokonce již v polovině 20. let (viz Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století, v tisku).

³⁵⁾ N. PAVELČÍKOVÁ, c. d., s. 133 aj.

po neúspěchu ve volbách r. 1946 na Slovensku ztratili zájem na státoprávním řešení, a možný velmocenský zájem po listopadu 1989 se neberou v úvahu.

Tvůrci ústavy si byli početnosti německé menšiny (i jiných) vědomi, a proto byly menšiny označeny za národní, nikoli národnostní. Zakladatelé státu usilovali o vstup německých politiků, kteří zaujmou loajální postoj k ČSR, do vlády. Očekávalo se vytvoření poměrů podobných ve Švýcarsku; základnou národních práv se měly stát principy použité v ústavě Švýcarské republiky.³⁶⁾ K tomu požadoval TGM padesát let (jako v USA po občanské válce) ve smyslu demokracie jako procesu přizpůsobování.³⁷⁾ Tvrdit dodatečně z pohodlného hlediska potomků (Stephan Zweig), že existovali skeptikové, kteří v r. 1919 nevěřili v trvalost míru, je stejně oprávněné nebo neoprávněné jako přesvědčení druhých, že Velká válka učiní konec dalším válkám.

Zajímavou, systémovou kritiku úpravy ochrany menšin v čs. ústavě nacházíme v práci E. Táborského z r. 1948.³⁸⁾ Týká se nejen ustanovení o ochraně menšin v československé ústavě, ale versailleského systému vůbec, neboť umožnil, aby se představitelé národních menšin obraceli se stížnostmi nikoli ke svému státu a tam hledali řešení, ale ke Společnosti národů. To působilo psychologicky značně nepříznivě. V tom spatřuje důvod selhání soustavy ochrany menšin. Vlastní příčinu selhání vidí E. Táborský v německé národní psychologii (v současné terminologii antidemokratická politická kultura). Vnější příčinu shledává v rozhodnutí nacistického Německa zmocnit se pohraničních oblastí Československa.³⁹⁾

Vláda

E. Táborský se domnívá, že vady v oboru moci výkonné, zvláště „politické kupčení mezi vládními skupinami“, měly podstatný podíl na vnitrostátní a mezinárodní krizi demokracie, která dovedla svět do druhé světové války. Nicméně soudí, že v ČSR poměry tak daleko nezabředly zásluhou prezidenta republiky a díky vlivu jeho osobnosti.⁴⁰⁾

V současných zpracováních se projevuje nedostatečná znalost teorie i praxe demokracie. Podle V. Kurala⁴¹⁾ socialistické strany po volbách r. 1920 nestačily na vytvoření vládní většiny: „pokud měla vláda zůstat na půdě *parlamentní demokracie* [kurziva – E. B.], musel být hledán koaliční partner i mimo socialistickou

³⁶⁾ Archiv ministerstva zahraničních věcí, Pařížský archiv, č. 340.

³⁷⁾ D. Rustow podle V. DVOŘÁKOVÁ, J. KUNC, O přechodech k demokracii, Praha, Sociologické nakl. 1994, s. 18–19.

³⁸⁾ Naše nová ústava.

³⁹⁾ *Ib.*, s. 233.

⁴⁰⁾ E. TÁBORSKÝ, c. d., s. 17, 18.

⁴¹⁾ V. KURAL, c. d., 43.

frontu“. Demokracie sice dává přednost principu většiny, ale menšinovou vládu, zejména pokud by získala oporu v parlamentu, to nevylučuje. Nebylo by to ideální řešení pro počátek státu, ale neznamenaloby to opuštění parlamentní demokracie.

Úřednické vlády

Častým terčem kritiky v historických aj. publikacích jsou úřednické vlády. Jejich existence je využívána ke kritice demokratických poměrů první republiky vůbec. Přitom se zpravidla opomíjí historické podmínky a skutečná role těchto vlád v konkrétní situaci.

Jako příklad posledního můžeme uvést tuto charakteristiku role úřednických vlád: Protilidové zákony (celní a kongruová předloha) - jejich prosazení, bylo „obvyklým způsobem svěřeno úřednické vládě J. Černého“ [zdr. – E. B.].⁴²⁾ Pojem „protilidové zákony“ je poplatný době. Další soud je nejen nesystémový, ale také nepravdivý; úřednické vlády byly v dějinách ČSR celkem jen třikrát a plnily jiné poslání, než jim autor přisuzuje. V roce 1926 pomohla úřednická vláda překlenout problémy při vzniku československo-německé koalice občanských stran.

Zřizování úřednických vlád bylo protikladné duchu parlamentní ústavy, ale nebylo protiústavní. Vlády jmenoval prezident, který byl zvolen parlamentem a za členy úřednické vlády většinou stála některá z parlamentních stran. Neparlamentní charakter úřednických vlád současně zvyšoval váhu prezidenta. I úřednické vlády však byly odkázány na podporu parlamentní většiny, ale možnost kontrolovat je byla zmenšena. Jakmile se projeví u takové vlády (poloúřednická vláda Benešova (podzim 1921–podzim 1922) ambice na samostatnější politiku, vystoupila jako stranický orgán pětka a vláda ztratila naději na delší trvání.

Pětka

byla a dosud je spolu s úřednickou vládou jedním z nejkritizovanějších útvarů politického systému první republiky. Výjimku tvoří věcný popis jejího působení v pracích J. Harny z počátku 80. let a zejména z roku 1990.

V 60. letech v pojetí A. Gajanové „Pětka... představovala koaliční kompromis, mimoparlamentní dohodu stran a zároveň nadvládu stran charakteristickou pro československé poměry. Tento mechanismus vládnutí odsunoval do pozadí parlament“.⁴³⁾ Devadesátá léta neznamenaají v tomto hodnocení žádný pokrok. Koalice hrála podle Kuralovy práce z r. 1993 významnou úlohu v československém demokratickém

⁴²⁾ M. NECHVÁTAL, Marxistické pojetí českých dějin ve dvacátých letech. Formování koncepce. (Kandidátská disertační práce.) Ústav československých a světových dějin ČSAV 1988, s. 154.

⁴³⁾ J. HARNA, Politické strany a formování politického systému v Československu po roce 1918, in: Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky (1918–1923), s. 8–62.

systemu již před rokem 1920. Od toho roku byla její specialitou tzv. pětka, neformální výbor koaličních špiček.⁴⁴⁾

Pětka však nebyla žádnou československou specialitou a o pětkách jako obecnějším jevu se zmiňuje E. Beneš v *Nesnázích demokracie* z r. 1924.⁴⁵⁾ Ostatně již z dubna r. 1919 existuje svědectví dr. Meissnera o tom, že byli při státních krizích, např. demisi vlády, nejdříve svoláni předsedové klubů politických stran.⁴⁶⁾

Výše uvedená data jsou jen dokladem toho, že ne vždy musí uvolnění ideologických pout znamenat zkvalitnění práce. Naproti tomu podle Křenovy práce z r. 1956⁴⁷⁾ byla pětka „oligarchickou skupinou vůdců největších českých buržoazních a reformistických stran..., vystupovala... jako poloparlamentní útvar, ... sbor vedoucích činitelů parlamentních klubů, kteří měli koordinovat a zajišťovat hladký průběh parlamentních prací“. Na podporu cituje Masaryka z *Cesty demokracie*,⁴⁸⁾ jenž hodnotí pětku jako vedoucí orgán parlamentu, který vykonává vedle výborů a jejich menších orgánů či jednotlivců jeho skutečnou práci. Nebýt Masaryka jako filozofa demokracie v uvozovkách a tvrzení o protidemokratické povaze pětky, vystihuje tato charakteristika pětku lépe než její pozdější definování.

Pětka byla orgánem složeným z vůdců stran tvořících v parlamentě většinu, byla určena k urychlení práce v parlamentě v době, kdy bylo přijímáno množství zákonů. Proti poloúřednické vládě Benešově (1921) představovala moc politických stran, zastupujících voliče v parlamentu. Jejím posláním nebylo, jak dále píše V. Kural,⁴⁹⁾ udržovat jednotný postup českého tábora proti politice sudetoněmecké a jejímu původnímu negativismu. Byla výrazem zodpovědnosti vůdců nejsilnějších politických stran a jejich sdružením v době poloúřednické Benešovy vlády. Později byli v jejich méně výrazných obdobích (šestka, osmička) zastoupeni i čelní politikové německých stran.

V. Kural ji označuje za instituci neparlamentní, podobně jako před tím A. Gajanová ji charakterizuje jako orgán mimoparlamentní, ztělesnění nadvlády stran.⁵⁰⁾ Smysl má její určení jako instituce neústavní, podobně jako celý systém politických stran.

⁴⁴⁾ A. GAJANOVÁ, c. d., s. 89; V. KURAL, c. d., s. 59.

⁴⁵⁾ S. 27.

⁴⁶⁾ Archiv Národního shromáždění, fond RNS, 34. těsnopisecký záznam schůze ústavního výboru RNS 9. 4. 1919, s. 37.

⁴⁷⁾ C. d., s. 36.

⁴⁸⁾ T. G. MASARYK, *Cesta demokracie II*, Praha 1938, 210.

⁴⁹⁾ C. d., s. 59.

⁵⁰⁾ V. KURAL, c. d., 60; A. GAJANOVÁ, c. d., 809.

Hrad

Ideologickým klišé podléhá Jan Křen při definování hradu jako politického štábu velkoburžoazie.⁵¹⁾ K doložení toho cituje K. Gottwalda: „Hrad je politickým exponentem finančního kapitálu. Hrad se prohlašuje za orgán, československou zvláštnost, jehož prostřednictvím finanční kapitál uplatňuje svůj politický vliv ve všech buržoazních stranách, zejména sociálfašistických.“⁵²⁾

Teprve v 60. letech se v literatuře ujímá analytický výklad Aleny Gajanové a Jarmily Menclové. Podobným přístupem se k nim řadí Věra Olivová.⁵³⁾

Předmětem kritiky byla a do určité míry zůstává **správní reforma z roku 1927**. Na negativním postoji k ní se shodují i velmi různí autoři. Za ně můžeme uvést několikrát zmíněného V. Vaněčka (zákonodárství první republiky se pohybuje na linii fašizace) a tentokrát i Alenu Gajanovou.⁵⁴⁾ Ale nejen je. Ještě v roce 1989 byl vydán *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*,⁵⁵⁾ které obsahovaly vcelku věcný popis správy (ale i toho, co nyní zařazujeme pod politický systém), nicméně ideologicky poplatný (hodnocení z hlediska třídních rozporů, reakčních až nejreakčnějších zásahů, potlačovatelské úlohy státu).

Diskuse mezi historiky (právě na kolokviu v Historickém ústavu AV ČR 18. listopadu 1997) ukazují, že teprve po několika letech života v demokratickém státě vzniká půda pro pochopení funkčnosti opatření učiněných první republikou v oblasti veřejné správy.

Místo politických stran v politickém systému

Hned na počátku svého vystoupení jsem uvedla, že se chci zmínit alespoň okrajově o tomto tématu. Je to jeden z prvních výsledků komparace politických systémů Československa, Německa a Rakouska. Srovnáním československého politického systému se systémy v Německu a Rakousku jsem došla k závěru, že pro parlamentní demokracie po první světové válce bylo významné rychlé zaujetí odpovídajícího místa v politickém systému politickými stranami. To nebylo problémem v Československu, kde strany ještě před vznikem státu reprezentovaly společnost. Naproti tomu vrchnostenský řád v hohenzollernské a také habsburské monarchii držel strany na

⁵¹⁾ C. d., s. 37.

⁵²⁾ Ib., s. 39.

⁵³⁾ Systém buržoazní demokracie..., c. d.

⁵⁴⁾ C. d.

⁵⁵⁾ J. JANÁK, Z. HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha, SPN 1989. Našeho tématu se týkají stránky 387–474.

okraji společnosti. Ty pak jen těžko zaujímaly místo, jež jim náleželo v parlamentní demokracii.⁵⁶⁾

K výkladu systému politických stran patří neodmyslitelně volební principy a volební soustavy spolu s kandidátními listinami; v oblasti historiografie problematika dosti zanedbávaná a nepochopená. V uvedených Dějinách správy je systém poměrného zastoupení charakterizován jako „spravedlivější“.⁵⁷⁾ Pouze jednostranně uplatněná hlediska mohou vést k takovým zařazením. Sama problematika volebních zákonů je složitá a jen zjednodušené chápání může vést k závěrům o reakčnosti volebních principů a soustav, které uplatňují, dokonce jako by vyzbrojeni znalostí z dějin, v poslední době, kdy se uvažuje o změně volební soustavy, publicisté.

„Silná demokracie“

Zdrojem tvrzení o opatřeních omezujících demokratické svobody byly zákony vydané Malypetrovou vládou roku 1933. Byly předvídaný ústavou a vydány na omezené období. Interpretace zákonů posilujících exekutivu (nařizovací moc vlády) ve smyslu fašizace ČSR⁵⁸⁾ byla nahrazena výkladem těchto zákonů jako směřujících k obraně demokracie. Přispěla k tomu r. 1967 publikace Věry Olivové a Roberta Kvačka *Dějiny Československa IV.*⁵⁹⁾

V 70. letech⁶⁰⁾ se všechna starší tvrzení objevují znovu. Po roce 1989 působí recenzentům práce *Československá demokracie* (SLON 1992) problémy argumentace o „nezbytném omezení principu parlamentarismu“ v souvislosti s hospodářskou krizí, která je chápána jen jako prostředek postavený proti komunistickým nálepkám,⁶¹⁾ jež označovaly určité utužení systému jako „proces fašizace“.⁶²⁾ Je v tom spatřována závislost na dobové publicistice, jež ještě neměla od událostí dostatečný časový odstup. Jenže zde šlo o zachování systémových prvků a jejich dočasné omezení, které vůbec sledovalo trend posílení vládní a výkonné moci (nejvýrazněji v Roosveltově *New Dealu*). Recenzentka namítá, že „z hlediska celkové koncepce agrární vlády se... jeví toto období spíše jako léta pro-hlubování krize a bezradnosti (srv. např. jen postoj Malypetra k oddalování abdika-ce těžce nemocného prezidenta)“. Dobová publicistika, jež ovlivnila interpretaci, nemohla ještě „pochopit hloubku krize, v níž se

⁵⁶⁾ E. BROKLOVÁ, Německý stát nad stranami a československý stát stran, in: *Occur-sus-setkání-Begegnung*. Sborník k počtě 65. narozenin prof. dr. Křena, Praha, Karolinum 1996, s. 69–79.

⁵⁷⁾ C. d., s. 390.

⁵⁸⁾ V. VANĚČEK, c. d., kopírující výklad komunistické strany.

⁵⁹⁾ Učebnice pro pedagogické fakulty, SPN.

⁶⁰⁾ *Dejiny štátu a práva...*, c. d., Bratislava 1973.

⁶¹⁾ N. PAVELČÍKOVÁ, c. d.

⁶²⁾ E. BROKLOVÁ, c. d., s. 113.

stále beznadějněji ocital československý stát a k níž... přispívala také vnitřní politika, která se nedokázala vyrovnat s jeho základními rozpory“.⁶³⁾

Současně je právě uvedený výklad příkladem problémů, jež se v poslední době často objevují v tisku a na televizní obrazovce. Publicisté i ti, kteří vystupují jako odborníci, jen stěží postihují, co je a co není politický systém, co je krize určité vládní garnitury a krize systému.

3.

Problém „**periodizace**“ **budování politického systému** je do určité míry poplatný starší „marxistické“ periodizaci dějin první republiky, s níž se kryje i časově. Nastoluje jej práce Historického ústavu Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky (1918–1923), kde se uvádí, že „parlamentní politický systém v Československu byl v zásadě dobudován v první polovině 20. let“, přičemž nejsou jasná a definovaná hlediska periodizace a pojem dobudovaného politického systému. Za sporné považují i slibované pokračování práce „zaměřené již na problematiku fungování relativně stabilizovaného politického systému [ozvěna relativní stabilizace kapitalismu] v následující etapě a na příčiny a průběh pádu parlamentní demokracie v Československu na konci 30. let“.⁶⁴⁾

Institucionálně byly základy politického systému dány ústavou. Sem systematicky náleží rovněž organizace vládní moci. Také politické strany zaujaly v systému místo, jež sdílely již za Rakouska, hned na počátku při založení státu. Je otázka, zda vůbec lze u systému formální demokracie, který obecně zahrnuje základní parametry, v nichž se bude demokracie vyvíjet, mluvit o dobudování (snad pod vlivem *Budování státu* – jak zní název Peroutkovy práce).⁶⁵⁾ Současně časový údaj dobudování systému v uvedené práci, pokud bychom tento termín přijali, v první polovině dvacátých let neplatí, protože nebyla hotova veřejná správa. Poměry v systému ve smyslu omezení parlamentarismu zato změnil zákon o mimořádné nařizovací moci, obnovovaný do konce 30. let. Z hlediska vývoje mocenských poměrů, které politický systém také vyjadřuje, bude patrně třeba mezníky vývoje stanovit jinak, než tomu bylo prozatím. Stejně potřebné bude dohodnout se zejména o pojmech a jejich chápání.

Nejproblematictější je z hlediska existence demokratického systému v ČSR teze o příčinách a průběhu pádu parlamentní demokracie.

Zánik politického systému ČSR – nebyl systémový – byl způsoben silami mimosystémovými, antidemokratickými. Za nepřiliš vhodnou pokládám i tezi pro-

⁶³⁾ N. PAVELČÍKOVÁ, c. d., s. 132.

⁶⁴⁾ C. d., s. 6. Práce vyšla v r. 1990, ale vznikla 1989, kdy ještě nebyly podmínky pro studium demokratického systému, pokud se autoři nedostali k této problematice dříve. Z jiné tvorby (Dějiny a současnost) je však patrné, že autoři, kteří se podíleli na této práci, pokročili ve svých studiích.

⁶⁵⁾ F. PEROUTKA, *Budování státu*, díl 1–5, Praha 1934–1936.

hlašující, že se k zániku československé demokracie, „fatálnímu zániku zkázy“, musely spojit „čtyři hlavní evropské velmoci: dva státy fašistické se dvěma demokraciemi propadlými politice appeasementu“,⁶⁶⁾ jež sugeruje záměr zničit československou demokracii všem čtyřem velmocím. To jistě nelze podsouvat dvěma západním mocnostem, které se odstoupením československých pohraničních oblastí snažily zabránit vypuknutí války. V úsilí o zachování míru je patrné i z apelů prezidenta Roosevelta na Československo i Německo.

* * *

Závěr (pro současné i budoucí badatele, kteří se zabývají nebo budou zabývat politickým systémem nebo se jej dotýkat třeba jen v rámci jiných témat).⁶⁷⁾

Uvedené příklady ze zpracování politického systému vykazují častý neprofesionální přístup a zároveň cestu, kterou je třeba sledovat k nápravě. Hlavní závadou všech pojednání (nebo i zmínek) o politickém systému je nedostatečná znalost teorie politického systému, v našem případě demokracie. Politický systém tvoří struktura organizace vládní moci, práva a povinností občanů v systému, jež určuje ústava. Kriterium, podle něhož posuzujeme vývoj či stav politického systému, je dáno postuláty demokracie; suverénem moci je lid, oddělení mocí, svoboda, rovnost (bratrství), dosazování volbou (posouzení volebního principu a volební soustavy), princip většiny a ochrana menšin (nejen národnostních), autonomie nižších správních jednotek (veřejná správa) atd.

Demokracie tak akcentuje formální princip uspořádání společnosti a jejích mocenských mechanismů. Už v době Periklově se však kladl důraz na to, jak společnost žije. To vyjádřil i T. G. Masaryk a E. Beneš a spolupůsobili k tomu další politikové (my nebudeme mít demokracie, jaké si přejeme, budeme-li spoléhat na zákony; men, no measures). Jde o problém demokracie jako formy života. Proto sem patří také politická kultura, zahrnující hodnoty, jež zastává obyvatelstvo, a jeho postoje k jednotlivým částem politického systému. Politická kultura má dlouhodobější charakter. Z ní pak plynou provozní formy života společnosti, kde už je obtížnější stanovit, co je a není demokratické. Problémy tak vznikají zejména v souvislosti s demokracií v masové

⁶⁶⁾ J. OPAT, *Evropan a světoobčan T. G. Masaryk. Velcí Češi – velcí Evropané*, Praha, Eva/Milan Nevole 1997, s. 16.

⁶⁷⁾ Neznalost volební problematiky je patrná v práci R. BŘACH, *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*, Praha a Litomyšl 1996, s. 45. Autor interpretuje výsledky voleb v Německu, k nimž došlo během sedmi měsíců r. 1924 v Německu. Došlo v nich k masivním přesunům voličstva, např. sociální demokracie získala 1 800 000 nových hlasů. Podle autora pro ni „byly volby skutečným vítězstvím“. To je ovšem v tak krátké době pohyb odpovídající spíše většinové volební soustavě anebo při poměrné volbě dobám převratů. Svědčí také o nestabilitě voličstva, jež se koneckonců projevila nepříznivě o několik let později, když se masy voličstva vrhly do náruče Hitlerovy strany. Podobné hodnocení je přiměřené názoru současníka (politická zpráva z Berlína, kterou autor cituje, s. 46), ale nikoli historika, který by měl mít teoretické znalosti.

společnosti (se všeobecným volebním právem), kdy vstupují do politického systému politické strany s celou svou problematikou.

Vztahovat však jakýkoli jev či událost ve společnosti k demokracii a jejímu charakteru je také nesprávné a jde-li o současnost, z hlediska stavu a zachování demokracie i nebezpečné. Na konci dvaceti let selhala demokracie v mezinárodních vztazích jako jedna část *condicio sine qua non* existence československého státu. Uvnitř státu to spolu se zklamáním z Mnichova a německým nátlakem posílilo antidemokratické síly.

Problém historických prací, které se demokratickým (nebo i jiným) systémem zabývají, je v tom, že si nevymezí předmět zkoumání, nedefinují politický systém. Za velký problém je pak třeba pokládat nezávazně předkládanou faktografii nedostatečně prozkoumanou z hlediska teorie, pramenů a literatury.

Josef Harna

Politické stranictví a role politických stran v první Československé republice. (Problémy výzkumu a stav poznání ke konci století)

Politické strany a politické stranictví ve svém celku jsou pochopitelně jen částí z rozsáhlé struktury politického života moderní společnosti. Přítomný příspěvek si klade za cíl shrnout, kam česká historiografie při zkoumání a poznávání charakteru a role tohoto fenoménu v dějinách první Československé republiky v posledním půl století dospěla. V žádném případě nejde o hledání omylů a poklesků, jichž se nesporně historická věda při zpracování této problematiky dopustila.¹⁾ Z předložené rekapitulace by pak mohla vyplynout nejcitelnější desiderata, jež se v této oblasti výzkumu vyskytují a na jejichž naplnění by bylo záhodno upřít prvořadou pozornost. Mohou samozřejmě vyvstat pochybnosti, nakolik je účelné vytrhovat z literatury věnované politickým dějinám první republiky určitou dílčí tematiku a pokoušet se o její samostatné posouzení. Při vlastním zdůvodňování tohoto postupu vycházím z názoru, že politické strany nejsou běžnou součástí občanské společnosti, ale základní složkou moderních politických systémů a dokonce nejefektivnějším nástrojem tvorby politické vůle v demokratických společenstvích. Sdružují a organizují co největší počet občanů k politickému boji o moc, jejímž prostřednictvím pak prosazují zájmy a požadavky

¹⁾ Otázkou hodnocení vývoje české historiografie v éře komunismu se jako první zabýval Jan Křen (Bílá místa v našich dějinách, Praha 1990). Obecně se k této tematice vyslovil VII. sjezd českých historiků (viz sborník VII. sjezd českých historiků, Historický klub, Praha 1994).

svých stoupenců. Jako takové mají řadu zvláštností a jak jejich zkoumání, tak i zhodnocení si vyžadují jisté specifické přístupy.²⁾

Na podporu teze o zvláštním postavení politických stran ve společnosti uvedu alespoň skutečnost, že ve většině demokracií šlo o subjekty, které přes svůj vliv nebyly v řadě případů a dodnes nejsou přesně definovány právním řádem.³⁾ Státní moc se sice snažila a s postupem času stále více snaží přinutit je alespoň k úřední registraci a pokouší se pomocí zákonů regulovat i jejich činnost. Daří se to však jen částečně. Zákony, které se jich týkají, bývají namířeny a zpravidla také uplatňovány především vůči okrajovým složkám politického spektra a jen v omezené míře se týkají stran tvořících vládnoucí struktury. Příčina tohoto stavu je především v tom, že nejsilnější strany samy jsou rozhodujícími subjekty tvorby práva a jen obtížně se smiřují s omezením či usměrňováním své činnosti. Podobných jevů bychom ovšem v politickém stranictví našli více. Pro počátek s touto poznámkou lze snad problematiku politických stran a stranictví uznat za legitimní specializaci v rámci politických dějin. V řadě zemí ostatně již tento proud bádání dosáhl značného rozmachu (tzv. *Parteien-geschichte* v Německu nebo v Rakousku. Podobně živě, i když poněkud jiným směrem, se tento výzkum rozvíjí i v Polsku či anglosaském prostředí).

Podcenění tématu

Na rozdíl od situace v uvedených zemích bylo v české, ale i ve slovenské historiografii studium politického stranictví jen na okraji pozornosti a dodnes nese zřetelné známky nahodilosti, jednostrannosti a roztržitosti.⁴⁾ Bibliografie k této tématice je sice početně značně bohatá, skutečně přínosných analytických studií je však poměrně omezený počet a syntetické monografie, jež by hlouběji osvětlily strukturu politického stranictví a roli jednotlivých stran, můžeme spočítat na prstech jedné ruky. Tento stav je přinejmenším paradoxní, zvláště, když si vzpomeneme, jak

²⁾ Zdůraznění významu politických stran pochopitelně neznamená přehlížet úlohu dalších subjektů společenského vývoje, které se rovněž podílely na vývoji politického systému a politické kultury v dané zemi.

³⁾ L. VOJÁČEK, K právní úpravě postavení politických stran v I. ČSR, in: Aktuální otázky českého a československého konstitucionalismu, in: *Acta Universitatis Brunensis – Iuridica*, Brno 1993, s. 287–295.

⁴⁾ Slabiny bádání o roli politických stran a struktuře politického stranictví z období první Československé republiky vyvstaly v plném rozsahu teprve v posledních letech, kdy si historiografie může po dlouhém období vlády ideologie nad vědou svobodně klást jakékoli relevantní otázky. Ještě na konci éry komunismu nebyl skutečný stav poznání dostatečně patrný ani těm, kdož se delší dobu věnovali této tematice. Objevovala se spíše zdrženlivější stanoviska, upozorňující, že přes „veškerou pozornost společenských věd... existuje v této oblasti stále řada nedořešených nebo jen povrchně analyzovaných otázek.“ (J. HARNA, Politické strany a formování politického systému v Československu po roce 1918, in: *Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky 1918–1923*, Praha, Historický ústav AV ČR 1990, s. 8).

často se právě v souvislosti s charakteristikou první ČSR opakuje tvrzení o státu politických stran.⁵⁾

Již při letném pohledu jsou patrné nejméně dvě základní příčiny vedoucí k rozporu mezi skutečným dobovým významem stranictví a dnešním stavem jeho poznání.⁶⁾ Jsou to obecně známé vnější, tj. politické, podmínky pro rozvoj historického výzkumu v českých zemích v posledních desetiletích, ale neméně měrou se podle mého soudu v této slabosti odráží i tradiční nedostatek zájmu české historické vědy o teoretické otázky stranictví jako specifického fenoménu moderních dějin. Přitom by širší využití teoretických (sociologických i filozofických) východisek nesporně napomohlo rychlejšímu překlenutí existujících nedostatků, přinejmenším by mohlo naznačit cestu k systematictějšímu řešení široké škály otázek, jež se v této souvislosti vynořují.⁷⁾

⁵⁾ K postavení a úloze politických stran v meziválečném Československu viz J. HARNA, Poznámky ke studiu struktury politického systému buržoazního Československa, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 10, Praha 1986, s. 171–194.

⁶⁾ Na tomto místě není možné a ani nutné hlouběji analyzovat příčiny zmíněných disproporcí. Jejich kořeny tkví především v podmínkách vývoje české resp. československé společnosti ve 20. století. Moderní politické stranictví se začalo formovat v 90. letech 19. století a pokud se jím někdo zabýval, pak dospěl převážně jen k popisu jevových stránek vývoje politických stran (k tomu např. A. SRB, Politické dějiny národa českého sv. II, Od nastoupení Badeniova do odstoupení Thunova, Praha 1901). Ani v letech první republiky historiografie příliš nepokročila v systémovém uchopení tohoto tématu. Šlo o problematiku příliš aktuální, navíc se jí zmocnila oficiální propaganda či stranické „historiografie“, jejichž výsledků politické strany obratně využívaly k vyzvedávání vlastních zásluh při rozvoji společnosti. Jen ojedinělé byly pokusy o vědecké zhodnocení úlohy stran jako významného fenoménu novodobých dějin. Nejvíce se tomuto poslání blížila syntéza Z. TOBOLKY Politické dějiny československého národa od r. 1848 až do dnešní doby, III/1–2, IV, (Praha 1936–1937). I v této práci však netvoří dějiny politických stran samostatnou složku, jsou chápány jako jedna z integrálních součástí politických dějin. V následujících etapách se téměř vytratily podmínky pro vědecký přístup k této problematice. V letech okupace se obecně zúžil prostor pro jakýkoli výzkum a po únoru 1948 byla historiografie politických stran pod zvláště silnou kontrolou vládnoucí ideologie, která limitovala bádání a ovlivňovala jeho výsledky.

⁷⁾ Historiografie politického stranictví v českých zemích dlouho nereflektovala podněty vycházející z jiných společenských věd, v tomto případě zejména podněty sociologie či politologie. Přestože v dlouhých desetiletích nadvlády marxistické metodologie ve vědě neexistovaly příznivé podmínky pro rozvoj obou uvedených disciplín, byly již z meziválečné produkce dostupné některé práce z oblasti tzv. „politické sociologie“. Jejich využití však bylo spíše výjimkou než pravidlem. Dodnes cenné zůstávají zejména studie Jana Mertla (Politické strany, jejich základy a typy v dnešním světě, Praha 1931; Co s politickými stranami?, Praha 1939 aj.), některé práce Otakara Machotky či Zdeňka Ulricha. Byly známy i práce vydané v zahraničí, některé z nich vyšly i v českém překladu: M. WEBER, Politika jako povolání, Praha 1929; R. MICHELS, Strany a vůdcové. K sociologii politického stranictví, Praha 1931. Po druhé světové válce byla i v Československu dostupná fundamentální práce Maurice Duvergera (Les parties politiques, Paris 1951) a v 60. letech mohly podnětně působit práce polských sociologů (S. Chodak, Z. Bauman aj.). Tehdy se již objevily i v domácí produkci alespoň dvě práce, které osci-

Z hlediska teoretického se výzkum historické role stran a politického stranictví člení do tří tematických okruhů: 1) dějiny politických stran v užším slova smyslu (vznik strany, vnitřní vývoj, struktura, vůdci, postavení strany v politickém spektru, rozsah jejího vlivu, přidružené organizace, ideologie, tisk a další nástroje působení); 2) struktura politického stranictví a její vývoj v určitém historickém období (stranotvorné principy, poměr sil uvnitř stranického spektra, stranictví a demokracie, strany a volby); 3) úloha politických stran v politickém systému a ve společnosti (podíl na tvorbě moci, koalice a opozice, problém státotvornosti, nepolitické úlohy stran aj.).⁸⁾

Proměny historiografie

Většina prací zabývajících se politickým stranictvím první Československé republiky vznikla pochopitelně v dlouhém období převahy tzv. marxistické metodologie a je poznamenána jejími slabinami a ještě více jejím jednostranným uplatňováním. Řadu relevantních faktografických údajů k dané problematice nalezneme přirozeně již v publikacích z období první republiky. Ty však nelze chápat jako historické práce v plném slova smyslu. Jde buďto o oficiální tiskoviny (zprávy o činnosti nejrůznějších institucí, státněrepresentační díla, analýzy statistických dat apod),⁹⁾ o práce dokumentární a vzpomínkové nebo o publikace historické vydávané samotnými politickými stranami. I posledně jmenované, již proto, že mají obvykle apologetické či agitační zaměření, patří také k okruhu specifických historických pramenů.

První historiografické práce o politických stranách, stejně jako další práce k dějinám první republiky, se začaly objevovat až v průběhu 50. let. Byly přirozeně poznamenány rysy typickými pro všechny společenskovědní disciplíny té doby. Je pozoruhodné, jak rychle se po únoru 1948 prosadilo oficiální, kanonizované hodnocení historického vývoje. Snad také proto, že se novodobým politickým dějinám, a tedy i dějinám politických stran, věnovali převážně mladí historici, nedošlo v této oblasti ani k náznaku „přežívání“ jiných (povýtce pozitivistických) metod, jejichž vlivy pozorujeme ještě v 50. letech při zpracování témat ze starších dějin. V sledované oblasti se od počátku projevovaly jednostrannosti při výběru témat, převažoval

lovaly mezi historickým materialismem a weberovským pojetím společnosti: V. PAVLÍČEK, *Politické strany po Únoru 1948, část I*, Praha 1966; R. ROHAN, *Politické strany*, Praha 1968. Nově se pokusil shrnout současná teoretická stanoviska Miroslav Novák (*Systémy politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*, Praha 1997), který uvádí i další zahraniční literaturu.

⁸⁾ Navíc se z hlediska metodického uplatňují v podstatě dva přístupy k řešení zvoleného tématu. Může jít v zásadě o téma strukturální, pak jde spíše o konstruování statického pohledu, průřezu subjektu v určitém okamžiku jeho existence, případně lze ještě využít možnosti srovnání jednotlivých stadií vývoje, zobecnění, které vyústí v typologii jevu, strany, ideologie apod. Jinou možnost přístupu dává kauzálně-logická analýza chování, která má blíže k narativní historii. Oba přístupy se v české i slovenské historiografii objevily. Častější je druhá uvedená možnost.

⁹⁾ Nejznámější jsou rozsáhlé příručky Národní shromáždění republiky Československé v prvním desetiletí, Praha 1928, 1315 s. + příl., a Národní shromáždění republiky Československé v druhém desetiletí, Praha 1938, 964 s. + příl.; volební statistiky apod.

úcelově usměrněný výklad všech jevů podřízený dobově chápané ideologii marxismu-leninismu.

Koncepce dějin první republiky se v podstatě zúžila na dějiny KSČ případně na dějiny dělnického hnutí a na třídní boj proletariátu s buržoazií. Stát i ostatní politické subjekty jsou v tomto pojetí nanejvýš jen druhou stranou barikády, kolem níž se odvíjí veškeré dění. Politické strany (vyjma KSČ) byly obvykle připomínány v interakci s takto chápanými vnitropolitickými, případně zahraničněpolitickými událostmi. Je pak pochopitelné, že v tomto kontextu mohly vzniknout jen ojedinělé monografie k dějinám nekomunistických politických organizací.¹⁰⁾ Přesto však se i v této době a k této tematice postupně shromažďovala řada základních časových a věcných dat.

Částečné uvolnění ideologického tlaku na počátku 60. let umožnilo i nový přístup k dějinám politických stran. Ukázalo se, že úzce pojatý marxismus schematizuje pohled na zvolená témata a brání v odpovědích na řadu otázek. Začínaly se, zpočátku jen nesměle, uplatňovat rozmanitější teoretické přístupy, a co je podstatné, začínalo se studium vývoje a role politických stran vyhraňovat jako specifické téma výzkumu. Politické strany již nebyly zmiňovány jen jako součást výkladu politického vývoje¹¹⁾ a objevily se i náznaky věcnějších, možno říci že dokonce i zmíněných pozitivistických přístupů ke zvolené látce.

Částečně se také začal měnit vztah k teoretickým principům politického stranictví. Projevil se, i když jen jako pomocný nástroj, vliv sociálních teorií Maxe Webera či Roberta Michelse, historici hledali inspiraci v starších pracích Jana Mertla a v novějších studiích západních sociologů a politologů (Maurice Duverger, Mojsej Ostrogorski, Gerhard Lembruch aj.), patrné jsou vlivy sociologie polské (Bauman, Chodak). Rozmanitost podnětů pak vedla, sice jen v náznacích, ale přece jen k jisté diferenciaci přístupů či akcentů na určité stránky existence politických stran. Narůstal zájem o poznání jejich organizačních struktur, nástrojů a metod boje o prosazení v politickém spektru apod.

Slibný vývoj přerušila tzv. normalizace z počátku 70. let. I když i po tomto zlomu vyšlo několik prací z uvedeného okruhu, je třeba vědět, že šlo převážně ještě o výsledky předcházejícího teoretického a vědeckého kvasu. Práce těch, jimž normalizace zne-

¹⁰⁾ K. KREIBICH, Padesát let českého národního socialismu, in: *Nová mysl*, II, 1948, s. 139–155, 249–261; J. S. HÁJEK, *Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR*, Praha 1952, 191 s.; *O ľudáckém fašismu*, Praha 1956; A. SIRÁCKY, *Klerofašistická ideológia ľudáctva*, Bratislava 1955; J. KOŘALKA, *Jak se stal německý lid v Československu kořistí fašismu*, ČSČH 3, 1955, s. 52–81; J. KRAMER, *Maďarská iredenta na Slovensku v období po pádu Maďarskej sovietskej republiky do konca roku 1921*, HČ, 3, 1956, s. 487–520, a některé další, které budou ještě dotčeny v pasážích o historiografii jednotlivých stran.

¹¹⁾ Specializovalo se na tuto problematiku jen několik jednotlivců a ani v pozdějších desetiletích se počet autorů věnujících se politickému stranictví příliš nerozrůstal (viz následující odkazový aparát). Zvláštní místo však měly dějiny KSČ, které se naopak těšily zvýšené pozornosti (viz dále).

možnila další činnost, byly publikovány opožděně, případně se objevily v samizdatech, nebo vyšly v zahraničí. Celá 70. a 80. léta pak představují hluboký úpadek studia politických stran.¹²⁾ Pokud se objevily nové a objevné studie k této tematice, pak se obvykle zaštiťují tvrzením o potřebě boje proti „nepřátelským“, „revizionistickým“, „buržoazním“ či jiným negativním vlivům.

Tato v podstatě „mrtvá“ sezóna pokračovala až do pozdních 80. let. Jen na některých vysokých školách učitelé novodobých dějin usilovali o výchovu nových odborníků v oblasti dějin politických stran a čas od času se objevily drobné výsledky práce jejich žáků.¹³⁾ Teprve ke konci této etapy s postupným slábnutím ideové bdělosti vládnoucí moci se začaly znovu objevovat práce s oslabeným ideologickým aspektem a věcnějším přístupem ke zvolené látce.

Zásadní zvrát do intenzity studia dějin politických stran nevnesl zatím ani zánik komunistického režimu v roce 1989. Odstranění ideologických paradigmat znamenalo pochopitelně osvobození od určitých klišé, zaniklo mnohaleté rozštěpení historiografie na oficiální, disidentskou a emigrační, zvýšila se komunikace mezi domácí a zahraniční literaturou, avšak konkrétní výsledky jsou poměrně skromné. Výzkum je nadále roztržštěný, volba témat nahodilá, autoři nesledují naléhavost potřeb či význam jednotlivých témat pro získání syntetického obrazu první republiky. Vznikají regionálně či lokálně vymezené studie,¹⁴⁾ práce biografické a jen ojediněle větší monografie (viz dále), či studie teoretického zaměření.¹⁵⁾ Vyrojilo se ale větší množství prací popularizačních, které převážně jen opakuji dosavadní poznatky předznamenané obvykle jen jinými hodnotícími přívlastky.

¹²⁾ Intenzitu pozornosti věnovanou výzkumu politických stran nelze posuzovat podle doby vydání jednotlivých studií. Většina výzkumů se uskutečnila v průběhu 60. let. V etapách útlumu bádání v Československu se otázkami vývoje politických stran v první republice zabývali někteří historikové zahraniční. Zejména v USA, v tehdejší západní Německu, ale i v dalších zemích vznikly desítky prací věnovaných roli jednotlivých stran. Úroveň této produkce je však velmi různorodá. Mnohé práce vycházejí převážně jen z dostupné literatury, některým badatelům se naopak podařilo přes mnohé překážky proniknout i do československých archivů a využít jejich fondů. Vzhledem k tomu, že se chceme soustředit na zhodnocení podílu české historiografie, není zde možné tuto produkci podrobněji analyzovat. Za všechny tituly z tohoto okruhu uvedme alespoň rozsáhlý a dodnes cenný soubor studií vzešlých z iniciativy Collegia Carolina v Mnichově: Die Erste Tschechoslovakische Republik als Multinationaler Parteienstaat, uspořádal Karl Bosl, Oldenburg Verlag, München 1979.

¹³⁾ Nejznámější je v tomto ohledu působení některých učitelů dějepisu na Filozofické fakultě UK v Praze (Robert Kvaček, Jan Kuklík).

¹⁴⁾ M. KOHÁROVÁ, Politické strany a jejich vliv v Explosii, akc. továrně na látky výbušné v Semtíně u Pardubic 1919–1939, in: Mikulovské sympozium 22, 1992, s. 281–184.

¹⁵⁾ Zatím jediná práce, která vychází z teoretických principů a dotýká se otázek struktury politického stranictví první republiky je rovněž výsledkem výzkumů 60. let: E. BROKLOVÁ, Československá demokracie. Politický systém ČSR 1918–1938, Praha 1992.

Úkoly, které čekají českou, ale i slovenskou historiografii v oblasti dějin politických stran, jsou obrovské. Dosavadní výzkum nejenže nedosáhl uspokojivých výsledků, ale během doby se nakupilo množství balastu, který komplikuje již pouhou orientaci v problému. Pro badatele je důležité ujasnit si, co je již zpracováno na přijatelné úrovni a jakou výseč z celého komplexu otázek má smysl znovu nebo nově zkoumat. Pro vymezení okruhu prací, jež chceme do dalšího výkladu zahrnout, mají nezastupitelný význam již zmíněná tři teoretická východiska. Uvedené roviny politického stranictví spolu ovšem úzce souvisejí, v řadě prací jsou reflektovány v rozmanitých spojeních a s nejrůznějším akcentem.¹⁶⁾ Problémy s výběrem děl, jež by se měla stát předmětem hodnocení, se množí zejména ve třetím tematickém okruhu (úloha stran v politickém systému), v němž je obtížné určit, zda jde ještě o téma stranickopolitické, či zda jsme se již neocitli v oblasti obecných politických dějin.¹⁷⁾

Na závěr obecných úvah je třeba uvést ještě jednu poznámku. Do dosavadního hodnocení výzkumu politických stran se promítá další, tentokrát objektivní historická anomálie, která vyplynula z historicky existující asymetrie struktury politického systému československého státu, konkrétně z nedořešené otázky postavení Slovenska. Na základě nepsané, ale dodržované dělby práce mezi slovenskými a českými historiky byl totiž výzkum politického stranictví na Slovensku v letech první republiky výlučně sférou zájmu slovenské historiografie. Jen ojediněle zabloudil na toto pole i český historik.¹⁸⁾ To vedlo k anomálii, kterou nedokážeme dodnes v historickém výzkumu překonat. Na jedné straně se projevuje tendence ztotožňovat vývoj v českých zemích s dějinami Československa, na straně druhé se pak vykládají dějiny Slovenska nikoli jako integrální součást dějin první republiky, ale prezentují se s přívlastkem jakýchsi „slovenských specifik“, tj. „odchylek“ od hlavního toku dějin. Na Slovensku ovšem existovaly po celou dobu převahy marxistické historiografie relativně příznivější podmínky pro historický výzkum, tím i podmínky pro studium politického

¹⁶⁾ Z hlediska metodického se uplatňují v podstatě dva typy témat a tím i odlišné přístupy k jejich řešení. Může jít v zásadě o téma strukturální, pak se vytváří statický průřez určitého jevu v určitém okamžiku, případně přitom lze využít možnosti srovnání jednotlivých stadií vývoje. Zobecnění, které vyústí v typologii jevu, strany, ideologie apod. musí být formulováno velmi obezřetně. Hrozí nebezpečí kontaminace různých časových rovin. Jinou možnost přístupu dává kauzálně-logická analýza chování, která má blíže k narativní historii. Oba přístupy se v české i slovenské historiografii objevily. Častější je druhá možnost.

¹⁷⁾ V tomto ohledu záleží především na východiscích či zorném úhlu, z něhož badatel zvolené téma zpracovává. Hranice této kategorie témat je plynulá a patří do ní největší počet prací. Je to přirozené, neboť jde o konečný cíl výzkumu dějin politických stran. Výzkum struktury a nástrojů politického působení má z hlediska smyslu historického poznání pomocný význam. Snadnější tematické vymezení je v případě stran opozičních, naproti tomu analýza politiky stran vládnoucích se mnohdy kryje (ale neměla by) s popisem vnitropolitického vývoje daného státu.

¹⁸⁾ M. TRAPL, Československá strana lidová na Slovensku v letech 1925–1938, Historický časopis 36, 1988, č. 3.

stranictví. A také v současné době je tam možno pozorovat čilejší pohyb.¹⁹⁾ V duchu již uvedené asymetrie ponechávám i v tomto případě rekapitulaci slovenské produkce stranou. Předpokládám její zhodnocení v samostatných statích věnovaných právě slovenské historiografii. V dalším se tedy zaměřím jen na českou produkci sledující vývoj politického stranictví v českých zemích.

Stav poznání

Pro snadnější orientaci v následujícím přehledu produkce k dějinám politických stran bude vhodné postupovat podle struktury stranickopolitického spektra z období první ČSR. Teprve jako druhé hledisko se může uplatnit výše zmíněné teoretické schéma sledovaného fenoménu.

Obvykle se uvádí, že páteří politického systému první republiky bylo agrární politické hnutí, jmenovitě **Republikánská strana československého venkova**.²⁰⁾ O první zhodnocení role této strany v politickém systému se pokusili v polovině 50. let Eduard a Eva Kučerovi v práci *O agrárnický stát*.²¹⁾ Již název publikace však naznačuje, že šlo o dobově podmíněný pohled na dané téma akcentující jednostranně manipulátorskou roli této strany ve vnitřní politice státu. Jde o práci nevyhovující již v okamžiku jejího publikování účelům historického poznání (účelový výběr pramenů, jejich jednostranné využití apod.). Z konce 50. let pochází ještě článek o ideologii českého agrarismu.²²⁾ Studium českého agrárního hnutí pokročilo podstatněji v průběhu 60. let, kdy se na toto téma soustředil tehdy začínající historik Dušan Uhlíř. Během poměrně krátké doby zpracoval několik fundovaných studií (některé z nich vyšly s určitým opožděním), distancujících se nápadně od tehdy platných marxistických dogmat. Autor se v nich v různé míře dotkl hned několika rovin existence uvedené politické strany: vnitrostranických poměrů, postavení strany v politickém spektru i jejího podílu na tvorbě moci ve státě. Pozoruhodná a dodnes vlastně ojedinělá je nejrozsáhlejší práce pojednávající o struktuře strany, jejích zájmových a přidružených

¹⁹⁾ V současné době probíhá ve slovenské historické obci zápas „o smysl slovenských dějin“, který se dotýká i studia politického stranictví (zvláště studia Hlinkovy slovenské lidové strany). V souvislosti s tím vzniká na Slovensku vyhraněnější, možno říci nacionálně orientovaný proud, který se soustřeďuje zejména na obhajobu politiky Slovenské lidové strany a role jejích vůdců. V oponentuře proti tomuto proudu vzniklo i kolektivní dílo poskytující ucelený přehled vývoje politických stran na Slovensku. Viz *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, red. L. Lipták, Bratislava 1992.

²⁰⁾ Název agrární strany prošel určitými změnami. Původně Česká strana agrární přijala po vzniku republiky název Republikánská strana československého venkova, od roku 1922 se její název opět změnil na Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.

²¹⁾ E. KUČERA, Z. KUČEROVÁ, *O agrárnický stát*, Praha 1955.

²²⁾ J. CĚSAR, Bohumil ČERNÝ, *K ideologii českého agrarismu*, ČSČH, 1959, s. 263–287.

organizacích, nástrojích k získání politického vlivu apod.²³⁾ Materiálově jsou v ní hlouběji podloženy pasáže zaměřené na 20. léta. Další desetiletí již autor prezentoval v obecnější podobě. Obdobně průkopnická byla ve své době Uhlířova studie věnovaná jedné z vnitrostranických frakcí v republikánské straně, vedené tehdy agrárnickým senátorem Karlem Práškem.²⁴⁾ Typově patří tato studie k okruhu témat zabývajících se rozbohem mocenských přesunů ve stranách, mechanismů prosazování politické vůle rozhodujících sil. Upozorňuje i na metody minimalizace dopadu vnitrostranických krizí na pozice strany ve stávajícím politickém spektru. I další Uhlířovy studie věnované agrárnímu hnutí se zabývají převážně politikou republikánské strany ve 20. letech, zvláště její účastí na tvorbě a fungování tzv. vlády panské koalice.²⁵⁾ Kromě jiného přitom autor poukázal i na jednu z fází polarizace vztahů koalice a Hradu. Tematicky na tyto Uhlířovy práce navazuje v poněkud ideologičtějším duchu Václav Čada, který zpracoval dílčí otázky politiky agrární strany na počátku 30. let.²⁶⁾ Dalším zajímavým příspěvkem je publikace věnovaná generačnímu pnutí, které se projevilo v agrární straně v průběhu 30. let.²⁷⁾ Vedle toho pak existuje k problematice agrární strany již jen jediné, ne příliš rozsáhlé shrnutí její politiky, založené především na tištěných pramenech a poznacích existující literatury.²⁸⁾ Tím je přehled prací věnovaných nejvýznamnější české resp. československé straně vyčerpán.²⁹⁾ Pro další výzkum tak zůstává celá škála téměř nedotčených otázek. Chybí především podrobnější analýza podílu strany na formování vládních koalic (vyjma vlády panské koalice), její hospodářské politiky ve 30. letech, zachycení vztahů mezi českou a slovenskou částí strany, přehled vnitrostranických sporů a jejich řešení, pohled zevnitř

²³⁾ D. UHLÍŘ, *Republikánská strana venkovského a malorolnického lidu 1918–1938*, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1988. Práce je výsledkem intenzivního autorova výzkumu, uskutečněného v 60. letech. Vlivem vnějších (politických) okolností vyšla poměrně opožděně.

²⁴⁾ D. UHLÍŘ, *Dva směry v československém agrárním hnutí a rozchod Karla Práška s republikánskou stranou*, in: *Rozpravy ČSAV*, Praha 1971.

²⁵⁾ D. UHLÍŘ, *Republikánská strana lidu zemědělského a malorolnického ve vládě panské koalice*, in: *ČSČH* 18, 1970, s. 195–236; týž, *Konec vlády panské koalice a republikánská strana v roce 1929*, *ČSČH* 18, 1970, s. 551–192.

²⁶⁾ V. ČADA, *Politika republikánské strany na počátku velké hospodářské krize*, *ČSČH* 22, 1974, s. 329–360.

²⁷⁾ *Generace Brázdy*, Praha, Historický klub 1996.

²⁸⁾ J. HARNA, V. LACINA, *Základní problémy vývoje agrárního hnutí v Československu v letech 1918–1939*, *SbH* 34, 1987, s. 87–122.

²⁹⁾ K dispozici je ještě biografie věnovaná vůdci agrární strany Antonínu Švehlovi, napsaná v emigraci (V. DOSTÁL, *Antonín Švehla. Profil československého státníka*. New York, 1989). V 90. letech se objevila jen zcela nevyhovující drobná popularizující publikace Vlastimila Vondrušky *Osudy agrárního politického hnutí* (Praha 1990) a stať Antonína Klimka *Konec premiérství Antonína Švehly* (*Střední Evropa* 10, 1994, č. 4, s. 52–74).

na chování agrárních vůdců v kritickém roce 1938 včetně podílu strany na koncentraci českého politického spektra po Mnichovu atd.

Československá národní demokracie zůstávala dlouho v české historiografii téměř bez povšimnutí. Teprve v 70. letech se objevila ojedinělá, ne příliš rozsáhlá stať Zdeňka Sládka,³⁰⁾ která nabízí základní charakteristiku této původně liberální, později vyhraněně nacionální strany. Příznačné je, že stať nemohla být tehdy s ohledem na „nevhodnost“ autora ani publikována v Československu. Jinak ještě stojí za připomenutí dílčí studie k ideologii strany, prezentující názory básníka Viktora Dyka, autoritativního hlasatele českého nacionalismu.³¹⁾ Podrobněji je zpracována až závěrečná etapa existence nacionálně liberálního proudu, v níž se národní demokracie spojila s několika extrémními proudy a transformovala se v Národní sjednocení. V několika studiích se touto problematikou zabýval Vladimír Fic, autor, který sice v hodnotících soudech silně podléhal vyhraněně ideologizovanému marxistickému pojetí dějin, disponoval však hlubokou znalostí pramenů, již dokázal také uplatnit. Jeho práce si proto udržují potřebnou výpovědní hodnotu.³²⁾ S velkým časovým odstupem, teprve v posledních letech začíná, jak naznačují některé studie Jany Šetřilové, zájem o český liberální proud znovu oživovat.³³⁾ Tím ale můžeme rekapitulaci prací věnovaných národní demokracii uzavřít. Vše ostatní z dějin tohoto proudu zůstává zatím nedotčeno, přestože šlo o mimořádně složitý a zároveň velmi problematický subjekt, bez jehož hlubšího poznání nedosáhneme plnohodnotného obrazu politického systému tehdejšího Československa.

Nesporně jedním z pevných stabilizujících subjektů politické struktury první republiky byla **Československá strana lidová**, opírající se o vrstvy ovlivněné křesťanskokatolickou ideologií. Našla „svého“ historiografa především v osobě Miloše Trapla. Série jeho prací věnovaných politickému katolicismu představují ve svém souhrnu nejkomplexnější pohled na jednu z důležitých státotvorných složek českého politického spektra. Již první Traplova studie o politickém katolicismu na Moravě zpracovaná v průběhu 60. let představuje jakýsi model specializované práce z oblasti

³⁰⁾ Z. SLÁDEK, Czechoslowacka partia narodowo-demokratyczna (1918–1938), *Przegląd historyczny* 68, 1977, s. 513–539.

³¹⁾ T. VOJTĚCH, Politické názory Viktora Dyka, *ČSČH* 21, 1973, s. 198–230.

³²⁾ Vladimír FIC, Národní sjednocení v politické struktuře buržoazního Československa v letech 1934–1938, *ČSČH* 26, 1978, s. 26–57; též, Česká krajní nacionalistická pravice na Moravě a pokus o vytvoření Národního sjednocení (1932–1935), *Časopis Matice moravské*, 1977, s. 295–312; též, Národní sjednocení v politickém systému Československa 1834–1938, Praha 1983.

³³⁾ J. ŠETŘILOVÁ, Československá strana národně demokratická v letech 1918–1923, in: *Časopis Národního muzea* 162, 1993 (vyd. 1994), s. 99–112; též, Alois Rašín, Praha 1997; též, Most mezi Hradem a národní demokracií, in: *České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*, Praha 1997, s. 231–141.

politického stranictví.³⁴⁾ Zaměření pozornosti na určitý region umožnilo kromě jiného položit akcent i na vnitrostranické poměry, na vnitřní faktory ovlivňující charakter politiky strany. Podařilo se přitom vyhnout se jednostrannosti, autor vyvážil pohled dovnitř strany přiměřenou prezentací jejích vnějších aktivit. V řadě dalších studií analyzoval M. Trapl některé dílčí stránky organizační struktury lidové strany i jednotlivé časově vymezenější etapy její činnosti.³⁵⁾ Završením jeho dosavadního studia postavení a role politického katolicismu v meziválečném Československu byla syntéza uveřejněná stejně jako jiné práce z oblasti politického stranictví se značným zpožděním až v roce 1990.³⁶⁾ Mimo zmíněné práce se ještě o sondu do chování lidové strany v kritickém roce 1938 pokusil Robert Kvaček.³⁷⁾

Poměrně menší **Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská** bývá obvykle označována za soupeřníka či spíše za satelitní stranu podřízenou politice agrární strany. Tuto obecnou představu se teprve v posledních letech pokouší narušit Pavel Marek, který se jako vůbec první, a to teprve v průběhu 90. let, ponořil do studia struktury a politiky této strany. Vydal k tomu několik dílčích statí (věnovaných převážně počátkům strany před první světovou válkou) a rozsáhlejší monografii,³⁸⁾ v níž s hlubokou znalostí materiálu zachytil složité vnitrostranické poměry, jejichž kořeny nacházel v pestré sociální a zájmové struktuře členské základny i v rivalitě jejích vůdců. Příčiny pomalého, ale trvalého narůstání počtu stoupenců této strany nacházel v neschopnosti jiných stran oslovit středové voliče. Za

³⁴⁾ M. TRAPL, *Politika českého katolicismu na Moravě 1918–1938*, Praha 1968. Nešlo o uměle vymezený region. Lidová strana si uchovala na rozdíl od ostatních stran zemské uspořádání. Práce je tedy i příspěvkem k vystopování jinak obtížně sledovatelných specifík politického stranictví na Moravě v letech první republiky.

³⁵⁾ M. TRAPL, *Československá strana lidová na Slovensku v letech 1925–1938*, *Historický časopis* 36, 1988, č. 3; týž, *Český politický katolicismus v letech 1921–1929*, in: *Acta UPO, Historica* 22, Praha 1982; týž, *Katolické odborové hnutí v druhé polovině třicátých let zvláště na Moravě*, in: *Za jednotu odborů*, Praha 1967, s. 205–220; týž, *Krise českého politického katolicismu v první polovině let třicátých*, *Acta UPO, Historica* 21, Praha 1981; týž, *Obrana demokracie a český politický katolicismus v letech 1935–1938*, *Acta UPO, Historica* 20, Praha 1979; týž, *Vliv politického katolicismu v průmyslových oblastech českých zemí v letech 1918–1938*, *Slezský sborník*, 2, 1988 a několik dalších.

³⁶⁾ M. TRAPL, *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*, *Acta UPO, Supplementum* 30, Praha 1990. Nedlouho poté vyšla práce v anglickém překladu: týž, *Political Catholicism and The Czechoslovak Peoples Party in Czechoslovakia, 1918–1938*, *Social science monographs*, Columbia University Press, New York 1995.

³⁷⁾ R. KVAČEK, *Lidová strana před Mnichovem*, in: *Traditio et cultus*, Praha, Karolinum 1993, s. 229–239.

³⁸⁾ P. MAREK, *Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská v politickém systému ČSR v letech 1918–1938*, Olomouc 1995. Několik jeho dílčích studií se týká převážně období před vznikem republiky.

pokus by stálo doložit tezi, nakolik tato strana přitahovala a ovlivňovala právě ty vrstvy obyvatelstva, které se v okolních státech (zejména v Německu) stávaly kořistí fašistické ideologie.

Československá strana (národně) socialistická představovala ve struktuře politického stranictví první republiky specifickou součást. Na jejím vzniku se podílelo několik stranotvorných principů, což se promítalo i do její struktury a politiky v letech první republiky. Nebyla pevně zakotvena ani v určité sociální vrstvě a neopírala se ani o vyhraněnou filozofii či politickou ideu. Obracela se jednak k určitým kategoriím dělnictva, jednak se pokoušela oslovit nižší střední vrstvy (řemeslníky, živnostníky, učitele, úředníky apod.). Přestože během doby vzniklo k tomuto tématu několik studií, problematika vývoje a působení této strany není zdaleka vyčerpána. Na rozhraní historie a „stranické historie“ je práce L. Kapitoly a B. Kučery, dvou poúnorových ideologů „obrozené“ strany, která vychází z dobré znalosti původních stranických materiálů a není vzhledem k politické orientaci autorů (kritický postoj vůči starším fázím vývoje strany) zasažena apologetičností.³⁹⁾ V průběhu 60. let vznikla analýza snah národních socialistů o programové skloubení socialismu s českým národním cítěním v roce 1918 (pokus o vytvoření českého socialismu),⁴⁰⁾ podařilo se také rekonstruovat obraz sociální skladby členské základny strany na počátku 20. let a zmapovat její rozvětvený tisk.⁴¹⁾ Podrobněji zatím nejsou popsány mocenské poměry ve straně, ani existence skupin a názorových proudů, jejichž vzájemné vztahy přerůstaly čas od času v zápas o vedení. Dotčena je z této oblasti pouze vnitrostranická krize z roku 1926, která vyústila v rozchod jádra strany s Jiřím Stříbrným a jeho stoupen- ci.⁴²⁾ Role národních socialistů ve vnitřní politice je zachycena pouze ve dvou časových momentech – na počátku a na konci první ČSR.⁴³⁾ Po roce 1989 se zatím větší badatelský zájem o tuto stranu neprojevil. Jen dílčí otázky, totiž názorů českých

³⁹⁾ L. KAPITOLA, B. KUČERA, Úloha národně socialistické strany v období 1945–1948, in: Otázky národní a demokratické revoluce v ČSR, Praha 1955, s. 238–259.

⁴⁰⁾ J. HARNA, Kritika ideologie a programu českého národního socialismu, Studie ČSAV, Praha 1978.

⁴¹⁾ J. HARNA, Českoslovenští národní socialisté po první světové válce. Politická strana, členové a stoupen- ci, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 6, Praha 1979, s. 355–380; týž, Noviny a časopisy československých národních socialistů po první světové válce, in: Sborník k dějinám 19. a 20. století, sv. 1, Praha 1973, s. 93–108.

⁴²⁾ J. HARNA, Krize československého národního socialismu a brněnský sjezd strany národně socialistické v r. 1926, in: Časopis Matice moravské 91, 1972, s. 238–256.

⁴³⁾ J. HARNA, Československá strana socialistická ve vládě a v parlamentě (1918–1922), ČSČH 20, 1972, s. 285–309; týž, Českoslovenští národní socialisté v mnichovské krizi, ČSČH 22, 1974, s. 57–80.

socialistů na miliční systém, se dotknul J. Šolc.⁴⁴⁾ Mezery v poznání jsou při této rekapitulaci evidentní.

Zcela zvláštními anomáliemi se vyznačuje historické ztvárnění obrazu **Československé sociálně demokratické strany dělnické**. Nevyváženost zájmu o její existenci je o to nápadnější, že šlo o stranu, která představovala jednu z nejsilnějších opor režimu první republiky. Odhalit příčinu tohoto stavu není příliš obtížné. Šlo o stranu, která se odvolávala ve své ideologii na marxismus a konkurovala v ideové sféře, stejně jako v zápase o členy a voliče především komunistické straně. V historiografii komunistické éry bylo pak přirozené, že byl tento proud opomíjen, v nejlepším případě byl podroben ostré ideologické kritice. Poměrně časté jsou ještě stati zabývající se úlohou sociální demokracie při vzniku samostatného Československa.⁴⁵⁾ Značná je i pozornost věnovaná straně v prvních poválečných letech až do odštěpení jejího revolučního křídla, z něhož vzniklo v roce 1921 jádro komunistické strany. Tyto práce jsou však jednostranně zaměřeny na proces krystalizace tzv. marxistické levice a patří spíše do okruhu historiografie komunistické strany. Sociálně demokratický proud je v nich chápán jen jako protihráč budoucích komunistů.⁴⁶⁾

Pokračující liberalizace politických poměrů v 60. letech umožnila i studium role sociální demokracie jako samostatného tématu v rámci dějin dělnického hnutí.⁴⁷⁾ Odmyslíme-li si dobovou frazeologii, pak stojí za povšimnutí i jediná práce všímající si ekonomických koncepcí sociálních demokratů.⁴⁸⁾ Nejdále pokročili v osvobozování od apriorních hodnocení sociální demokracie ve svých statích autoři obsáhlého sborníku vydaného Ústavem sociálních a politických věd UK v Praze v roce 1968. Tak např. Ladislav Niklíček se zaměřil na otázku vztahu KSČ k sociální demokracii v době vrcholící hospodářské krize, Jan Kuklík již v této době započal se svými fundamentálními výzkumy role sociální demokracie ve druhé republice aj.⁴⁹⁾ Tím však na dlouhá léta končí výčet titulů věnovaných dějinám této strany.

⁴⁴⁾ J. ŠOLC, Miliční systém v programu Čs. strany národně socialistické v letech 1919–1938, *Historie a vojenství* 41, 1992, č. 6, s. 3–29.

⁴⁵⁾ V. KAŠÍK, *Snahy o jednotu reformistických stran v letech 1917–1918 a jejich porážka*, Praha 1917.

⁴⁶⁾ Jedinou výjimku snad tvoří poměrně pozdní studie J. KRÍŽKA, *České proletářské hnutí v letech 1918–1919*, in: *K 50. výročí vzniku KSČ*, Praha 1971, s. 45–92. I tato práce, jak ukazuje bibliografický odkaz, je zařazena do sborníku věnovanému dějinám komunistické strany.

⁴⁷⁾ Z. HRADILÁK, *Československá sociální demokracie a zmocňovací zákon v roce 1933*, *Príspevky k dějinám KSČ*, 1967, s. 21–59; ve sborníku *O reformismu v českém dělnickém hnutí* (Praha 1965) se naší tematiky týkají stati Zdeňka Kárníka a Lubomíra Vejnarů.

⁴⁸⁾ M. NIKL, *Kritika ekonomických koncepcí českého reformismu*, Praha 1965. Autor si současně všimá i národohospodářských představ československých národních socialistů.

⁴⁹⁾ *K dějinám československé sociální demokracie. Ústav sociálně politických věd Univerzity Karlovy*, Praha 1968.

Snad právě proto vyvolává sociální demokracie od počátku 90. let zvýšený badatelský zájem. Znovu však převažuje zájem o její podíl na vzniku československého státu⁵⁰⁾ a komplexního zpracování se dočkala také závěrečná fáze působení sociálnědemokratické strany v meziválečném Československu, a sice její osudy po Mnichovu z pera Jana Kuklíka.⁵¹⁾ Celé dvacetiletí její politiky mezi těmito dvěma mezníky však zatím ještě čeká na zpracování.⁵²⁾

Český fašismus, jak známo, stál po celé meziválečné období na okraji politického systému, nevytvořil však nikdy jednotnou politickou stranu a nehrál významnou roli ve vnitropolitickém životě země. Přesto byl trvalým potenciálním nebezpečím a je mu třeba věnovat pozornost i v rámci studia politického stranictví. Studium tohoto proudu nebylo sice v centru zájmů marxistické historiografie, nekladly se mu však vážnější ideové překážky. Proto již od 50. let vznikaly práce, které si přes určitou dobovou frazeologii zachovaly dodnes výpovědní hodnotu.⁵³⁾ Předmětem řady úvah byla otázka, jakými metodami a jak hluboce pronikl fašismus do české společnosti, otázka, na niž ještě historiografie nedokázala nalézt uspo-kojivou odpověď.⁵⁴⁾ Chybí k tomu především hlubší a modernější teoretické proniknutí do podstaty fašismu obecně a jeho českých specifík zvlášť. Do chaotického obrazu organizačních struktur a publicistiky českého fašismu se pokusila vnést světlo Eva Fargašová.⁵⁵⁾ Nověji je pro-

⁵⁰⁾ Z. KÁRNÍK, Socialisté a vyústění českých národních snah na konci Velké války, in: *Historie a vojenství* 42, č. 4. 1993, s. 50–79; k tomu zaujal propracovanější stanovisko v obsáhlé monografii *Socialisté na rozcestí (Habsburk, Masaryk, či Šmeral)*, 2. vyd., Praha 1996.

⁵¹⁾ J. KUKLÍK, Československá sociálně demokratická strana dělnická v pomnichovské krizi, in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 13, 1993, s. 301–329; též, *Sociální demokraté v Druhé republice*, Praha 1993.

⁵²⁾ Objevil se jen první pokus o sondu do organizační struktury strany (M. HLUBINKA, *Organizační výstavba československé sociální demokracie – největší politické strany na Ostravsku v době meziválečné*, in: *Ostrava* 16, 1991, s. 157–192).

⁵³⁾ V. PEŠA, K otázce fašistického hnutí v českých zemích. Se zvláštním zřetelem k zemi moravskoslezské, in: *Časopis Matice moravské* 72, 1953, s. 210–248; A. GAJANOVÁ, *Dvojitá tvář*, Praha 1962.

⁵⁴⁾ T. PASÁK, K problematice NOF v letech hospodářské krize na počátku 30. let, in: *Sborník historický* 13, Praha 1965, s. 93–132; též, *K historii českého fašismu*, Praha 1985; J. HARNA, K otázce pronikání fašismu do politického systému buržoazní Československé republiky, in: *Sborník k problematice dějin imperialismu*, sv. 5/2, Praha 1978, s. 261–280; H. HORNOVÁ, K fašistickému pokusu o puč v Židenicích 22. 1. 1933, in: *Socialistická revue*, 1970, s. 85–102; R. KVAČEK, K historii Národní obce fašistické, in: *Sborník k problematice dějin imperialismu* 5, 1978, s. 299–307.

⁵⁵⁾ E. FARGAŠOVÁ, Nástin vývoje organizací českého fašistického hnutí v letech 1921–1929, *Sborník k dějinám 19. a 20. století* 11, Praha 1989, s. 135–161; též, *Publicistika a literatura českých fašistů 20. let – významný pramen studia politického vývoje Československa*, ČMM 108, 1989, s. 89–104.

blematika vývoje českého fašismu na Moravě dotčena v statích V. Fice a J. Pecky.⁵⁶⁾ Trvalou, avšak nezaslouženou pozornost si uchovává vcelku směšná epizoda, totiž pokus o fašistický puč v Brně-Židenicích v roce 1933.⁵⁷⁾ Vedle uvedených odborných studií existuje vzhledem k jisté atraktivitě tématu celá řada prací popularizačních, které ovšem nemohou suplovat odborný historický pohled na tuto problematiku.⁵⁸⁾

V politické struktuře české společnosti v meziválečném období se objevila celá **řada drobných stran a směrů**, které vznikaly obvykle odštěpením od zavedených a stabilizovaných proudů a zanikaly opět splnutím s některou ze silnějších stran. Pro svůj omezený vliv se jen ojediněle stávaly předmětem samostatného historického výzkumu, i když některé z nich by si jistě zasloužily určitou pozornost. Většinou byly zmiňovány v souvislosti se stranami, od nichž se odštěpily, nebo s nimiž se slučovaly. Případně se výklad soustřeďuje kolem protagonistů příslušného pokusu o secesi. Tak vznikly studie o Františku Modráčkovi,⁵⁹⁾ poměrně dobře je popsán ideový vývoj Bohuslava Vrbenského⁶⁰⁾ a pozornosti se dočkal i pokus Jiřího Stříbrného o konstituování vlastní strany poté, kdy byl vyloučen ze strany národně socialistické.⁶¹⁾ Nemáme naopak odborně zpracováno doznívání realistické strany, ani epizodu existence Stránského Národní strany práce, odštěpenecké skupiny Kaderkovy či Brodeckého a některé další.

Německé politické strany působící v Československu se staly předmětem výzkumu hned na přelomu 50. a 60. let v sérii článků z pera Bohumila Černého a Jaroslava Césara. Jejich úsilí posléze vyústilo v objemnou monografickou syntézu

⁵⁶⁾ V. FIC, Vývojové tendence fašismu na Moravě a ve Slezsku v letech 1930–1938, *Vlastivědný věstník moravský* 47, 1995, s. 391–401; J. PECKA, Národní obec fašistická a její ozbrojené složky v zemi Moravskoslezské (1926–1938), *Vlastivědný věstník moravský* 45, 1993, s. 29–40.

⁵⁷⁾ V. BLODIG, Puč v Židenicích a Národní obec fašistická v roce 1933, in: *Paginae historiae* 3, 1995, s. 146–160.

⁵⁸⁾ Z posledních uveďme: M. GREGOROVIC, Kapitoly o českém fašismu. Fašismus jako měřítko politické desorientace, Praha 1995. Práce je napsána se znalostí tématu, klade důraz na morální odsouzení ideového dědictví fašismu, vyhýbá se však hlubší analýze problému.

⁵⁹⁾ O. URBAN, František Modráček, *Revue dějin socialismu* 4, 1969, s. 581–593; Z. PŘÍBORSKÝ, František Modráček, *Moderní dějiny* 4, 1996, s. 45–70; týž, Modráčkova samospráva práce, *Moderní dějiny* 5, Praha 1997, s. 71–99.

⁶⁰⁾ R. WOHLGEMUTOVÁ, Cesta anarchokomunistické skupiny B. Vrbenského ke KSČ, *ČSČH* 9, 1961, s. 495–514; J. TŮMA, Anarchokomunistická skupina Vrbenského před odchodem z Československé socialistické strany, in: *Sborník VPA KG, zvláštní číslo*, Praha 1966; týž, *Na cestě ke komunistické straně*, Ústí nad Labem 1975; týž, *Bohuslav Vrbenský*, Ústí nad Labem 1980.

⁶¹⁾ Libor VYKOUPILO, Jiří Stříbrný v čele vlastní strany, *ČMM* 116, 1997, s. 217–231.

založenou na hluboké znalosti archivních pramenů, tisku i dobové publicistiky.⁶²⁾ Práce přirozeně podléhá některým klišé, jež vycházejí z dobového pojetí marxismu jako metodologie dějepisného bádání, její sdělná hodnota však nebyla ani v dílčích otázkách zatím překonána. Pozoruhodná je drobnější studie K. Sommera zaměřená k rozboru postojů německých agrárníků a křesťanských sociálů k národnostní otázce.⁶³⁾

Prakticky v každé práci vztahující se k politickým dějinám Československa ve 30. letech byla více či méně dotčena existence a aktivita německých nacionalistických proudů v Československu, v prvé řadě činnost Sudetoněmecké strany, zvláště její role při přípravě rozbití republiky v roce 1938. Téma samotné si vyžaduje širokou znalost pramenů, včetně pramenů zahraničních, pro jejichž studium mělo jen málo historiků potřebné podmínky. V průběhu doby vyšla řada populárněvědeckých prací založených vesměs na slušné znalosti pramenů.⁶⁴⁾ Na přechodu k ryze odborné produkci je publikace S. Bimana a J. Malíře popisující vývoj sudetoněmeckého hnutí v souvislosti s životními osudy Konrada Henleina.⁶⁵⁾ Je založena na solidní znalosti dokumentárního materiálu, uplatňují se v ní však některé postupy literatury faktu a postrádá nezbytný kritický aparát. A tak až poměrně pozdě vznikla první a zatím jediná monografie s tematikou SdP, práce Otty Nováka Henleinovci proti Československu, která však spíše mapuje, než analyzuje vývoj této strany.⁶⁶⁾ Na poměrně malém prostoru se autor pokusil zachytit všechny stránky její existence, její vznik, vnitřní strukturu, vnitrostranické spory, krystalizaci politické linie, zahraničněpolitické vztahy, zakotvení v politickém spektru první republiky a konečně i její působení ve vnitropolitickém životě státu a podíl na přípravě Mnichova. Obvyklé bipolární vidění světa typické pro marxistickou literaturu se v práci objevuje jen

⁶²⁾ J. CÉSAR, B. ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v ČSR v letech 1918–1938*, díl I.–II., Praha 1962, 513 + 585 s. Této rozsáhlé syntéze předcházela řada dílčích studií vzešlých vesměs ze spolupráce obou autorů.

⁶³⁾ K. SOMMER, *Národnostní aspekty v programových dokumentech a činnosti Svazu německých zemědělců a Německé křesťanskosociální strany lidové (1918–1925)*, in: *Sborník historický*, sv. 34, Praha 1987, s. 37–85.

⁶⁴⁾ J. PRAŽÁK, *Nepřítel mezi hradbami*, Praha 1956; J. KOUTEK *Nacistická pátá kolona v ČSR*, Praha 1962; S. BIMAN, R. CÍLEK, *Partie hnědých pěšáků*, Ústí nad Labem 1983 aj.

⁶⁵⁾ K nejcennějším patří: S. BIMAN, J. MALÍŘ, *Kariéra učitele tělocviku*, Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1983, 424 s.

⁶⁶⁾ O. NOVÁK, *Henleinovci proti Československu. Z historie sudetoněmeckého fašismu v letech 1933–1938*, Praha 1987. Předtím vydal autor celou sérii přípravných studií, v nichž se dotkl některých otázek podrobněji: O. NOVÁK, *Legalizace Henleinova hnutí*, AUC, *Studia historica XVI*, K národnostní problematice českých zemí v 19. a 20. století, Praha 1977, s. 83–103; *týž*, *Počátky henleinovského hnutí a česko-německé vztahy*, AUC, *Studia historica XVIII*, K mezinárodnímu postavení Československa, Praha 1978, s. 7–39; *týž*, *SHF/SdP před volbami 1935*, AUC, *Studia historica XX*, Z novodobých dějin, Praha 1981, s. 7–29.

okrajově (úloha KSČ jako hlavního oponenta SdP) a nedotýká se příliš věcné podstaty výpovědi o henleinovském hnutí. Kromě několika dalších dílčích studií a sond do regionálních dějin je přehled literatury k vývoji sudetoněmeckého hnutí vyčerpán. Řada otázek je sice dotčena při obecném výkladu politických dějin, zůstává však několik citelných mezer, které limitují celkové hodnocení role tohoto hnutí v československé společnosti. Především by bylo třeba hledat příčiny masívního ohlasu této strany v prostředí německého obyvatelstva českých zemí a objasnit nástroje, jichž používala k získání voličů a stoupenců, případně k zastrašení svých odpůrců.

Stejně jako v případě českých stran se začíná jen pomalu vracet pozornost historiků k otázkám vývoje a postavení německých stran. Opět jde většinou o zachycení jejich vztahu k politickému systému, aniž by byla věnovány hlubší pozornost jejich vnitřnímu vývoji.⁶⁷⁾ Vedle toho bude potřebné znovu studovat a posoudit otázky aktivismu a negativismu v politice německých stran.

Polské politické strany neznamenal v politickém stranictví meziválečného Československa významnou položku. Hlavní příčina tkví v malé početnosti polské menšiny. Větší význam má jejich studium pro poznání poměrů na Těšínsku či v širším ostravském regionu a také bývá tato problematika obvykle spojována s regionálními dějinami.⁶⁸⁾

Konec demokratických struktur politického stranictví v meziválečném Československu představuje jeho vyústění v krátkém období existence tzv. druhé republiky. Mnichov podnítl koncentraci českých politických stran. Zatímco vznik Národní strany práce chápeme jako pokus o prodloužení existence československé sociální demokracie, znamenalo založení Strany národní jednoty náběh k zásadní transformaci politického systému v okleštěném státě. Dostalo se mu pozornosti hned ve dvou studiích Jana Gebharta a Jana Kuklíka.⁶⁹⁾

Dějiny KSČ

Pokud jsem již na několika místech konstatoval specifika výzkumu politických stran a nerovnoměrnost zpracování této tematiky, vyvstanou tyto skutečnosti v plné nahotě, jakmile obrátíme pozornost k literatuře vztahující se k dějinám KSČ. Zatímco

⁶⁷⁾ J. ŠEBEK, Vztah Československé strany lidové a německé křesťansko-sociální strany v letech 1918–1938. In: České země a Československo v Evropě, cit. sborník, s. 241–249; týž, Masaryk, Beneš, Hrad a Němci, in: T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců, usp. K. Gajan, Praha, Masarykova společnost 1997, s. 247–266; J. HARNA, T. G. Masaryk a vývoj německého aktivismu v období vlády panské koalice 1926–1929, tamtéž, s. 187–210.

⁶⁸⁾ D. GAWRECKI, Polské politické strany v Československu, in: Mikulovské sympozium, roč. 22, 1992 (vyd. 1993) s. 163–167; M. KOHÁROVÁ, Polská menšina v Československu v období 1918–1938, in: Listy katedry historie a kabinetu regionálních dějin 1, Olomouc 1990, s. 39–44.

⁶⁹⁾ J. GEBHART, J. KUKLÍK, Pomnichovská krize a vznik Strany národní jednoty, ČČH 90, 1992, s. 365–392; titíž, Strana národní jednoty – strana vládní a vládnoucí, Moderní dějiny 1, 1993, s. 219–258.

počty statí i větších prací věnovaných této straně v letech existence komunistického režimu dosahují řádově až trojmístných čísel, po roce 1989, nepočítáme-li ojedinělé výjimky, KSČ jako téma historického výzkumu zcela vymizela.⁷⁰⁾ Jistě, že v tomto ohledu působí změna politického klimatu, nechť zabývat se poraženým subjektem dějin, který totálně po celá desetiletí ovládal českou resp. československou společnost, jsou to však faktory mimovědecké a nebudou zřejmě působit trvale. Historická věda se bude muset k dějinám KSČ opět vrátit, neboť navzdory uvedenému intenzivnímu zájmu není tento fenomén ani zdaleka v potřebné míře zpracován, i když šlo o nezanedbatelnou a zároveň mimořádně problematickou složku meziválečné společnosti, ale také o budoucího vítěze mocenského zápasu. Bylo by proto kromě jiného záhodno zamyslet se nad příčinami relativně silné rezonance komunistické ideologie ve společnosti, odhalit metody či okolnosti vedoucí k získávání a rozšiřování vlivu tohoto politického hnutí. Přitom však jsou právě dějiny KSČ nejvíce zatíženy oním balastem článků, studií, monografií, množstvím tvrzení, ideologických klišé a dalším dědictvím marxistické éry, balastem, jímž se musí probíjet celá česká historiografie. Na tomto místě nelze přirozeně hodnotit tuto produkci „kus po kuse“, pokusím se však alespoň zformulovat některé obecnější soudy a upozornit na některé konkrétní práce, jež si uchovaly jistý stupeň sdělnosti do dnešních dnů.

Každý, kdo se pokusí o zhodnocení literatury k dějinám KSČ, narazí nepochybně na problém vydělení okruhu svého zájmu. V marxistickém pojetí novodobých politických dějin totiž dějiny komunistického hnutí splývají nebo jsou alespoň osou každého výkladu dějin. Téměř nepřeberné množství článků i větších studií mělo jen nepatrnou sdělnou hodnotu. Jejich autoři se soustředili spíše na absolutizaci, či na adoraci historické úlohy KSČ v „třídním boji“, „v boji za práva pracujících“, „za svobodu národa či národů“, na „obranu demokracie“, na „boj proti fašismu“ atd.⁷¹⁾ Jen menší počet produkce byl zaměřen na samotnou stranu, na proces jejího formování a jen opravdu ojedinělé studie se pokoušely prezentovat vnitrostranický vývoj či vnitřní strukturu této strany. Rychle se vytvářela paleta povinných klišé, jimiž autoři hodnotili

⁷⁰⁾ F. HELEŠIC, Komunističtí novináři 1921–1938 (Příspěvek k formování „revolučních elit“), in: Politické elity v Československu 1918–1948, usp. I. Koutská a F. Svátek, Praha, ÚSD 1994, s. 194–232; H. MEJDROVÁ, Die Entstehung der Kommunistischen Partei in der Tschechoslowakei und die Komintern, in: Jahrbuch für historische Kommunismusforschung 1995; L. NIKLÍČEK, Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií, Soudobé dějiny 2, 1995, s. 237–253. Jde vesměs o autory, kteří se zabývali dějinami KSČ již v 60. letech, po ztroskotání pokusu o demokratizaci režimu jim však byla znemožněna další odborná práce a nyní navázali na své starší výzkumy.

⁷¹⁾ Práce tohoto typu vycházely ve všech fázích existence komunistického režimu. Jejich záběr byl různý, od obecného až po regionální a lokální, od širokého časového rozpětí až po dílčí momentku. Na tomto místě nelze uvést podrobnou bibliografii, to ostatně ani není účelné. Jen pro ukázkou uvedu několik typických titulů: L. KOVÁŘ, KSČ v boji za jednotnou frontu proti fašismu, Praha 1958; J. SÝKORA, Úsilí KSČ na jihozápadní Moravě o sjednocení všech demokratických sil k boji proti fašismu v prvních měsících roku 1938, in: Sborník prací pedagogické fakulty UJEP, řada spol. věd. 6, 1974, s. 5–33.

situaci, ale také překrývali existenci názorových střetů, vyhýbali se analýze metod, jimiž Kominternu usměrňovala chování strany a podřizovala ji jednotné vůli a tuhé kázi. Všeobecně pak přeceňovali vliv KSČ na celospolečenské procesy.

První etapa kanonizace výkladu dějin komunistického hnutí vrcholila na počátku 60. let, kdy bylo vydáno kolektivní dílo vzešlé z pera stranických historiků, rozsáhlé *Dějiny KSČ* (Praha 1961).⁷²⁾ Mezitím však se již projevily první náznaky pozitivních změn. Historiografie k dějinám KSČ se nenápadně rozdvjovala. Zatímco na jedné straně pokračovalo publikování oslavných, propagandistických článků věnovaných úspěchům strany v třídním boji, objevovaly se sem tam práce, které se snažily odhalit hlubší podstatu některých jevů a činů. Zatímco první proud představuje víceméně jen variace na dané téma, druhý okruh se opíral více o prameny a snažil se je interpretovat běžnými prostředky historického řemesla. Dějiny KSČ byly ovšem pod ostřejším ideovým dozorem, a tak bylo v této oblasti obtížnější než v jiných tematických okruzích uplatňovat vědecké metody bez marxisticko-leninského“ balení. Ale i takové práce se objevily. Pro autora to však znamenalo vstoupit do přímé konfrontace s politickou mocí.⁷³⁾ Průběh zápasu o vědecké pojetí dějin KSČ lze názorně sledovat na proměnách, které prodělávalo specializované periodikum *Příspěvky k dějinám KSČ*, vydávané od roku 1957 Ústavem dějin KSČ v Praze.⁷⁴⁾ Je pozoruhodné, jak se postupně rozšiřoval tematický záběr i prostor kritického uvažování nad dějinami. Lze říci, že zejména od poloviny 60. let časopis patřil k řadě progresivních tiskovin, které se tehdy podílely na liberalizaci režimu. Zákaz časopisu v roce 1970 (tehdy již vycházel pod názvem *Revue dějin socialismu*) signalizoval také změnu celkových podmínek pro historický výzkum, byl jednou z nejmarkantnějších známek postupující „normalizace“ poměrů v této oblasti a nástupu nové fáze ideového dozoru nad vědou vůbec. Celá řada historiků, kteří publikovali na stránkách tohoto časopisu, byla postupně zbavována publikačních možností, byla vystavena dalším perzekučním zásahům nového režimu.

Celá 70. a 80. léta jsou i v oblasti dějin KSČ poznamenána opět zřetelnou sterilitou. Hranici možných hodnocení stanovila další ze syntetických monografií. Posun od stranické propagandy k objektivnějšímu pojetí dějin KSČ je poměrně malý.⁷⁵⁾ Početně ovšem proud statí i větších prací k dějinám KSČ nevysychal. Završením této

⁷²⁾ Již v době vydání působila tato syntéza i na tehdejší poměry konzervativním dojmem. Proto zpracoval Ústav dějin KSČ novou syntézu: *Dějiny KSČ* (Studijní příručka. Praha 1965). Obtížnosti posunů k objektivnějšímu pohledu ukazují změny v dalších vydáních (3. vyd. Praha 1967).

⁷³⁾ L. NIKLÍČEK, *Dilema československých komunistů ve třicátých letech*, Pardubice 1968.

⁷⁴⁾ Příspěvky k dějinám KSČ vycházely do roku 1957 jako číslovaná sborníková řada. V roce 1960 se přeměnily v časopis, který doznal další změny v roce 1968, kdy byl přejmenován na *Revue dějin socialismu*. V roce 1970 vyšlo již jen jediné číslo. Další jeho vydávání přerušil postupující „normalizační“ proces.

⁷⁵⁾ *Dějiny KSČ v datech*, Praha 1984.

vlny stranické historiografie je nesporně série syntetických monografií z pera Václava Čady.⁷⁶⁾ Jde o poměrně rozsáhlé práce, jež názorně dokumentují schizofrenní postavení (a jistý cynismus) vzdělaného a poučeného historika, který se dal cele do služeb oficiální komunistické politiky období normalizace. Práce vyznívají ideově velmi kategoricky. Teprve při pozornějším čtení lze postřehnout, že kategorický tón zaznívá spíše z citace, či z interpretace stranických dokumentů a dalších oficiálních proklamací, než z čistě autorských formulací. Na rozdíl od výše uvedené syntézy dějin KSČ prozrazují poněkud více z vnitřních poměrů ve straně, na druhé straně však, v choulostivých otázkách klouzají po povrchu, nahrazují opět analýzu poměrů mlhavými frázemi. Uvádějí poměrně početnou literaturu přijatelnou pro establishment 80. let, mlčí však o pracích autorů, kteří se ocitli na počátku normalizace na „černé listině“.

Jednou z mála oblastí existence KSČ, které jsou poměrně dobře prozkoumány, je oblast stranického tisku. Nejde přitom o okrajové téma. Stačí si uvědomit, že v komunistickém hnutí byl tisk jednoznačně podřízen vedení strany. Byl nejen prostředkem propagandy a ideově-politické výchovy, ale zároveň jakýmsi organizačním nástrojem této strany. K tomuto tématu vznikla celá řada faktograficky fundovaných studií již v 60. letech.⁷⁷⁾ Některá nová fakta k dějinám komunistického tisku lze objevit i v literatuře 70. a 80. let, krátké biografie významných komunistických žurnalistů v té době postupně zveřejňovaly *Sešity novináře*. Toto téma je také jediné, které se z celé škály problémů dějin KSČ dočkalo pozornosti i o roce 1989.⁷⁸⁾ Jinak se KSČ propadla v posledních letech zcela v zapomnění. Přitom byla subjektem, který je třeba sledovat již proto, že šlo vlastně o budoucího vítěze politického zápasu v Československu. Bez skutečně moderního výzkumu všech stránek existence KSČ nebudeme schopni dospět ke skutečně koncisejší syntéze dějin první republiky.

Závěr

Stručný nástin historiografie věnující se jednotlivým politickým stranám první Československé republiky zdaleka nezachycuje složitost vývoje toho výseku historického výzkumu. Jen velmi krátký bude výčet prací k tematice politického stranictví

⁷⁶⁾ V. ČADA, *Leninskou cestou. Medzníky v dějinách KSČ*, Bratislava 1979; týž, *Vznik a vývoj marxistické ľavice (1917–1921)*, Bratislava 1979; týž, *Stratégia a taktika Komunistickej strany Československa v rokoch 1921–1938*, Bratislava 1982; týž, *KSČ v období 1921–1948. Strategie a taktika*, Praha 1988.

⁷⁷⁾ K tomu viz hodnocení: F. HELEŠIC, *Můžeme dnes napsat dějiny komunistického novinářství? Poznámky k historiografii čs. novinářství 1918–1938*. *Sešity novináře* 3, 1968, č. 3, s. 3–32.

⁷⁸⁾ F. HELEŠIC, *Komunističtí novináři 1921–1938 (Příspěvek k formování revolučních elit)*. In: *Politické elity v Československu 1918–1948*, *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny*, sv. 20, 1994, s. 194–232.

jako celku. Zatím nemáme, až na jeden pokus, žádnou soubornou práci, jež by sledovala vývoj stranickopolitické struktury v delším časovém úseku a pokusila se ukázat vzájemnou propojenost jednotlivých subjektů politické scény a fáze jejího vývoje.⁷⁹⁾ Nalezneme také jen dvě až tři stručné příručky usilující o faktografické zmapování stranickopolitického spektra⁸⁰⁾ a jen s velkým úsilím objevíme monografické pokusy sledující jednotlivé formy vztahu politického stranictví ke společnosti a naopak.⁸¹⁾ Dluhy české historické vědy jsou v této široké tématické oblasti obrovské.

⁷⁹⁾ J. HARNA, Politické strany a formování politického systému v Československu po roce 1918, in: Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky (1918–1923), Praha 1990, s. 8–62.

⁸⁰⁾ V. KRECHLER, Politické strany v Československu, Praha 1967 (vyd. Vysoká škola politická „jen pro vnitřní potřebu školy“); M. TRAPL, Politické strany v první ČSR, Olomouc 1992; hesla Österreich, Tschechoslowakei, in: Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa, hrsg. Frank Wende u.a., Stuttgart, Alfred Körner Verlag 1967, s. 441–470, 671–713. Uvedené příručky jsou jen obtížně dostupné širší veřejnosti. Zřejmě ve snaze zajistit pro potřeby učitelů po pádu komunistického režimu rychlou informovanost o politických stranách vznikly dvě nevelké brožury Jiřího Frajdla: Politické strany v politicko-mocenském systému meziválečné republiky, Pardubice 1990; Politické strany v Československu 1918–1938, Rychnov n. K. 1991.

⁸¹⁾ M. BABINCOVÁ, Buržoazní strany a politická orientace obyvatelstva v průmyslových oblastech českých zemí 1920–1935, Slezský sborník, 1984, s. 186–212.

Nataša Krajčovičová

Slovenská historiografia o dejinách medzivojnovnej ČSR

Impulzom na vydanie prvých prác o dejinách Slovenska počas I. ČSR bolo obnovenie tohto štátu roku 1945. Vyšli pamäti politikov I. Déreera a V. Šrobára¹⁾ a ich práce patria popri starších i novších memoárových zbraných dielach²⁾ k základným výpovediam o vývoji udalostí na Slovensku v medzivojnovom období s dôrazom na vznik a rozpad republiky. V tejto súvislosti osobitne treba spomenúť odborne fundovanú prácu M. Greču *Martinská deklarácia*,³⁾ ktorá je doteraz východiskom pri skúmaní tohto neraz spochybňovaného štátotvorného aktu pri vstupe Slovenska do ČSR.

¹⁾ I. DÉRER, Slovenský vývoj a ľudácka zrada, Praha, 1946, 368 s.; V. ŠROBÁR, Z môjho života, Praha, 1946, 545 s.

²⁾ M. HODŽA, Slovenský rozchod s Maďarmi roku 1918, Bratislava, 1929, 206 s.; Tenže, Články, reči štúdie. zv. II. Československá súčinnosť 1898–1919, Praha, 1930, 511 s., zv. VII. Slovensko a republika, Bratislava, 1934, 434 s., zv. V. Slovenské roľnícke organizácie 1912–1933, Praha, 491 s.; F. HOUDEK, Vznik hraníc Slovenska, Bratislava 1931, 420 s.; K. A. MEDVECKÝ, Slovenský prevrat, Trnava, 1930, zv. I.–IV: I. 371 s., II. 364 s., III. 364 s., IV. 404 s.; E. STODOLA, Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie, Praha 1933, 288 s.; K. SIDOR, Andrej Hlinka (1864–1926), Bratislava 1934, 555 s.; tenže, Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918–1938). Zv. I., Bratislava 1943, 368 s., zv. II., Bratislava 1943, 327 s.; V. ŠROBÁR, Osvobozené Slovensko. Pamäti z roku 1918–1920, Praha 1928, 470 s.

³⁾ M. GREČO, Martinská deklarácia, Martin 1947, 177 s. Prvé vydanie vyšlo v Bratislave roku 1939 a kvôli svojej pročeskoslovenskej orientácii bolo Ministrom školstva a národnej osvety vtedajšej Slovenskej republiky dané na index.

Uchopenie politickej moci KSČ roku 1948 malo za následok nielen zmenu politického systému na totalitný, ale zároveň aj vytýčenie úloh pre historiografiu, ktorá mala prehodnotiť pohľad na dejiny z ideovopolitického a triedneho hľadiska. Do popredia sa tak dostali dejiny robotníckeho hnutia, dejiny KSČ a dejiny triednych a sociálnych zápasov. Využívanie historiografie pre legitimovanie spoločenských prevratov nie je slovenským špecifikom. Mimovedecké politické tlaky však sťažili vytváranie ucelenejšieho obrazu aj v našej historiografii. Prvé štúdie a monografie z požadovanej problematiky sa objavili pomerne rýchlo. Uvediem aspoň *Dejiny slovenského robotníckeho hnutia (1848–1918)* od M. Gosiorovského, *Triedne boje horehronského ľudu* od J. Mlynárika, *Revolučné tradície prvých májov na Slovensku* od V. Motošku. Ďalšie tituly budú uvedené v poznámkach.⁴⁾

V boji proti buržoáznemu nacionalizmu a prežitkom ľudáctva, čo bolo na začiatku päťdesiatych rokov osou ideového zápasu KSČ, sa do centra pozornosti slovenskej historiografie dostalo ľudáctvo a jeho ideológia. Popri tendenčnom a nevedeckom prístupe k uvedenej téme – napríklad v zborníku *Proti prežitkom ľudáctva* – vznikli už aj prvé serióznejšie práce, založené na analýze pôvodného pramenného materiálu a súdobej tlače. Ide o práce J. Kramera *Slovenské autonomistické hnutie v rokoch 1918–1929* (1962) a *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike* (1957).

Ďalšou veľkou témou bol vznik ČSR a boj o jej charakter. Interpretácia tohto procesu bola poznačená úsilím zvýrazniť úlohu a význam VOSR a nivelizovať iné rozhodujúce faktory: víťazstvo Dohody, úlohu zahraničného odboja a légii, najmä však úlohu a význam osobností ako bol T. G. Masaryk, M. R. Štefánik a E. Beneš. Zároveň sa však začala hlbšie skúmať situácia na domácej pôde a vnútorný rozklad rakúsko-uhorského súštátia. Vyšli obsiahle práce Ľ. Holotíka *Štefánikovská legenda a vznik ČSR* (1958), *Októbrová revolúcia a národnooslobodzovacie hnutie na Slovensku v rokoch 1917–1918* (1958) a zborník zostavený tým istým autorom *O vzájomných vzťahoch Čechov a Slovákov* (1956).

S otázkou vzniku ČSR a začleňovania Slovenska do nového štátu úzko súvisela Slovenská republika rád a jej interpretácia.⁵⁾ Chápala sa výhradne ako pokus o vytvorenie prvej proletárskej republiky na území Slovenska a nie ako porušenie

⁴⁾ Z. HOLOTÍKOVÁ, Klement Gottwald na Slovensku v rokoch 1921–1924, Bratislava, 1953, 144 s.; I. PRECHTL, Za prácu, chlieb a slobodu (Zápisky odborárskeho priekopníka), Bratislava, 1954, 156 s.; J. MLYNÁRIK, Štrajkové boje na Slovensku. Zv. I. Priemyslové robotníctvo v období 1921–1924, Bratislava 1959, 232 s. Zv. II. Zemerobotníci v rokoch 1919–1929, Bratislava, 1962, 440 s., zv. III., Bratislava 1965, 312 s.; J. JABLONICKÝ, Robotnícke hnutie na Trnavsku za kapitalistickej ČSR, Martin 1961, 258 s.; Z. HOLOTÍKOVÁ, Štrajk poľnohospodárskych robotníkov na Slovensku 1929, Bratislava, 1960, 258 s.; V. PLEVZA, Revolučné hnutie zemerobotníkov na Slovensku v rokoch 1929–1938. Zv. I, Bratislava 1960, 128 s., zv. II, Bratislava 1963, 268 s.

⁵⁾ M. VIETOR, Slovenská sovietska republika v roku 1919, Bratislava 1955, 406 s.; M. ZVONÍK, Ohlas Veľkej októbrovej revolúcie na Slovensku (1918–1919), Bratislava, 1957, 205 s.; Slovenská republika rád. Dokumenty. Zostavovateľ A. Smutný, Bratislava 1970, 252 s.

suverenity a integrity ČSR a súčasť úsilia Maďarska o pripojenie Slovenska, prípadne jeho častí k maďarskému štátu. A toto hodnotenie pretrvávalo s výnimkou konca 60. rokov ešte aj v ďalších rokoch. Napríklad v zborníku *Slovenská republika rád. Materiály z ideologickej konferencie k 60. výročiu SRR konanej v Prešove 17.–18. mája 1979*.

Po odmietnutí téze o buržoáznom nacionalizme a rehabilitovaní jeho „nosiťel'ov“ sa záujem slovenskej historiografie sústredil na slovenskú otázku. Ako problém kvality súžitia českého a slovenského národa v spoločnom štáte bola napokon vždy prítomná v širšom kontexte skúmaných tém z medzivojnového obdobia. Jej nastoľovanie a relatívna spracovanosť v slovenskej historiografii dokázali tentoraz zapôsobiť i na spoločenskú prax a prispieť aspoň k čiastočnému riešeniu štátoprávneho postavenia Slovenska roku 1968.⁶⁾

V rámci výskumu politického vývoja sa však stále kládol hlavný dôraz na dejiny KSČ, ktorá sa pokladala za ich rozhodujúci faktor. Politickej hegemonii KSČ sa podriaďoval aj výskum a interpretácia celého spoločenského diania počas I. ČSR. Takýto prístup limitoval nielen voľbu témy, ale deformoval už aj selekciu faktov a celý proces analýzy. Favorizoval súdobé postoje KSČ k politickým, hospodárskym, sociálnym i kultúrnym otázkam medzivojnového obdobia, bez kritického pohľadu na opodstatnenosť a historickú nosnosť postoja KSČ. S prehlbovaním poznatkov z dejín komunistického hnutia sa síce priznávali aj niektoré jeho slabiny a chyby – napríklad v chápaní národnostnej otázky, otázky spojencov a roľníckej otázky, hodnotenia sociálnej demokracie i politického systému parlamentnej demokracie, v postoji strany k odborom, ženám i mládeži atď. Hlavná línia však nepripúšťala zásadné omyly KSČ a sústredila sa naopak na „trvalé hodnoty“ jej pôsobenia.⁷⁾

Pomerne dlho trvajúca príprava syntézy dejín Slovenska stimulovala už v 60. rokoch zhodnotenie stavu výskumu medzivojnového obdobia. Poukazovalo sa pri tom na viaceré neriešené otázky: vývoj politického systému, politických strán i politickej správy. Nastolené boli aj otázky priemyselného a agrárneho vývoja a samozrejme i triedne a sociálne zápasy. Popri ideovopolitickej a sociálnotriednej analýze sa zdôrazňovala aj potreba historickoprávnej, štátoprávnej a ekonomickej analýzy.⁸⁾ Viaceré nadhodené problémy boli monograficky spracované a posunuli poznanie dejín medzivojnového Slovenska, najmä jeho politického a hospodárskeho postavenia. Nemožno nespomenúť dodnes ojedinelú a najvydarenejšiu syntetickú prácu Ľ. Liptáka

⁶⁾ Slováci a ich národný vývin. Zborník materiálov z V. zjazdu slovenských historikov v Banskej Bystrici, zostavil J. Mésároš, Bratislava, 1966, 292 s.; M. GOSIOROVSKÝ, K niektorým otázkam vzťahu Čechov a Slovákov v politike KSČ, HČ 16, 1968, č. 3, s. 354–407.

⁷⁾ V. PLEVZA, L. VEBR, S. CAMBEL, KSČ a roľnícka otázka na Slovensku (1921–1960), Bratislava 1961, 515 s.; J. PLEVA, Príspevok k dejinám bolševizácie KSČ na Slovensku, Bratislava 1962, 175 s.; V. PLEVZA, Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ, Bratislava 1971, 364 s.; M. FILO, Boj KSČ na obranu republiky v rokoch 1937–38.

⁸⁾ Konferencia o vývoji Slovenska počas I. ČSR, HČ, 9, 1961, 2, s. 177–325.

Slovensko v 20. storočí (1968) a prácu L. Lipschera *K vývinu politickej správy na Slovensku 1918–1938* (1966), ktoré sa snažili odpovedať i na otázku aké boli „zisky a prehry“ Slovenska v I. ČSR. Možnosť liberálnejšieho prístupu k spracovaniu širšieho spektra dejinnej problematiky, rešpektujúceho potreby vnútorného rozvoja slovenskej historiografie však bola násilne prerušená nástupom normalizačných opatrení na prelome 60. a 70. rokov.

V nasledujúcich dvoch desaťročiach sa slovenská historiografia medzivojnového obdobia opäť musela koncentrovať na dejiny KSČ a triednych zápasov. Vydávali sa dokumenty k dejinám strany, reedície protokolov straníckych zjazdov a straníckej tlače. Ideovopolitické kritériá sa stali určujúcim meradlom úspešnosti vedeckej práce i výberu prác na publikovanie. Vyšli dokumenty k dejinám KSČ na Slovensku (1980 a 1981), *Trvalé hodnoty* (1976) od V. Plevzu, *Vznik a vývoj marxistickej ľavice* (1917–1921) od V. Čadu, reedícia *Pravdy a Proletárky* a mnohé ďalšie.

Nemožno vynechať pomerne obsiahlu syntézu *Dejiny Slovenska V. (1918–1945)*, ktorá vyšla po veľmi dlhých prípravách roku 1985. Syntéza odráža dobovú politickú objednávku, cieľom ktorej bolo zvýrazniť a apriorizovať úlohu KSČ a robotníckej triedy. V demokratickej ČSR sa táto politická strana stala regulárnou súčasťou politickej scény. Normalizačné stranícke orgány využívali tento fakt a požadovali ahistoricky aktualizovať vedúcu úlohu KSČ nielen v politickej, ale aj sociálnej, kultúrnej a ideovej oblasti. Napriek odbornej pripravenosti autorov a solídnej databáze poznatkov preto syntéza neposkytuje komplexný a nedeformovaný obraz Slovenska v medzivojnovom období. Vo výklade sa však miestami podarilo prekonať niektoré zaužívané stereotypy a hodnotenia. Napríklad negatívne hodnotenie domáceho a zahraničného odboja pri vzniku ČSR, odmietol sa čechoslovakizmus a pozitívne sa hodnotila i demokratizácia spoločnosti po vzniku ČSR a priznávala nutnosť obrany parlamentnej demokracie a ČSR.

O dejiny „buržoázných a reformistických strán“ nebol záujem, hoci koncom 60. rokov boli už rozpracované viaceré témy z tejto problematiky.⁹⁾ Vyšli však viaceré monografie o československej štátnosti, prínosné najmä z hľadiska rozšírenie palety subjektov a ich postojov k tejto otázke. Pozornosť sa venovala aj politickému systému I. ČSR, ktorý sa hodnotil aj z hľadiska demokratických podmienok a možností dozrievania spoločenského organizmu na Slovensku pozitívne, hoci aj pri tomto hodnotení dominovali postoje a úloha KSČ. Spomeniem prácu M. Gosiorovského *Z histórie československých vzťahov* (1978), ktorá vyšla k 60. výročiu vzniku československého

⁹⁾ V. ZUBEREC, Čechoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919–1938, HČ 27, 1979, s. 515–532; N. KRAJČOVIČOVÁ, Slovenská otázka v programoch Slovenskej národnej strany (1919–1925), in: Kmetianum II., Martin 1971, s. 133–143; I. KAMENEC, Kryštalizácia politického života na Slovensku v rokoch 1935–1937, HČ 29, 1981, s. 5–26; V. ZUBEREC, Príspevok k dejinám vzniku agrárnej strany na Slovensku (1918–1921), HČ 15, 1967, s. 573–599; A. BARTLOVÁ, Spolupráca buržoázných politických strán na Slovensku v rokoch 1930–1935, ČSČH 22, 1974, s. 329–360.

štátu a zaoberala sa aj aktivitami Slovákov v zahraničí. Zostáva však verná rozhodujúcemu vplyvu VOSR a nezastupiteľnej úlohe KSČ pri riešení vzťahov medzi národmi a národnosťami.

Dôležitý predmet záujmu tvorila aj obrana republiky proti fašizmu a udalosti okolo Mníchova. Spomeniem prácu V. Bystrického a L. Deáka *Európa na prelome. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932-1933* (1973), ktorí venovali týmto otázkam sústavnú pozornosť. Zahraničnopolitickým otázkam sa však venoval nevelký okruh bádateľov a v popredí ich záujmu boli najmä otázky česko-slovensko-sovietskych vzťahov, otázky bezpečnosti, Malá dohoda a vývoj vzťahov k susedným štátom.¹⁰⁾

Pokročilo sa aj vo výskume hospodárskych dejín. Vznikli prehľadové práce o hospodárskom vývoji Slovenska,¹¹⁾ monografie¹²⁾ a štúdie¹³⁾ o dielčích otázkach. Uvoľnenie spoločenskej atmosféry v druhej polovici 80. rokov sa prejavilo pri spracovaní tém z dejín kultúry, vedy i spolkovej činnosti¹⁴⁾ a objavujú sa i práce, ktoré vychádzajú za rámec politicky limitovaných tém a hodnotení. Spomeniem prácu J. Harnu a I. Kamenca *Na spoločnej ceste. Česká a slovenská kultura medzi dvoma*

¹⁰⁾ L. DEÁK, Pakt štyroch veľmocí – predohra k Mníchovu, HČ 20, 1972, s. 333–362; D. KOVÁČ, Československá zahraničná politika a otázka Rakúska v rokoch 1918–1922, Slovenské štúdie, 23, 1982, s. 17–41; V. BYSTRICKÝ, Postoj štátov juhovýchodnej Európy k Československu roku 1938, Slovenské štúdie, 23, 1982, s. 43–71; B. FERENČUCHOVÁ, Sovietska zahraničná politika voči víťazným stredoeurópskym štátom v rokoch 1920–1922, Slovenské štúdie, 24, 1983, s. 43–55.

¹¹⁾ V. PRŮCHA a kol., Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. st., Bratislava 1974, 609 s.

¹²⁾ Š. HORVÁTH, J. VALACH, Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945, Bratislava 1978, 216 s.

¹³⁾ Z. HOLOTÍKOVÁ, Mestá na Slovensku v medzivojnovom období, HČ 21, 1973, s. 189–204; N. KRAJČOVIČOVÁ, Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1921–1923, HČ 32, 1984, s. 574–592; N. KRAJČOVIČOVÁ, Kritika a prejavy odporu voči realizácii pozemkovej reformy v prvej polovici dvadsiatych rokov, HČ 37, 1989, s. 819–838; V. CIRBESOVÁ, Kartelizačné tendencie v drevárskom priemysle na Slovensku v medzivojnovom období, HČ 29, 1981, s. 142–155; J. FALTUS, Štátne zásahy do československého národného hospodárstva v 30. rokoch, HD 13, 1985, s. 133–163; Z. JAURA, Prístupy k vzťahom medzi priemyslom a poľnohospodárstvom na Slovensku v dvadsiatych rokoch, EČ 30, 1982, s. 833–842; A. BARTLOVÁ, K dejinám potravinárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918–1938, HČ 37, 1989, s. 250–273.

¹⁴⁾ A. MAGDOLENOVÁ, Výtvarné umenie na Slovensku v medzivojnovom období (1918–1939), HČ 34, 1986, s. 362–384; A. MAGDOLENOVÁ, Československý kontext v slovenskom hudobnom umení v medzivojnovom období (1918–1939), in: HČ 37, 1989, s. 540–557; L. LIP-TÁK, Múzeá a historiografia na Slovensku v rokoch 1918–1945, in: Zborník SNM–História, 20, 1989, s. 209–225; Tenže, Materiálna kultúra a politický systém v medzivojnovom období, HČ 36, 1988, s. 443–447.

válkami (1988), *Slovensko pri zrode Československa* (1987) M. Hronského a štúdiu D. Kováča *Myšlienka československej štátnosti. Jej vznik a realizácia*.¹⁵⁾

Nové možnosti pre slovenskú historiografiu však priniesli až demokratické zmeny po novembri 1889, keď sa uvoľnili politické tlaky a požiadavky na historickú vedu. Postupne vznikali nové vedecké práce, vychádzajúce z vnútorných potrieb historiografie, no reflektovala sa i spoločenská objednávka. Pre toto posledné obdobie slovenskej historiografie je aj preto príznačné, že uprednostňovala témy z politického vývoja a zameriavala sa na charakter politického systému I. ČSR, štátoprávne postavenie Slovenska v Československu, národnostné vzťahy a profily osobností. Zväčša však ide o zborníky, alebo kolektívne práce. Napríklad *Muži deklarácie* (1991), či zborník *Slovensko v politickom systéme Československa* (1992). Bola to prvá lastovička vyjadrujúca úsilie popasovať sa s touto neľahkou témou po novom. Popri zásadných príspevkoch obsahuje i menej premyslené state, ukazuje však úroveň výskumu tejto problematiky a otvára viaceré problémy. V tom istom roku vyšla aj kolektívna práca *Politické strany na Slovensku 1860–1989*, ktorá obsahuje prehľadný náčrt histórie politických strán, pôsobiacich na Slovensku počas takmer 130 rokov.

Orientačný charakter má aj kolektívna práca *Kto bol kto za I. ČSR* (1993), ktorá obsahuje 54 portrétov politických činiteľov. Príručka odpovedá aspoň čiastočne na záujem verejnosti, vyžadujúcej si „zaľudnenie“ tohto obdobia. Obe uvedené príručky si však vyžiadali seriózný výskum, pretože išlo zväčša o nespracované témy, ktorých absenciu bolo treba čím skôr kompenzovať. Záujem bol najmä o osobnosť A. Hlinku, ktorého profil sa pokúsila spracovať A. Bartlová v monografii *Andrej Hlinka* (1991).

Jednotlivé problémy naznačené v spomínanom zborníku *Slovensko v politickom systéme Československa* autori rozpracovali v dielčích a fundovanejších štúdiách, uverejnených zväčša v HČ. Spomeniem aspoň niektoré štúdie V. Bystrického: *Národnostný štatút a štátoprávne programy na Slovensku 1938*,¹⁶⁾ *Eduard Beneš a Slovensko (1918–1938)*¹⁷⁾ a *Dokumenty k postoju Eduarda Beneša k česko-slovenským vzťahom koncom tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov*.¹⁸⁾ Ďalej štúdiu X. Šuchovej *Administratívna samospráva v koncepciách slovenských centralistov Milana Hodžu a Ivana Déreera*¹⁹⁾ a štúdiu *Zavedenie krajinského zriadenia na Slovensku 1928: kompetencie a prvé rozpočty*.²⁰⁾ Otázke župného zriadenia je venovaná štúdia N. Krajčovičovej *Župný zväz a úsilie slovenskej politiky o jeho*

¹⁵⁾ HČ 36, 1988, s. 341–352.

¹⁶⁾ HČ 40, 1992, s. 52–67.

¹⁷⁾ HČ 43, 1995, s. 246–262.

¹⁸⁾ HČ 43, 1995, s. 317–327.

¹⁹⁾ HČ 42, 1994, s. 226–244.

²⁰⁾ HČ 45, 1997, s. 487–510.

vytvorenie v rokoch 1920–1926.²¹⁾ Syntetický pohľad na tieto otázky nachádzame predovšetkým v prácach Ľ. Liptáka, ktorý uplatnil v mnohých štúdiách, učebniciach, kolektívnych syntézach (*Slovenské dejiny*, Martin 1992), ale najmä v brilantne napísaných *Malých dejinách Slovenska*, ktoré vyšli vo viacerých rečových mutáciách.

Rozsiahlejšie práce syntetického charakteru o Slovensku počas I. ČSR však stále chýbajú. Príčiny treba vidieť aj v nespracovanosti mnohých dielčích otázok, ale aj vo finančných problémoch, ktoré sú žiaľ trvalou determinantou vydávania historio-grafickej produkcie. V súčasnosti sa pripravujú v HÚ *Kapitoly z dejín Slovenska v medzivojnovom období*, ktoré by aspoň čiastočne mohli zaplniť absenciu nového syntetického pohľadu na toto obdobie. O niečo lepšia je situácia v monografickom spracovaní profilov osobností, o ktorých sa dosiaľ takmer mlčalo. Spomeniem monografiu S. Michálka o Jánovi Papánkovi (1996) a dokumenty o jeho pôsobení od toho istého autora, ktoré vydal na základe rozsiahleho výskumu v USA. Pomerne značná pozornosť sa venuje Milanovi Hodžovi. Existuje už i monografické spracovanie pôsobenia tohto politika z pera novinára J. Juríčka, *Milan Hodža. Kapitoly z dejín slovenskej a európskej politiky* (1994), ktorá však postráda hlbší analytický ponor. Pôsobeniu Milana Hodžu sú venované aj viaceré zborníky, obsahujúce štúdie o jeho politickej činnosti a jej ekonomických, sociologických či politologických východiskách.²²⁾

Trvalý záujem budí aj postava Jozefa Tisu.²³⁾ Záujem o ňu je okrem potreby objektívne zhodnotiť jej úlohu a význam v dejinách Slovenska a ČSR v medzivojnovom období i nasledujúcich rokoch, neustále oživovaný neofudácky orientovanými domácimi historikmi a neutuchajúcimi iniciatívami exilových historikov M. Ďuricu a F. Vnuka.²⁴⁾ K ich prácam hagiografického charakteru s tendenciou za každú cenu obhájiť Tisovo pôsobenie možno priradiť i zborník *Pamätný 6. žilinský október* (Žilina 1994), ktorý sa tiež nevyhol adorácii postavy Jozefa Tisu a neobjektívnemu hodnoteniu uvedenej zložitej politickej udalosti. Trend rozdelenia slovenskej historiografie na časť neofudácku a nacionalisticky orientovanú a časť pokúšajúcu sa o objektívnu a kritickú reflexiu historického procesu, označovanú za „čechoslovakistickú“, sa prejavil aj v úsilí nacionalisticky ovplyvniť vyučovací proces. Kauza Ďurica kontra HÚ SAV a jeho úsilie o stiahnutie, tzv. učebnice *Dejiny Slovenska a Slovákov*, ešte celkom neskončila. Ďurica prostredníctvom televízie

²¹⁾ HČ 41, 1993, s. 379–394.

²²⁾ Milan Hodža: Štátnik a politik. Referáty z konferencie 14.–16. septembra 1992, Bratislava 1992, 144 s.; Zborník z medzinárodnej konferencie Vývoj ekonomického myslenia na Slovensku 11. 1. 1996.

²³⁾ Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu, Bratislava 1992, 380 s.; I. KAMENEC, Jozef Tiso arcképek kettös túrorben, Dunajská Streda 1997.

²⁴⁾ M. S. ĎURICA, Doktor Jozef Tiso. 2. vyd., Martin 1992; F. VNUK, Mat' svoj štát znamená život. Politická biografía Alexandra Macha. 2. vyd., Bratislava 1992; Tenže, Neuveriteľné sprisahanie, Middletown, Pa, 1964.

obviňuje HÚ SAV a jeho pracovníkov z neodbornosti a nekompetentnosti. Dokazuje, že slovenská štátnosť napriek všetkým jej nepriateľom povstala takmer pred jeden a pol tisícročím a jej nositeľ slovenský národ vytvoril nielen Samovu ríšu, ale aj kráľovstvo Slovákov (Veľku Moravu). Prekážkou na ceste k jej udržaniu a upevneniu boli nielen Maďari, ale aj Česi, ktorí si vraj uzurpovali západnú časť tohto prvého slovenského štátneho útvaru a asimilovali obyvateľov dnešnej Moravy – politicky i jazykovo. Takáto scestná aktualizácia nie je náhodná, pretože autorovi slúži ako východisko k výkladu česko-slovenských vzťahov, ktoré prezentuje ako uzurpátorské z českej strany, brzdiace smerovanie k slovenskej štátnosti. V tomto duchu interpretuje aj udalosti z roku 1918, 1938, 1945 a ďalšie. Ďuricova „učebnica“ je príkladom nevedeckého a takmer násilného presadzovania ideového stereotypu nevyhnutnej obrany vlastnej národnej identity a štátnosti voči všadeprítomným nepriateľom do historického povedomia mládeže i verejnosti vôbec. Jediným prostriedkom proti takémuto nevedeckému a anachronickému výkladu slovenských dejín a jeho politickému zneužívaniu je prehlbovanie vedeckého poznania a publikovanie jeho výsledkov rôznymi formami. Záslužnú prácu vykonali najmä autori nových učebníc dejepisu pre základné školy, ktoré sa napriek rôznym prekážkam konečne dostali do škôl.

Česko-slovenské vzťahy naďalej zostávajú predmetom záujmu slovenskej historiografie, ktorá ich skúma v rôznych oblastiach spoločenského života. Ide zväčša o dielčie štúdie uverejnené v ročenkách a zborníkoch z pravidelných stretnutí českých a slovenských historikov v rámci práce česko-slovenskej komisie, stretnutí v Liberci či v Uhorskom Hradišti. Hoci zväčša obsahujú výsledky nových výskumov, často sa nedostanú nielen k historikom, ale už vôbec nie k širšej čitateľskej verejnosti. Širší dosah snád' majú memoárové práce, prípadne ich reedície. Snád' ho bude mať i posledná publikácia z pera D. Kováča – súbor štúdií a úvah *Slováci a Česi*. Autor sa v nej pokúša objasniť jedinečnosť slovensko-českej otázky a slovensko-českého vzťahu prostredníctvom hĺbkových analýz niektorých kľúčových otázok a zároveň prezentuje i ucelený pohľad na vývoj tohto vzťahu.

V tejto súvislosti treba spomenúť prácu J. Rychlíka *Česi a Slováci ve 20. století. Československé vzťahy 1914–1945*. Jeho pohľad na túto problematiku je v súčasnosti z českej strany takmer ojedinelý a preto ho treba veľmi vrele privítať. Jeho počín vyplýva z vedeckého záujmu podloženého výbornou znalosťou slovenských dejín i slovenskej historiografickej produkcie. Zároveň je však motivovaný aj snahou pochopiť a odpovedať na neľahkú otázku: prečo sa ČSR rozpadla. Popredné miesto v jeho výklade preto logicky zaujíma snaha uviesť na správnu mieru „krivdy“, ktoré sa zo slovenskej strany vytýkali i vytýkajú českej politike a pražskému centralizmu. Interpretácia úskalí česko-slovenského vzťahu vyznieva však niekedy ako „obrana“ českej politiky, že to tak nebolo, či nemohlo inak byť (partia o československom jazyku). V tejto súvislosti by si viac pozornosti zaslúžila súčasná produkcia slovenskej historiografie, ktorá sa niektoré z týchto problematických otázok pokúsila riešiť – prihliadajúc najmä na analýzu rozdielnych podmienok na Slovensku: tak v legislatíve,

ako aj v administratíve, kultúre, školstve, ekonomike, sociálnych pomeroch atď.²⁵⁾

²⁵⁾ K. ZAVACKÁ, Právne systémy a tradície na Slovensku v období vzniku ČSR, HČ 42, 1994, s. 215–225; E. JAKEŠOVÁ, Slovenskí vystaňovalci a konfrontácia predstáv o Kanade s ich sociálnou realitou, in: Slováci v zahraničí 18–19, 1994, s. 11–21; A. FALISOVÁ, Starostlivosť o matky a dojčatá na Slovensku v období prvej republiky, in: Medzinárodné sympóziu k dejinám medicíny a farmácie, Bratislava 1994; I. ZUBÁČKA, Vývin obecnej samosprávy na Slovensku v rokoch 1918–1938 so zameraním na pomery v Nitre, in: Studia historica Nitriensia 3, 1995, s. 119–128; P. ŠVORC, Vznik ČSR a jeho obraz v českej a slovenskej spisbe dvadsiatych rokov, in: AFPUŠ Spoločenskovedný zborník – História, 1994, č. 3, s. 135–152; M. HRONSKÝ, Vpád maďarskej Červenej armády na Slovensko a jeho strategické ciele, Vojenské obzory 2, 1995, s. 30–42; A. KRIVÁ, Slovenská spoločnosť a armáda na sklonku tridsiatych rokov. In: Vojenské obzory, 2, 1995, s. 43–58; M. KRAJČOVIČ, Károlyiho vláda v Maďarsku a jej vzťah k Slovensku, in: Slovensko a Maďarsko v rokoch 1918–1920. Martin 1995, s. 18–31; N. KRAJČOVIČOVÁ, Koncepcia autonómie Slovenska v maďarskej politike v rokoch 1918–1920; tamže, s. 46–55; B. FERENČUHOVÁ, Talianska a francúzska vojenská misia na Slovensku a československo-maďarský konflikt 1918–1919; tamže, s. 133–148; L. DEÁK, Trianon (ilúzie a skutočnosť), Bratislava 1996, 32 s.; M. ČAPLOVIČ, Prvý pluk slovenskej slobody, HČ 43, 1995, s. 651–657; Tenže, K niektorým otázkam vzniku a organizačného vývoja Rodobrany 1923–1929, in: Vojenské obzory, 3, 1996, s. 53–65; N. KRAJČOVIČOVÁ, K otázke personálneho obsadzovania orgánov štátnej a verejnej správy na Slovensku v prvých rokoch po vzniku ČSR, HČ 44, 1996, s. 612–631; X. ŠUCHOVÁ, Sociálna demokracia na Slovensku v prvých rokoch Česko-slovenska (1918–1920), in: Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku, Bratislava 1996, s. 109–145; P. ZELENÁK, Maďarská sociálna demokracia na Slovensku, tamže, s. 146–191; L. RUMAN, Členstvo, organizačná výstavba a programové ciele sociálnej demokracie v medzivojnovom období so zreteľom na podmienky Slovenska, tamže, s. 192–229; N. KRAJČOVIČOVÁ, Agrárna demokracia Milana Hodžu, in: Vývoj ekonomického myslenia na Slovensku, Bratislava 1997, s. 153–162; Ľ. HALLON, Prehľad vývoja zahraničného obchodu na Slovensku v rokoch 1918–1929, in: HŠt 36, 1995, s. 153–182; Tenže, Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok, Bratislava 1995, 211 s.; M. FABRICIUS, Potravné družstvá v medzivojnovom období, in: Zborník vystúpení zo seminára: Víťazstvá a prehry slovenského družstevníctva /1848–1945/, Bratislava 1996, s. 26–32; Ľ. HALLON, Štátne zásahy do vývoja energetiky na Slovensku v rokoch 1918–1938, in: HČ 44, 1996, s. 431–443; Ľ. LIP-TÁK, Vlnársky priemysel na Slovensku v rokoch 1918–1945, in: ZbSNM 85 – História 31, 1991, s. 63–83; M. HRONSKÝ, A. KRIVÁ, M. ČAPLOVIČ, Vojenské dejiny Slovenska (1914–1939), IV. zv., Bratislava 1996, 264 s.; B. FERENČUHOVÁ, Briandov plán európskej federálnej únie a Československo: vláda, paneurópske hnutie, verejná mienka, HČ 41, 1993, s. 123–142; Z. POLÁČKOVÁ, Politická emigrácia z Rakúska do ČSR roku 1934 a transporty do ZSSR, in: HČ 40, 1992, s. 565–578; D. KOVÁČ, Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945), Bratislava 1991, 240 s.; Guyla POPÉLY, Ellenszélben. A felvidéki magyar kissebség első éveit a Csehszlovák köztársaságban (1918–1925). / Proti vetru. Prvé roky hornouhorskej maďarskej menšiny v Československej republike (1918–1925), Bratislava 1995, 220 s.; L. DEÁK, Hungarys Game for Slovakia. / Slovakia in Hungarian Politics in the Years 1933–1939, Bratislava 1996, 138 s.; B. FERENČUHOVÁ, Francúzsko a stredná Európa. Vzťahy medzi Francúzskom a strednou Európou v rokoch 1867–1914, Vzájomné vplyvy a predstavy. / La France et l'Europe centrale. Les relations entre la France et l'Europe centrale en 1867–1914, Impacts et images réciproques, Bratislava 1995, 169 s.; Ľ. LIPTÁK, Modernizácia Slovenska:

Jedine detailné poznanie slovenských špecifik – a domnievam sa, že práve v tom je hlavná úloha slovenskej historiografie medzivojnového obdobia, v kontexte so situáciou v republike, umožní zhodnotiť reálne objektívne možnosti integrácie oboch rozdielnych celkov. A v druhom pláne potom aj úlohu subjektov – politických strán, exekutívy, zákonodarstva a v neposlednom prípade i súdnictva ako sa k týmto problémom stavali a čo pre ich riešenie konkrétne urobili. Určité myšlienkové stereotypy sa nielen dlhodobo vytvárajú, ale aj dlhodobo pôsobia a iba kriticky nezainteresovaný vedecký nadhľad ich snád' dokáže zase prekonať.

Domnievam sa, že napriek súčasnému stavu slovenskej historiografie – tak z hľadiska personálneho, ako aj materiálneho zabezpečenia, existujú na Slovensku nielen inštitucionálne podmienky, ale aj solídna databáza poznatkov, vytvorená niekoľkými generáciami historikov, ktorú je potrebné rozširovať.

národ, štát, spoločnosť, HČ 45, 1997, s. 71–76; Tenže, Krach československej štátnej idey, in: Ztroskotání spolužití. Praha, MZV ČR 1993, s. 63–71.

Jan Rychlík

První Československá republika v slovenské ľudácké a neoľudácké historiografii

Podobně jako česká, rovněž slovenská historická literatura o období první Československé republiky je značně rozsáhlá. Omezený rozsah následující studie nemůže proto v žádném případě tuto látku vyčerpat a může být pouze nástinem dané problematiky, na kterém si ukážeme hlavní směry a tendence ve vývoji slovenské historiografie. Úmyslně se zaměřujeme především na tzv. ľudáckou a neoľudáckou literaturu, neboť ta svým filozofickým pohledem je českému čtenáři cizí, a proto není na území nynější České republiky příliš známa.

Obecně je možné rozdělit slovenskou historiografii podle politicko-filozofického zaměření autorů. První směr tvoří práce slovenských autorů československy orientovaných. Pohled na první Československou republiku se u těchto autorů v zásadě neliší od pohledů autorů českých, až snad na ten rozdíl, že zdůrazňují v kontextu československých dějin právě slovenské reálie. Mezi tyto autory je nutno zahrnout většinu slovenských politiků, kteří se rekrutovali z okruhu kolem časopisu *Hlas* před první světovou válkou. Tito tzv. hlasisté sehráli aktivní úlohu jak při vzniku Československé republiky, tak i při budování Slovenska a často v pozdějších letech o těchto událostech sami psali. Zatímco práce některých autorů mají spíše charakter pamětí (Vavro Šrobár,¹⁾ Ivan Dérer²⁾), jiní sbírali materiál a zanechali rozsahem velká

¹⁾V. ŠROBÁR, *Oslobodené Slovensko*, Praha 1928.

²⁾I. DÉRER, *Slovensko v prevrate a po ňom*, Bratislava 1924.

díla, jejichž pramenná základna nebyla dodnes nepřekonána (např. *Slovenský prevrat* Karola Antona Medveckého³⁾). Uvedená pročeskoslovenská linie pokračovala rovněž po druhé světové válce v západním exilu, kde Jozef Lettrich,⁴⁾ poslední předúnorový předseda Slovenské národní rady a jeden z předních slovenských odbojářů a vůdců Slovenského národního povstání, vydal v angličtině knihu o dějinách Slovenska (*A History of Modern Slovakia*), která se dočkala dokonce dvou vydání.

Druhý směr v slovenské historiografii můžeme označit jako literaturu ľudáckou, resp. po r. 1945 v exilu (a po roce 1989 opět na Slovensku) neoludáckou. Termín „ľudácká literatura“ je do značné míry dnes již termínem technickým. Autoři uvedeného směru měli totiž původně blízko k Hlinkově slovenské ľudové straně (HSLŠ), případně byli přímo jejími členy a jejich historické práce měly mimo jiné dodávat argumenty pro autonomistický program HSLŠ. Uvedený směr v historiografii nezanikl ani po roce 1945, kdy se ovšem mohl rozvíjet prakticky pouze v exilu. Exiloví autoři přitom buď přímo pokračovali ve své práci, kterou započali již na Slovensku, případně šlo o politické prominenty ľudáckého režimu (František Hrušovský, Konštantín Čulen, Jozef Paučo, Jozef M. Kirschbaum), nebo byli v mladší generaci rodinnými vazbami a svým původem s ľudáky spjati (František Vnuk, Milan Stanislav Ďurica, Stanislav Kirschbaum, Mark M. Stolárik). Po roce 1989 se neoludácký směr vrátil zpět na Slovensko jako tzv. směr „národně orientovaný“, přičemž se k němu připojilo několik historiků mladé a střední generace.

K pochopení pohledu ľudácké historiografie na první Československou republiku je třeba nejprve vysvětlit ľudácký pohled na dějiny Slovenska vůbec. Podstata politické filozofie HSLŠ vycházela z tzv. teorie suverenity slovenského národa. Tato teorie má svůj původ v politickém programu slovenského povstání z roku 1848 a od šedesátých let v programech martinské Slovenské národní strany (SNS). Poprvé tuto teorii formuloval ve vztahu k Uhrám již hluboko v 19. století slovenský revolucionář Štefan Marko Daxner. Ľudáci teorii ovšem převzali, upravili pro československé poměry a v roce 1930 ji nově formuloval místopředseda HSLŠ dr. Jozef Tiso v brožuře *Ideológia slovenskej ľudovej strany*.⁵⁾

Podle této teorie je slovenský národ svébytný a odlišný od ostatních národů, z čehož vyplývá, že má přirozené právo rozhodovat o osudu území, které obývá. Před rokem 1918 sloužila tato teorie ke zdůvodnění požadavku na autonomii Slovenska v rámci uherského státu (požadavek na tzv. okolie z roku 1861), po roce 1918 na zdůvodnění požadavku HSLŠ a později rovněž SNS na autonomii Slovenska v rámci Československa. Z teorie suverenity slovenského národa vyplýval princip podmíněnosti setrvání Slováků v státním svazku s jinými národy, ať už to bylo v rámci Uher, nebo v rámci Československa, příp. hypoteticky v rámci jiného státu.

³⁾ K. A. MEDVECKÝ, *Slovenský prevrat*, Bratislava-Tmava, 1930–31.

⁴⁾ J. LETTRICH, *A History of Modern Slovakia*, New York 1955, London 1956. *Dějiny novodobého Slovenska*, Bratislava 1993.

⁵⁾ J. TISO, *Ideológia slovenskej ľudovej strany*, Praha 1930.

Slováci nesetrvávají v Československu, protože by byli nějak obzvlášť blízcí Čechům; naopak, Slováci jako Slované nemají blíže k Čechům, než například k Polákům, nejsou to žádní jejich „mladší bratři“. Setrvání Slováků v Československu je otázkou výhodnosti a bude-li pro Slováky jednoho dne výhodnější Československo opustit, pak mají podle již zmíněného principu suverenity slovenského národa právo tak kdykoliv učinit. Z uvedeného vyplývá ještě jeden další poznatek: Ľudáky Československo zajímá jen potud, pokud se to týká postavení Slovenska v něm. Pohled na první Československou republiku je proto vždy směřován skrz dějiny Slovenska a z tohoto důvodu ani neexistují žádné samostatné Ľudácké dějiny Československa.

Princip suverenity slovenského národa našel samozřejmě svůj odraz i v historiografii. I když zárodky uvedené filozofie by bylo možné nepochybně najít již v některých pracích slovenských historiků (či spíše historizujících publicistů) 19. století, propracovaněji se objevuje teprve v meziválečném období a v ucelené podobě jej nacházíme až v rozsahem nepřilíš velké syntéze Ľudáckého historika Františka Hrušovského *Slovenské dejiny* z roku 1939.⁶⁾ Je nutno říci si nejprve něco o autorovi a samotné knize. František Hrušovský (1903-1956), jinak velmi erudovaný historik, který studoval historii a slavistiku na univerzitách v Bratislavě, Praze a Krakově, byl za první republiky středoškolským učitelem dějepisu a později ředitelem gymnázia v Kláštore pod Znievom, od roku 1932 rovněž tajemník historického odboru Matice slovenské. Již v období autonomie se stal poslancem slovenského sněmu, kterým zůstal rovněž za slovenského státu. Jeho dějiny se staly oficiálním výkladem slovenské historie. Hrušovský se v roce 1944 stal profesorem bratislavské univerzity a podle jeho knihy, která se dočkala mnoha vydání, byl za slovenského státu vyučován dějepis na všech základních a středních školách. Byla přeložena rovněž do němčiny,⁷⁾ a to jednak pro potřeby německých menšinových škol na Slovensku, jednak pro propagaci Slovenska v Německu a jeho satelitních zemích. Po válce Hrušovský emigroval a stal se nakonec ředitelem Slovenského ústavu v Clevelandu v USA, kde byla jeho kniha přeložena do angličtiny⁸⁾ a dočkala se dalších čtyř vydání.⁹⁾ Na dlouhou dobu se tak Hrušovského práce stala pro zahraniční badatele neovládající slovenštinu či češtinu základním poučením o slovenských dějinách.¹⁰⁾

Pro Hrušovského je slovenský národ subjektem slovenských dějin, přičemž dějiny Slovenska jsou dějinami snah slovenského národa o vytvoření vlastního státu. Na počátku dějin Slováci takový stát měli – byla to Velká Morava, která však zanikla

⁶⁾ F. HRUŠOVSKÝ, *Slovenské dejiny*, Martin 1939.

⁷⁾ F. HRUŠOVSKÝ, *Geschichte der Slowakei*, Bratislava 1942.

⁸⁾ F. HRUŠOVSKÝ, *This is Slovakia. Country you do not know*, Scranton, Pa. 1953.

⁹⁾ F. HRUŠOVSKÝ, *This is Slovakia*. 4th ed. Cambridge, Ontario, Canada (b. d.). Z tohoto vydání jsou i citace v této práci.

¹⁰⁾ Bibliografii Hrušovského prací viz Slovenský bibliografický slovník (SBS), II, s. 419.

pod náporem Maďarů. Postupná emancipace slovenského národa vedla nakonec nutně k znovuoobnovení slovenského státu v podobě Slovenské republiky v roce 1939. V poválečném anglickém vydání Hrušovského dějin je reflektována samozřejmě i skutečnost, že tento stát v roce 1945 zanikl. Hrušovský chápe zánik jen jako dočasný, přičemž budoucnost nutně přinese jeho obnovení.¹¹⁾ Hrušovský podává slovenské dějiny zcela odděleně od dějin českých a pečlivě eliminuje resp. (pokud eliminace není možná) bagatelizuje jakékoliv vzájemné vazby. Dalo by se říci, že jestliže slovenská pročeskoslovenská historiografie programově předkládala Velkou Moravu jako první společný stát Čechů a Slováků a v dalších stoletích pečlivě (a často dost násilně)¹²⁾ vyhledávala česko-slovenské vazby, pak Hrušovský zvolil přesně opačný extrém a jakékoliv česko-slovenské vztahy až do 19. století úmyslně vypouští. Jeho práce je kromě toho konfesionálně nevyvážená, neboť autor záměrně bagatelizuje vliv reformace a protestantismu na slovenský národní vývoj a snaží se kulturně ztotožnit slovenské dějiny pouze s katolictvím. Není jistě náhodné, že právě slovenští evangelíci měli proti Hrušovského koncepci již od počátku zásadní výhrady.

Není nutné zabývat se podrobněji vyvracením Hrušovského tezí. Základní chybou Hrušovského koncepce je představa o národu jako věčném subjektu dějin. Národ vzniká teprve v novověku, ve středoevropských podmínkách a tedy i na Slovensku až v 19. století. V době Velké Moravy ještě neexistovaly žádné národy, a proto nemohli existovat ani Slováci. Na území dnešního Slovenska byly jen svazy slovanských kmenů, což je kvalitativně naprosto odlišná societa, než moderní národ. Tyto kmeny o žádný slovenský stát neusilovaly. Přejdeme však k jádru věci a podívejme se, jak se Hrušovský dívá na Československou republiku. Je-li konečným cílem každého národa vlastní stát, pak je zřejmé, že Československo let 1918-1938 je jen mezistupněm na této cestě. Hrušovský nepopírá význam vzniku Československa pro další rozvoj slovenského národa, zároveň však zdůrazňuje, že původně zamýšlené smluvní spojení Čechů a Slováků, tak, jak bylo zakotveno podle něj v Pittsburské dohodě z roku 1918, nebylo českou stranou dodrženo. Dějiny první ČSR se u Hrušovského vlastně redukuje na dějiny HSLS a jejího boje za autonomii a na přehled různých – skutečných či domnělých – křivd, spáchaných českou politikou na Slováciích. Hrušovský ovšem zdůrazňuje, že tyto křivdy nebyly důvodem k zániku společného státu – ten podle Hrušovského vyplývá již z toho, že Slováci jsou svébytným národem. Na konferenci, uspořádané v exilu v roce 1949 u příležitosti desátého výročí vzniku slovenského státu, Hrušovský vystoupil s hlavním referátem s názvem *Cesta slovenských dejín k Slovenskej republike*,¹³⁾ ve kterém znovu zaujal i zásadní stanovisko k první Československé republice a řekl doslova: „Nemalo by zmyslu porovnávať postavenie Slovenska a osud slovenského národa v Československej republike s tým,

¹¹⁾ This is Slovakia, 4th ed., s. 81–87.

¹²⁾ Srv. např. práci I. DÉRERA, Československá otázka, Praha 1935.

¹³⁾ Hrušovského přednášku na konferenci viz ve sborníku M. Šprinc (ed.), Slovenská republika 1939–1949, Scranton, Pa. 1949, s. 1–24.

čo Slováci prežili v uhorskom štáte. Rozdiel bol taký veľký a nápadný, že nijaké porovnanie nie je potrebné... Keby sa Slovákom v Československej republike nebola stala nijaká krivda na nijakom poli, keby Česi boli Slovensko priam zasypali svojou štedrosťou a keby Slovensko bolo z tejto českej štedrosti z roka na rok rástlo a bohatlo – Slováci aj tak by neboli chceli žiť v spoločnom štáte s Čechmi, lebo pri stúpajúcom hmotnom blahobyte boli by stratili všetko, čo ich robilo Slovámi, osobitným slovenským národom... Ale keby ani tohto nebezpečenstva nebolo bývalo, a keby Česi uznávali Slovákov za osobitný národ a boli by v každom ohľade rešpektovali ich národné práva, Slováci aj tak by sa museli s Čechmi rozísť, lebo nemalo nijaký zmysel, aby žili v spoločnom štáte, keď mali nárok na vlastný štát... Československá republika nebola konečnou stanicou na ceste politického vývinu slovenského národa. Tento štát mal povahu akejsi prechodnej stanice, cez ktorú bolo treba prejsť, aby Slováci dozreli, zmužneli a nadobudli odvahy rozbehnúť sa k skutočnému poslednému cieľu, ktorým mohla byť len samostatnosť.¹⁴⁾ Zároveň Hrušovský dodáva, že požadavek autonómie, hlásaný HSL'S, nikdy nemohl Slováky s konečnou platnosťou uspokojiť: „Autonómia nebola a nemohla byť konečným cieľom Slovákov, lebo s takýmto rozsahom slobody môže sa uspokojiť iba národná skupina, ktorá nemôže žiť v osobitnom štáte ani v spoločnom štáte, ku ktorému patrí.“¹⁵⁾ V Hrušovského knize najdeme ešte dva ďalšie momenty, ktoré pak nachádzime u prakticky všetkých ostatných autorů tohoto zaměření. Již v meziválečném období se na Slovensku objevilo několik prací, týkajících se podílu Slováků na vzniku Československa,¹⁶⁾ přičemž velká pozornost byla věnována osobě generála Milana Rastislava Štefánika. Shodně s těmito proudy i Hrušovský věnuje velkou pozornost podílu Slováků na vzniku samostatného Československa, přičemž zdůrazňuje zejména roli amerických Slováků. Dále věnuje velkou pozornost boji proti čechoslovakismu, který chápe jednostranně jako snahu o počestění Slováků, aniž by rozlišoval mezi ideou etnické jednoty a myšlenkou politického československého národa.

Hrušovského přístup nachádzime, jak již řečeno, prakticky ve všech pracích l'udáckých a neol'udáckých autorů. Platí to již o knihách vydaných v době slovenského státu, jejichž autoři nebyli zpravidla školenými historiky, ale spíše publicisty v oboru historie. Práce krajně pravicových a fašizujících autorů, jako byli Karol Murgaš¹⁷⁾ nebo Ctibor Pokorný,¹⁸⁾ se omezují jen na ničím nepodloženou kritiku první republiky, často v duchu německé nacistické propagandy vydávané za doménu panování nejen „bezbožných“ Čechů, ale také Židů, komunistů, liberálů, svobodných zednářů atd., nemá žádnou historickou hodnotu. Sloužit mohou jen jako dokument doby

¹⁴⁾ Tamtéž, s. 19, 21.

¹⁵⁾ Tamtéž, s. 22.

¹⁶⁾ Srv. např. K. SIDOR, Slováci v zahraničnom odboji, Bratislava 1929.

¹⁷⁾ K. MURGAŠ, Národ medzi Dunajom a Karpátmi, Martin 1940.

¹⁸⁾ C. POKORNÝ, Boj za slobodu, Bratislava 1942.

a myšlenkového ovzduší, ve kterém vznikly. Výjimku tvoří práce Konštantína Čulena (1904–1964), z nichž některé jsou po faktografické stránce použitelné ještě dnes. Čulen měl vedle Hrušovského jako jediný potřebnou průpravu pro historickou práci, protože studoval historii na Komenského univerzitě, i když studium nedokončil. Vedle prací o národnostním útlaku Slováků v Uhrách před rokem 1918,¹⁹⁾ memorandovém hnutí²⁰⁾ a slovenské emigraci v Americe²¹⁾ se Čulen zabýval především slovenskými dějinami 20. století. Stálým námětem jeho prací jsou právě nesplněné sliby dané Slovákům. Čulen se často odvolává na Pittsburskou dohodu, o které napsal samostatnou knihu.²²⁾ V době slovenského státu měl možnost prostudovat si materiál z pražské kanceláře prezidenta republiky, na jehož základě napsal knihu o personální politice vůči Slovákům za první republiky *Slováci a Česi v štátnych službách Č-SR*.²³⁾ Kniha byla vydána u příležitosti pátého výročí vzniku slovenského státu v roce 1944, o rok později byla přeložena do němčiny,²⁴⁾ v roce 1955 vyšla v Kanadě její zkrácená verze²⁵⁾ (Čulen po válce emigroval do USA a určitý čas žil i v Kanadě) a v roce 1994 se dočkal původní text posmrtně druhého vydání.²⁶⁾ Práce ukazuje nepoměr Slováků a Čechů ve státní službě v první republice. Čulenova čísla jsou celkem přesná a potvrdil je rovněž novější archivní výzkum, avšak na druhé straně je třeba říci, že autor knihy některé resorty, kde byl poměr příznivější, zřejmě úmyslně vynechal.²⁷⁾ Pokud jde o českou pomoc po roce 1918, ve vydání z roku 1944 ji přímo uvádí jako původně nezbytnou, ovšem předimenzovanou,²⁸⁾ zatímco v exilovém vydání je tato pasáž vypuštěna. Podobně v exilovém vydání chybí pro Československo pozitivní srovnání

¹⁹⁾ K. ČULEN, *Roky slovenských nádejí a sklamaní 1848–1875*, Trnava 1932; týž, *Slovenské študentské tragédie I.–II.*, Bratislava 1935.

²⁰⁾ K. ČULEN, *Memorandum národa slovenského z roku 1861*, Martin 1941.

²¹⁾ K. ČULEN, *Slováci v Amerike*, Martin 1938; týž, *Dejiny Slovákov v Amerike*, I–II, Bratislava 1942.

²²⁾ K. ČULEN, *Pittsburská dohoda*, Bratislava 1937.

²³⁾ K. ČULEN, *Slováci a Česi v štátnych službách Č-SR*, Bratislava 1944.

²⁴⁾ K. ČULEN, *Tschechen und Slowaken in der Tschechoslowakischen Republik*. I–II, Bratislava 1945.

²⁵⁾ K. ČULEN, *Slovaks in Slovakia and Canada*, s. 1, 1955.

²⁶⁾ K. ČULEN, *Česi a Slováci v štátnych službách ČSR*, Trenčín 1994. Citace dále jsou z tohoto vydání.

²⁷⁾ Srv. J. RYCHLÍK, *Češi a Slováci ve 20. století*. I. díl. *Česko-slovenské vztahy 1914–1945*, Bratislava 1997, s. 84–89.

²⁸⁾ K. ČULEN, *Česi a Slováci...* 2. vyd., Trenčín 1994, s. 29.

poměrů v Uhrách a v ČSR, které je v původní verzi z roku 1944 i v reprintu z roku 1994.²⁹⁾

Svým způsobem patří do l'udácké historiografie o první republice rovněž práce Karola Sidora (1901–1953) *Slovenská politika na pôde pražského snemu*.³⁰⁾ Rozsáhlou prací, která je dnes cenná především pro pochopení l'udácké politiky v meziválečném období, napsal Sidor během své diplomatické mise ve Vatikánu, přičemž využil i vlastních poznatků, neboť byl v letech 1935–1938 poslancem Národního shromáždění za HSL'S. Je charakteristické, že ačkoliv Sidor patřil k okruhu nejbližších spolupracovníků Andreje Hlinky a jeho práce je psána z l'udáckých pozic, nemohl své monumentální dílo za slovenského státu z politických důvodů publikovat celé a cenzura propustila jen zkrácenou verzi o dvou dílech. Sidor podává výklad slovenské politiky, která je pro něj bojem Slováků za autonomii, přes kritický postoj nicméně oceňuje demokratické parlamentní zřízení Československa jako tribunu, kde Slováci (resp. spíše HSL'S) měli možnost hlásat své požadavky. V zásadě kladné hodnocení parlamentního systému a kritické výhrady k některým krokům určitých l'udáckých politiků byly zřejmě důvodem cenzurního zásahu (o úplné vydání se v poslední době pokouší František Vnuk, který zatím vydal první svazek).

Okrajově je možné zmínit se ještě o dvou pracích, které sice nemají čistě historický charakter, nicméně týkají se první republiky v rovině filozofické a právní. Filozof Štefan Polakovič ve svých pracích *K základom slovenského štátu*³¹⁾ a *Slovenský národní socializmus*³²⁾ ideologicky zdůvodnil, čím se liší slovenský stát od Československé republiky. Změny nachází právě v ideologické oblasti, když na československém státě shledává jako přežitek její demokratický a liberální systém. Právnik a politik Ferdinand Ďurčanský (1906–1974) ve své knize *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*,³³⁾ kterou bychom dnes nejspíše označili jako politologickou, naproti tomu vidí v Československé republice přínos, avšak – shodně s Hrušovským – jen jako mezistupeň v boji za úplnou samostatnost. Tím se tato poměrně ranná Ďurčanského práce liší od jeho knihy vydané v roce 1954 v Buenos

²⁹⁾ Tamtéž, s. 14. 2. vyd. z r. 1994 je identické s prvním, pouze na obálce (na rozdíl od titulního listu) je napsáno Česi a Slováci v štátnych službách ČSR (místo původního Slováci a Česi v štátnych službách Č-SR). Bibliografii prací K. Čulena (neúplnou) viz SBS, I, s. 434.

³⁰⁾ K. SIDOR, *Slovenská politika na pôde pražského snemu*, I–II, Bratislava 1943.

³¹⁾ Š. POLAKOVIČ, *K základom slovenského štátu*, Martin 1939. Polakovič doposud žije v Argentině a v roce 1994 vydala Matica slovenská v Martině jeho nejnovější knihu *Naše korenie v základoch Európy*.

³²⁾ Š. POLAKOVIČ, *Slovenský národní socializmus*, Bratislava 1941. Srv. též jeho pro cizinu určenou práci *L'évolution des idées fondamentales de la politique slovaque*, Bratislava 1944.

³³⁾ F. ĎURČANSKÝ, *Pohľad na slovenskú politickú minulosť*, Bratislava 1943, 2. vyd. Bratislava 1996.

Aires pod názvem *Biela kniha*, kde upírá Československu jakékoliv právo na existenci.³⁴⁾

Období existence slovenského státu bylo příliš krátké, než aby mohly vzniknout rozsáhlejší práce o první republice, nehledě již na komplikace, které každá válka znamená pro historický výzkum. V raně poválečném období měli Ľudáci autoři starosti osobního rázu; v domácím prostředí publikovat nemohli, v cizině se nejprve museli postarat o vlastní materiální zabezpečení. Historické práce v prvním poválečném období proto vyšly z pera již usdlé slovenské emigrace. Ta se musela vyrovnat s dilematem, jak britské a americké veřejnosti učinit stravitelným slovenský stát, který byl totalitní a nadto se zúčastnil války na straně Německa a současně kritizovat Československo, které bylo chápáno jako demokratický stát a stálo za války de iure na straně Spojenců. V roce 1946 se o to pokusil americký Slovák Peter Jurčák (Yourchak) v knize *The Slovaks. Their History and Traditions*,³⁵⁾ a to tím způsobem, že kontraverzní otázky jednoduše obešel či vynechal. Tak se stalo, že první republika nevychází v Jurčákově podání nijak obzvlášť zle a současný režim na Slovensku jako by na ni vlastně navazoval, což bylo pojetí dost blízké dobové české historiografii. Obrat nastává teprve s příchodem studené války, kdy se především Američané přestali dívat na Ľudácké emigranty paušálně jako na někdejší kolaboranty s nacisty (ať už jimi konkrétní osoby byly či nikoliv) a začali je posuzovat jako určitou (byť v globálním měřítku zanedbatelnou) sílu, která by se dala využít v boji proti komunismu. Svůj vliv mělo nepochybně i to, že Slovenská liga v Americe a Kanadská slovenská liga odmítaly obnovení Československa a vyslovovali se pro slovenský stát. Dalo by se říci, že práce Ľudáckých autorů v té době plní určitou společenskou objednávku. Ve snaze maximálně zdiskreditovat jak českou, tak slovenskou pročeskoslovenskou emigraci, sdruženou v Radě svobodného Československa, je v dobových pracích první republika kritizována nejen jako stát, ve kterém byli Slováci utiskováni, ale i jako stát, jehož představitelé, v první řadě Ľudáky nenáviděný Edvard Beneš, se paktovali se Sovětským svazem a tolerovali komunismus, což údajně Slovákům bylo vždy cizí. Vrchol této protičeskoslovenské a protibenešovské kampaně, zasazené do antikomunistického rámce, nacházíme v práci Jozefa Pauča (1914–1975) (posledního šéfredaktora ústředního orgánu HSLŠ *Slovák*) *Slováci a komunizmus*.³⁶⁾ Paučo je s největší pravděpodobností rovněž skutečným autorem knihy *Slovakia and Its People*, pod kterou se podepsal americký středoškolský profesor dějepisu Gilbert

³⁴⁾ F. ĎURČANSKÝ, Právo Slovákov na samostatnosť vo svetle dokumentov. Biela kniha, Buenos Aires 1954.

³⁵⁾ P. YOURCHAK, *The Slovaks. Their History and Traditions*, Withing, Ind. 1946.

³⁶⁾ J. PAUČO, *Slováci a komunizmus*, Whiting, Ind. 1957. Paučo jinak napsal i zajímavé vzpomínky na různé slovenské politiky – viz J. PAUČO, *Tak sme sa poznali*, Middletown, Pa. 1967.

Oddo,³⁷⁾ ve které je kritika první republiky podána rovněž v ľudáckých intencích. Kritika první republiky jako státu národnostně nespravedlivého, ateistického a inklinujícího ke komunismu se objevuje i na stránkách exilových ľudáckých novin a v nově založené revue *Slovakia*.³⁸⁾ Fakticky jde nejčastěji o vzpomínková vyprávění prominentů slovenského státu, která již svým memoárovým charakterem nemohou být jiná, než subjektivní. Někteří někdejší prominenti se však v poválečné době věnovali vědecké a pedagogické činnosti na různých univerzitách a vydali díla, která sice metodologicky nijak nevybočují z výše uvedené koncepce, jsou však řemeslně poměrně dobře zpracována. Díla přitom vycházela, resp. byla překládána do světových jazyků a podobně jako Hrušovského dějiny se stávala zdrojem informací o Slovensku. V této skupině autorů je třeba jmenovat alespoň Jozefa M. Kirschbauma, někdejšího generálního tajemníka HSĽS a pak slovenského diplomatického zástupce ve Švýcarsku a Jozefa Mikuše, někdejšího slovenského vyslance v Madridu. Postavení Slovenska v Československu se Kirschbaum věnoval ve svém náčrtu slovenských dějin z roku 1961 *Slovakia, Nation at the Crossroads of Central Europe*,³⁹⁾ Mikuš pak ve francouzské práci z roku 1955 *La Slovaquie dans le drame de l'Europe*,⁴⁰⁾ která o osm let později vyšla v rozšířené verzi rovněž anglicky pod názvem *Slovakia. A Political History*.⁴¹⁾ Autorům nelze upřít snahu o pečlivé využití a zpracování pramenů, nacházejících se na Západě, které pro většinu domácích českých a slovenských badatelů nebyly přístupny. Zde jsou ovšem také limity práce všech ľudáckých autorů, a to nejen zde zmíněných, ale i všech dalších. Možnost používat zahraniční archivy, které právě v šedesátých letech byly postupně zpřístupňovány, byla totiž zároveň znehodnocována tím, že exiloví autoři neměli z politických důvodů možnost čerpat původní materiál z československých archivů a byli tedy odkázáni na

³⁷⁾ G. ODDO, *Slovakia and Its People*, New York 1960. Podezření, že autorem knihy byl ve skutečnosti Jozef Paučo, mi sdělil americký historik slovenského původu Thomas David Marzik v roce 1992. Ten kdysi Odda navštívil a žádal podrobnější informace o pramenech jeho knihy. Oddo to odmítl a nakonec se po krátkém váhání přiznal, že neumí slovensky ani česky, což vzbudilo Marzikovo podezření (Oddo již zemřel).

³⁸⁾ Viz např. *Slovakia VII*, 1957, č. 3-4, s. 35–57, 69–83.

³⁹⁾ J. M. KIRSCHBAUM, *Slovakia. Nation at the Crossroads of Central Europe*, New York 1961. Srv. od téhož autora: *Náš boj o samostatnosť Slovenska*, Cleveland, Ohio 1958, *An Outline of Slovakia's Struggle for Independence*, Toronto 1964. Poslední práce vyšla ve třech vydáních, naposledy jako *Slovakia's Struggle for Independence*, Hamilton, Ontario, Canada 1979. J. M. Kirschbaum je v důchodu a žije v Kanadě.

⁴⁰⁾ J. A. MIKUS, *La Slovaquie dans le drame de l'Europe*, Paris 1955. Již v roce 1952 vydal Mikuš v Paříži krátkou práci *La Slovaquie*.

⁴¹⁾ J. MIKUS, *Slovakia. A Political History: 1918–1950*, Milwaukee, Wisc. 1963. Srv. od téhož autora: *Slovakia and the Slovaks*, Washington D. C. 1977. Jozef A. Mikuš žil v USA, v 90. letech se vrátil na Slovensko, kde vydal knihu *Slovakia. A Political and Constitutional History*, Bratislava 1995.

pramenné edice a literaturu vydané v Československu, které nutně byly poznamenány jak dobou, tak marxisticko-leninskou ideologií. Tento nedostatek však byl časově omezený a trpěli jím i čeští a slovenští pročeskoslovenští autoři v exilu, přičemž nutno dodat, že československé archivy tehdy byly omezeně přístupny i domácím badatelům. Mnohem závažnějším nedostatkem je ta skutečnost, že autoři zvolili tzv. „slovenský pohled na dějiny“, ne nepodobný právě marxistickému pojetí třídního pohledu, což znamenalo, že často úmyslně vybírali právě ta fakta, která zapadala do ideologického schématu o útisku Slováků v první republice, zatímco jiná fakta potlačovali, nebo alespoň bagatelizovali. Tomuto zploštění se nakonec nevyhnul ani politolog Stanislav J. Kirschbaum, syn Jozefa M. Kirschbauma, autor anglické práce *A History of Slovakia. The Struggle for Survival*.⁴²⁾ Ačkoliv se Kirschbaum mladší snažil vyhnout ideologickému klíše a psát *Sine ira et studio*, z jeho práce vyznívá stará kritika na adresu meziválečného Československa, byť v porovnání s obdobnými pracemi umírněnější.

K určité změně dochází teprve počátkem šedesátých let v souvislosti s příchodem nové generace, která v době existence slovenského státu ještě byla příliš mladá, než aby hrála aktivní politickou úlohu. Byli zpravidla zcela nebo alespoň částečně vzděláni již na vysokých školách na Západě a prožili zde podstatnou část svého aktivního života. Jestliže se autoři, kteří začali psát ještě na Slovensku, ve svých původních pracích otevřeně distancovali od demokracie a kritizovali Československo pro jeho liberálně-demokratické zřízení, pak pro mladou generaci vyvstal opačný problém: bylo potřeba se vyrovnat se skutečností, že první Československá republika byla – přes všechny své nedostatky – státem demokratickým, zatímco lůdický slovenský stát byl státem totalitním, přičemž některé jeho prvky se kryly s tím, co po roce 1948 zavedl právě lůdaky verbálně kritizovaný komunistický režim. Dva zřejmě nejpłodnější historici poválečného lůdackého exilu – František Vnuk a Milan Stanislav Ďurica – se vyrovnali s tímto problémem tak, že na jedné straně zvýraznili chyby československé demokracie, čímž vlastně naznačili, že Československá republika ve skutečnosti demokratická tak zcela nebyla, na druhé straně ospravedlnili totalitní režim slovenského státu tak, že jej připsali na vrub nacistickému nátlaku a válečné době, přičemž neopomenuli zdůraznit, že v porovnání především s nacisty okupovanými zeměmi šlo o režim poměrně liberální. Vnuk, který se jinak věnoval spíše dějinám slovenského státu, se sice kriticky na adresu první republiky vyjádřil vícekrát, počínaje vlastně již svou disertační prací o období slovenské autonomie,⁴³⁾

⁴²⁾ S. J. KIRSCHBAUM, *A History of Slovakia. The Struggle for Survival*, New York–London 1995. Srv. recenzi Lubomíra Liptáka v *Historickém časopise* 44, 1996, č. 1, s. 126–128.

⁴³⁾ F. VNUK, *Slovakia's Six Eventful Months*. In: *Slovak Studies*, IV, *Historica* 2, Slovak Institute, Cleveland–Ohio 1964, s. 7–164. První Československá republika viz s. 14–21. Dále své názory Vnuk vyslovil v obsáhlém recenzním článku věnovaném knize Joerga Hoensche *Die Slowakei und Hitler's Ostpolitik*, Köln–Graz 1965 – viz F. VNUK, *Ludová strana v slovenskej politike*, in: *Literárny almanach Slovák v Amerike* 1968, s. 21–45. František Vnuk žije střídavě v Austrálii a na Slovensku.

nejkomplexněji nicméně zhodnotil první republiku na konferenci o Slovensku, která se konala u příležitosti generálního shromáždění nově ustaveného Světového kongresu Slováků (SKS) v Torontu 17.–18. června 1971. Příspěvek s názvem *Slovakia in Pre-Munich Czecho-Slovakia 1918-1938* vyšel tiskem ve sborníku *Slovakia in the 19th and 20th Centuries* znovu v roce 1978,⁴⁴⁾ takže se dočkal dvojího vydání. Vnuk připouští, že obyvatelstvo Československa, včetně Slováků, mělo v první Československé republice možnosti a práva, která obyvatelé některých okolních států, zejména Maďarska, Polska a Rumunska neměli. Zároveň ovšem dodává, že tato práva se v rukou „české byrokracie“ někdy stávala iluzorními a že do značné míry je obraz Československa jako demokratického státu výsledkem působení propagandy.⁴⁵⁾ Vnuk v zásadě nepopírá ani přínos Čechů pro povznesení Slovenska po roce 1918, když říká, že zdaleka ne všichni čeští úředníci a učitelé byli špatní a neschopní. Současně ovšem zdůrazňuje, že „žádný řetěz není silnější, než jeho nejslabší článek“, a proto působením protislovensky zaměřených sil je úsilí schopných Čechů do značné míry znehodnoceno.⁴⁶⁾ U Vnuka, který svou studii doprovodil zprávami britských diplomatů v Praze z archivu britského ministerstva zahraničí, nenajdeme ovšem stanovisko, zda se mohlo Československo zachovat v případě, že by se hned na počátku splnily autonomistické požadavky. Vnuk také převzal tvrzení o odbourávání slovenského průmyslu za první republiky, které nechápe jako logický důsledek tržního (kapitalistického) hospodářství, kde slabší slovenský průmysl nemohl obstát, ale jako další ukázkou úmyslného poškozování Slovenska Čechy.⁴⁷⁾ Pochopitelně, že nechybí ani kritika čechoslovakismu.

Mnohem propracovanější kritiku Československa nacházíme v Ďuricových pracích, a to přesto, že nenapsal žádný článek či studii, která by se týkala výslovně dějin první Československé republiky. Kritika se objevuje jen nepřímou, avšak o to je působivější. Po článcích v exilovém tisku se uvedená metoda výrazně projevila zejména v Ďuricově monografii o Jozefu Tisovi, která vyšla nejprve v Itálii a po roce 1989 i na Slovensku.⁴⁸⁾ Z knihy, je jasné, že Ďuricovi na Československu vadí vedle ne-respektování slibu autonomie především jeho světský charakter. Lidsky je možné tento postoj pochopit, neboť Ďurica, jinak emeritní profesor Padovské univerzity, je řádový kněz. V jeho podání se však politické dějiny první republiky mění jen na

⁴⁴⁾ J. M. KIRSCHBAUM (ed.), *Slovakia in the 19th and 20th Centuries*. 2nd ed. Toronto 1978, s. 101–128.

⁴⁵⁾ Tamtéž, s. 122.

⁴⁶⁾ Tamtéž, s. 105.

⁴⁷⁾ Tamtéž, s. 107–108.

⁴⁸⁾ M. S. ĎURICA, *Jozef Tiso, slovenský kňaz a štátnik*. I., 2. vyd. Martin 1992. I. díl zahrnuje Tisův život do roku 1939, 2. díl doposud nevyšel. Bibliografii Ďuricových prací sestavil Jozef M. Rydlo. Viz sborník k Ďuricovým sedmdesátinám *Studi di onore di Milan Ďurica*. Slovenský ústav-Univerzitná knižnica, Roma–Cleveland–München–Bratislava 1995, s. 469–618.

přehled křivd spáchaných na Slovácích. To se nejvýrazněji projevuje v poslední Ďuricově knize *Dejiny Slovenska a Slovákov*.⁴⁹⁾ Tato kniha vyšla již po osamostatnění Slovenska (1. vydání 1995, druhé 1996), kdy vyvstala otázka, jak se nový stát, který je jedním z nástupců zaniklého Československa, postaví k jeho dědictví. Jak známo, Slovenská republika oficiálně odmítla jakoukoliv kontinuitu s Ľudáckým režimem a Slovenskou republikou z let 1939–1945, což znamenalo, že se alespoň částečně hlásí k pozitivním demokratickým tradicím Československa. Ďuricova kniha, jejíž druhé vydání z roku 1996 bylo určeno jako pomocná učebnice dějepisu, je vlastně negativní reakcí na toto stanovisko a snahou jednak úplně desavuoovat první Československou republiku, jednak obhájit Ľudácký slovenský stát. Formou jde o datovací příručku, kde jednotlivá data jsou však rozvinuta do často poměrně obsáhlých samostatných hesel. Kniha, která vyvolala na Slovensku velké diskuse,⁵⁰⁾ ve kterých ji většina historiků odsoudila,⁵¹⁾ přebírá Hrušovského koncepci Velké Moravy jako prvního slovenského státu, který Ďurica posunuje dokonce až k Sámově říši (na toto téma napsal Ďurica již dříve samostatné práce),⁵²⁾ avšak na rozdíl od Hrušovského nenachází na první Československé republice již prakticky vůbec nic pozitivního. Příchod armády na Slovensko za bojů s Maďary v letech 1918–1920 chápe jako českou okupaci, takže se vlastně dostává na stejné pozice, jako maďarská revizionistická historiografie. Vývoj první republiky je redukován především na dějiny HSĽS a autonomistického hnutí. Metodologicky kniha používá různých polopravd vytržených z kontextu, takže čtenář neznalý věci, získává zela falešný obraz; autor např. píše o demonstracích v Bratislavě v roce 1919 proti Šrobárově vládě, kterou čeští vojáci rozehnali střelbou,⁵³⁾ aniž ovšem uvádí, že se bouřili nikoliv Slováci proti „české okupaci“, ale německé a maďarské obyvatelstvo proti připojení města ke Slovensku. Ďurica také dodává národnostní motivy událostem, které měly ve skutečnosti čistě sociální příčiny: např. píše u data 25. května 1931, že „českí četníci strielali do štrajkujúcich robotníkov na verejnom zhromaždení v Košútoch, pričom troch robotníkov zavraždili“,⁵⁴⁾ což u nezasvěceného čtenáře vzbuzuje dojem, že česká ozbrojená moc střílela do Slováků. Většina četníků byla ve skutečnosti slovenské národnosti a stávkující zemědělní dělníci byli až na výjimky Maďaři. Ďuricova kniha, v mnohém poplatná

⁴⁹⁾ M. S. ĎURICA, *Dejiny Slovenska a Slovákov*, Košice 1995, 2. vyd. Bratislava, SPN 1995. Všechny citace jsou z 2. vydání.

⁵⁰⁾ Srv. např. recenzi Júlia Bartla v *Historickém časopise* 45, 1997, č. 1, s. 114–123.

⁵¹⁾ Ohlasy na knihy, přetištěné z různých časopisů, viz *Kritika a kontext*, roč. 2, 1997, č. 2–3, s. 24–65.

⁵²⁾ Viz např. M. S. ĎURICA, *K otázke počiatkov slovenských dejín*, Martin, Matica slovenská 1995.

⁵³⁾ M. S. ĎURICA, *Dejiny...*, s. 109.

⁵⁴⁾ Tamtéž, s. 127.

Hrušovského koncepci, znamená tak dovršení vývoje ľudácké historiografie v exilu směrem k totálnímu odmítnutí první Československé republiky.

Přes omezený rozsah studie nelze opomenout otázku recepce ľudácké historiografie na domácí půdě. Pokud bychom považovali za „domácí půdu“ celé území někdejšího Československa, pak je třeba říci, že v českých zemích byly tyto práce takřka úplně neznámé a pokud byly známy, dočkaly se jednoznačného odmítnutí. Poněkud odlišná byla situace na Slovensku. I zde byly tyto práce samozřejmě zakázány, a proto známy jen velmi omezenému okruhu čtenářů, v kruzích někdejších ľudáků však měly určitý dopad. V letech uvolnění a především v roce 1968 se pak na stránkách časopisu *Kultúrny život* rozvinula diskuse o vztazích mezi domácí a exilovou slovenskou historiografií, aniž ovšem tato diskuse vyústila do nějakých závěrů. Uvolnění v letech 1968–1969 pak umožnilo publikovat vzpomínkové, ale částečně též historické práce někdejších ľudáků,⁵⁵⁾ obsahující rovněž některá standardní ľudácká tvrzení o první republice.

Zajímavější je však skutečnost, že v šedesátých letech se část slovenské marxistické historiografie v kritice první republiky podivuhodně přiblížila ľudáckému pojetí. Již od padesátých let se na první republice kritizoval především tzv. čechoslovakismus, který byl v marxistickém pojetí výrazem imperiálních snah české buržoazie vůči Slovensku. V padesátých letech byla ovšem myšlenka autonomie Slovenska naprostým „tabu“ a jakýkoliv pokus o otevření tohoto problému byl ihned kvalifikován jako tzv. slovenský buržoazní nacionalismus a tvrdě trestán. Naproti tomu v šedesátých letech v souvislosti s rehabilitací tzv. buržoazních nacionalistů v roce 1963 (Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Vlado Clementis a další) zažívala myšlenka zvláštního postavení Slovenska postupnou renesancí a kritika čechoslovakismu tak získávala novou dimenzi. Čechoslovakismus začal být vydáván nejen za projev českého politického a ekonomického imperialismu, ale za snahu eliminovat slovenskou svébytnost, tedy shodně s ľudáckou interpretací. Jestliže v padesátých letech bylo největším nedostatkem Československé republiky to, že byla „buržoazní“ demokracií a kapitalistickým státem, nyní byl na Slovensku jejím nejhorším proviněním čechoslovakismus, kterému byla dávána vina za vše špatné, co se od roku 1918 událo. Tato postupně sílící tendence našla svůj vrchol v práci marxistického historika Sama Falťana *Slovenská otázka v Československu*,⁵⁶⁾ která se svými invektivami na adresu první Československé republiky nijak neliší od ľudácké publicistiky. V umírněnějším tónu můžeme tyto tendence částečně najít dokonce ještě v prvním vydání práce pozdějšího „dvorního dějepisce“ Husákova režimu Viliama

⁵⁵⁾ Srv. např. P. ČARNOGURSKÝ, Deklarácia o únii Slovenska s Polskom z 28. 9. 1968, *Historický časopis* 16, 1968, č. 3, s. 407–423.

⁵⁶⁾ S. FALŤAN, *Slovenská otázka v Československu*, Bratislava 1968.

Plevzy *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ* z roku 1971,⁵⁷⁾ zatímco druhé „normalizované“ přepracované vydání z roku 1979 je již neobsahuje.⁵⁸⁾

Zcela nová situace nastala samozřejmě po roce 1989, kdy byla odstraněna omezení daná ideologickým monopolem KSČ. Mnoho ľudáckých historiků a publicistů začalo pravidelně navštěvovat Slovensko a publikovat zde, přičemž často znovu vycházely jejich exilové práce. Zároveň začaly vycházet paměti a vzpomínky různých ľudáckých představitelů.⁵⁹⁾ Pohledy blízké ľudácké interpretaci první republiky se objevily např. v syntézách slovenských dějin Antona Špiesze⁶⁰⁾ nebo Richarda Marsiny a Ladislava Deáka.⁶¹⁾ Někteří, zejména mladší slovenští historici (Róbert Letz), často dříve marxisticky orientovaní (Ján Bobák, Anna Magdolenová), rychle akceptovali ľudácká východiska, i když třeba říci, že téma první republiky se objevovalo spíše okrajově a zájem se soustředil hlavně na apologetiku ľudáckého slovenského státu.

Přesto nelze říci, že ľudácká kritika první republiky by dnes v slovenské historiografii převažovala. Hlubší analýza pramenů totiž jasně ukazuje, že přes všechny nedostatky bylo období let 1918–1938 pro Slováky obdobím vzestupu a že bez existence první Československé republiky by národní vývoj slovenského národa byl mnohem nesnadnější. Toto objektivní zjištění již v teoretické rovině omezuje možnost širšího působení neoludácké historiografie o první ČSR.

⁵⁷⁾ V. PLEVZA, *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*, Bratislava 1971.

⁵⁸⁾ V. PLEVZA, *Národnostná politika KSČ a česko-slovenské vzťahy*, Bratislava 1979.

⁵⁹⁾ Podrobnější zhodnocení k tomu viz J. JABLONICKÝ, *Spomienky a životopisy ľudáckych predstaviteľov* publikované po roku 1989. In: *Historický časopis*, roč. 43, 1995, č. 2, s. 355–362.

⁶⁰⁾ A. ŠPIESZ, *Dejiny Slovenska*, Bratislava 1992, s. 137–149.

⁶¹⁾ M. FERKO, R. MARSINA, L. DEÁK, I. KRUŽLIAK, *Starý národ – mladý štát*, Bratislava 1994, s. 93–96 (autorem části o první Československé republice je L. Deák).

Jaroslav Šebek

Národnostní problémy první ČSR v historiografické reflexi (Stav ke konci 20. století)

Východiska

Studium národnostních problémů první ČSR patří nesporně ke klíčovým tématům při zpracování celkového vývoje tohoto státu. Byla to totiž právě eskalace národnostních rozporů, která ve svých důsledcích přispěla velkou měrou k zániku první republiky. Zhodnocení podílu jednotlivých etnik na destabilizaci poměrů však dodnes vyvolává kontroverzní postoje.

Nesporně nejživěji diskutovaným problémem z tohoto okruhu zůstává role německého etnika v českých zemích. Charakterizovala je rozvinutá ekonomicko-sociální struktura a vysoký stupeň politického, kulturního a společenského života. Vznik republiky tyto atributy v zásadě nenarušil. Němci žijící na území nového státu se však ve srovnání s předcházejícím stavem ocitli v naprosto odlišném postavení. Z role dominantního národa se dostali do situace menšiny, byť menšiny velmi početné.¹⁾ S tímto stavem se pak nedokázali zcela vyrovnat a po vypuknutí hospodářské krize na počátku 30. let a po nástupu Hitlera k moci v sousedním Německu se tato skutečnost stala příčinou zostření národnostního napětí a konfliktů, které vyvrcholily v období Mnichova.

Již po vzniku republiky se začaly v německém prostředí objevovat nacionalisticky zaměřené práce, které obhajovaly separatistický pokus z přelomu roku 1918

¹⁾ Při sčítání lidu v roce 1921 se přihlásilo k německé národnosti 3 123 568 občanů (tj. 22,9 % veškerého obyvatelstva) a při sčítání lidu v roce 1930 žilo v Československu 3 231 688 osob německé národnosti (tj. 22,5 % veškerého obyvatelstva).

a 1919 a soustředily se na kritiku celkové národnostní politiky československých vlád.²⁾ Kriticky byly hodnoceny i jednotlivé kroky nového státu, například pozemková reforma.³⁾ Kromě nacionálního tónu však existovaly i na německé straně pokusy o věcnou a seriózní reflexi národního a sociálního stavu německé minority, z nichž jsou patrně nejznámější statistické práce Albina Oberschalla.⁴⁾

Základními tezemi národnostní politiky československé vlády byla nedělitelnost a integrita československého území, a proto československé národnostní právo neobsahovalo požadavek teritoriální ani personální autonomie pro příslušníky národnostních minorit. Obhajoba tohoto principu je i základní linií dobové publicistiky, zaměřené na národnostní problematiku.⁵⁾ Polemicky do diskuse zasáhl český filozof Emanuel Rádl, který vystoupil s kritikou národnostní politiky Československé republiky.⁶⁾

Pod vlivem rostoucího národnostního napětí se téma národnostní politiky dostávalo také do centra zájmu české publicistiky, vesměs s cílem obhájit nejen principy, ale i konkrétní politiku československé vlády vůči národnostním menšinám, v první řadě vůči německé minoritě, a současně hledat cestu k řešení československého národnostního problému. V této souvislosti je nutné připomenout především práce historika Kamila Krofty, pozdějšího ministra zahraničních věcí, který se ve spisu vydaném Československou společností pro studium národnostních otázek věnoval chápání a vymezení pojmu národa a v těchto souvislostech za jistých podmínek uznával české Němce za druhý státní národ.⁷⁾

²⁾ K tomuto problému se vyjadřuje například R. FREISSLER, *Vom Zerfall Österreichs bis zum tschechoslowakischen Staate*, Berlin 1921 nebo Paul Molisch ve svých knihách (*Der Kampf der Tschechen um ihren Staat*, Wien 1929; *Die sudetendeutsche Freiheitsbewegung in den Jahren 1918–1919*, Wien 1932).

³⁾ M. KAISER, *Die tschechoslowakische Agrarreform als Rechtsproblem*, Leipzig 1931.

⁴⁾ Z jeho prací např.: A. OBERSCHALL, *Berufliche Gliederung und soziale Schichtung der Deutschen in der ČSR*, Teplice-Šanov, s. d.; týž, *Nationalitätengränge in der Tschechoslowakei*, Liberec 1927; týž, *Das deutsche und tschechische Schulwesen in der ČSR*, Liberec 1922.

⁵⁾ Tomuto tématu se mimo jiné věnovali E. SOBOTA, *Národnostní právo československé*, Brno 1927; Z. PEŠKA, *Kulturní samospráva národních menšin*, Brno 1933; týž, *Národnostní menšiny a Československo*, Bratislava 1932.

⁶⁾ E. RÁDL, *Válka Čechů s Němci*, Praha 1928.

⁷⁾ Touto podmínkou byla podle Krofty „věrnost a oddanost“ německých spoluobčanů k československému státu, in: K. KROFTA, *Němci v československém státě*, Praha 1937, s. 17. Vedle Krofty se národnostní problematice věnoval v tomto období rovněž E. SOBOTA, *Národnostní autonomie v Československu*, Praha 1937, který reagoval na Henleinovy snahy o prosazení národnostní autonomie pro sudetské Němce a upozorňoval na reálné nebezpečí pro demokratickopluralitní systém v případě její realizace. Krofta i Sobota se kromě toho podíleli na zrodu publikace, zachycující výpovědi německých politiků o jejich vztahu k ČSR s názvem *Němci v Československu o sobě*, Praha 1937. Základní přehled o postavení národnostních menšin ve

Historiografie v období po roce 1945

Události roku 1938, kdy došlo za aktivní spoluúčasti rozhodující části německé menšiny k rozbití státu, následná okupace, transfer Němců po roce 1945 a poválečné bipolární rozdělení Evropy na konci 40. a během celého období 50. let v podstatě znemožnily věcné zkoumání problematiky postavení německé menšiny v prvorepublikovém Československu. Situace se mění až na počátku 60. let, kdy československá historiografie opouští zajetí stalinského dogmatismu a začínají se objevovat práce založené na solidním průzkumu archivních materiálů a snažící se – samozřejmě v možnostech doby – o objektivní zkoumání národnostní problematiky v meziválečném Československu. Pochopitelně i v této době je historiografie ovlivněna společenskou atmosférou, zejména politickými diskusemi o západoněmeckém revanšismu, vedenými v duchu komunistické ideologie. Na druhou stranu je nutné dodat, že činnost řady sudetoněmeckých krajanských spolků a sdružení směřovala k obhajobě německého nacionalismu a ve svých programových dokumentech požadovala revizi evropského poválečného uspořádání. Z těchto důvodů se historická práce koncentrovala ve velké míře na problematiku německého iredentistického hnutí v prvních letech existence ČSR.⁸⁾ Stále více se ovšem pozornost badatelů přesouvala rovněž ke zkoumání politického života samotné německé minority. Po několika přípravných studiích⁹⁾ vydali B. Černý a J. César stěžejní práci o dějinách německého politického stranictví, přes dobová ideologická kliše dosud nepřekonanou ve své faktografii.¹⁰⁾ Ve dvoudílné monografii se věnovali především politickým aktivitám německých občanských stran a sociální demokracie.

Na německé straně se nejevil zájem o seriózní zkoumání prvorepublikového období. Němečtí historici koncentrovali svůj zájem povětšinou na témata souvisejícími s odsunem, případně polemizujícími se samotným vznikem Československé republiky. Tón v tomto směru udala práce Waltera Branda *Sudetendeutsche Tragödie*, vydaná krátce po válce.¹¹⁾

střední Evropě, včetně Československa, podává rovněž práce úředníka ministerstva zahraničí J. CHMELÁŘE, *Die nationalen Minderheiten in Mitteleuropa*, Prag 1937.

⁸⁾ Této problematice se věnoval například K. GAJAN, *Iredentistická činnost nacionalistických Němců v ČSR a jejich podpora imperialistickými a militaristickými kruhy Německa v letech 1918–1923*, Praha 1961.

⁹⁾ J. CÉSAR, B. ČERNÝ, *Od sudetoněmeckého separatismu k plánům odvety*, Liberec 1960.

¹⁰⁾ J. CÉSAR - B. ČERNÝ, *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938*, Praha 1962.

¹¹⁾ W. BRAND, *Die sudetendeutsche Tragödie*, Lauf 1949. Příkladem takového způsobu názírání je i kniha bývalého německého sociálního demokrata E. FRANZELA, *Die sudetendeutsche Geschichte*, Augspurg 1958. Do prací, vydávaných v tomto období pronikají ve zvýšené míře reminiscence na předválečnou politickou činnost, případně na aktivity v době druhé světové války, které do značné míry zkreslují jejich historiografickou autenticitu.

Teprve postupem doby se i na německé straně projevil znatelný obrat k realističtějšímu hodnocení situace. Od konce 50. let se věnovalo národnostní problematice badatelské centrum Collegium Carolinum, založené v roce 1956. Jeho první předseda Karl Bosl založil v roce 1960 časopis Bohemia, v němž sice záhy vyšly rozsáhlé paměti křesťanskosociálního poslance Felixe Luscky, patřícího k nacionálnímu křídlu strany, který ze své perspektivy hodnotil národnostní poměry první republiky.¹²⁾ Vedle přetrvávajících výrazných nacionálních momentů v nich byly přítomny i prvky realistického hodnocení německého aktivismu a úlohy československých představitelů při jeho podpoře. V roce 1967 se objevila kniha sociálního demokrata J. W. Brügela, náležejícího k blízkým spolupracovníkům předsedy DSAP Ludwiga Czecha, která patří, ačkoli se v Brügelově případě nejednalo o práci profesionálního historika,¹³⁾ k nejlépe zpracovaným příspěvkům k problematice postavení německé minority v Československu. Brügel pracoval mimo jiné jako první z německých historiků s aktovým materiálem německého ministerstva zahraničí, který potvrzuje kontakty K. Henleina s A. Hitlerem.

V české historiografii se v té době politice československé vlády vůči německé menšině, vnímané z hlediska vývoje evropské politiky, věnoval na základě podrobného zkoumání diplomatického materiálu Robert Kvaček,¹⁴⁾ který dokládá maximální vstřícnost československé politické reprezentace ve vztahu k sudetským Němcům při řešení jejich požadavků a přispěl tak k otupení napětí ve vztahu k Německu.

V polovině 60. let, v atmosféře politického uvolnění v Československu i v Evropě, se objevují v české i německé historiografii spíše trendy k vzájemnému setkávání a opouštění stylu nacionální konfrontace.¹⁵⁾ Na konci 60. let se začínají ojediněle objevovat i práce, které se věnují i pokusům o zmapování kulturního života německé menšiny, vnímané na pozadí střetu demokratických sil a nastupujícího fašismu.¹⁶⁾

Příkladem je zejména kniha dalšího sociálního demokrata W. Jaksche, který se v londýnském exilu dostal do konfliktu s prezidentem Benešem (W. JAKSCH, Europas Weg nach Potsdam, Stuttgart 1958).

¹²⁾ F. LUSCHKA, Im Parlament der ersten Republik. Erinnerungen eines sudetendeutschen Abgeordneten, Bohemia, 4, 1963, s. 228–274.

¹³⁾ J. W. BRÜGEL, Tschechen und Deutsche, München 1967. Z pera J. W. Brügela také na počátku 60. let také vznikla jediná monografie, zabývající se osudem Ludwiga Czecha, J. W. BRÜGEL, Ludwig Czech, Wien 1960.

¹⁴⁾ R. KVAČEK, Nad Evropou zataženo, Praha 1966.

¹⁵⁾ Příkladem je vydání sborníku „Beiträge zum deutsch-tschechischen Verhältnis im 19. und 20. Jahrhundert, München 1967, kde se objevil např. příspěvek bývalého ministra E. Zajicka, který se poprvé věnoval pozitivnímu hodnocení německého aktivismu, E. ZAJICEK, Erfolge und Mißerfolge des sudetendeutschen Aktivismus, s. 127–142.

¹⁶⁾ V. PSOTOVÁ, Boj o německé demokratické divadlo, ČSČH 14, 1966, č. 2, s. 179–206.

V roce Pražského jara se pozornost české historiografie koncentrovala jednak na zhodnocení dějinného významu první republiky (u příležitosti 50. výročí jejího vzniku), jednak na hodnocení událostí kolem Mnichova (v souvislosti s 30. výročím) a okolností, které mnichovské dohodě předcházely, zejména vlivu německé národnostní menšiny na rozbití státu.¹⁷⁾ V Německu v této době proběhla konference, věnovaná obecněji badatelským problémům souvisejícím s první republikou, věnovaná zejména otázkám vzniku ČSR a roli německého aktivismu při hledání modelu vzájemného soužití. Vystoupil na ní i bývalý aktivistický křesťansko-sociální politik Schütz.¹⁸⁾

Československá historiografie období normalizace

Po sovětské okupaci Československa v srpnu 1968 končí slibně se rozvíjející spolupráce a pro české historiky nastává téměř dvacetileté období nucené izolace a přerušování možnosti svobodné výměny názorů a diskusí. Historické bádání v oblasti česko-německých vztahů a role německé menšiny je znovu výrazně ovlivněno ideologickým chápáním skutečnosti a prizmatem nebezpečí německého revanšismu. Historiografie tak odráží celkovou atmosféru vzájemných vztahů mezi ČSSR a SRN, které po dlouhou dobu zůstávaly na bodu mrazu. Situace se začala zlepšovat teprve koncem 80. let. Objevily se nejprve práce spíše zaměřené na regionální dějiny, které se národnostní problematice věnovaly více méně okrajově a často jen na pozadí dějin komunistického a dělnického hnutí.¹⁹⁾ Z tehdejších ideologicky a schematicky pojmávaných prací se nesporně vymyká práce Roberta Kvačka, v níž na základě českých a německých diplomatických dokumentů objasňuje jednání kolem národnostního statutu na jaře 1938, jehož snahou bylo rozšíření práv minorit, žijících na území Československa, přičemž autor reflektoval i národnostní dohody, směřující ke zlepšení postavení německé menšiny z února 1937.²⁰⁾ Koncem 70. a v 80. letech je patrný

¹⁷⁾ V tomto směru patří k nejpřínosnějším práce V. OLIVOVÉ, Československo v rozrušené Evropě, Praha 1968, v níž analyzuje vývoj sudetoněmeckého aktivismu a nástup Henleinova hnutí na politickou scénu po roce 1933.

¹⁸⁾ Aktuelle Forschungsprobleme um die Erste Tschechoslowakische Republik, K. Bosl (Hrsg.), München-Wien 1969. K národnostní problematice se vztahovaly příspěvky: K. PICH-LÍK, Zur Kritik der Legenden um das Jahr 1918, s. 79–92; P. BURIAN, Chancen und Grenzen des sudetendeutschen Aktivismus, s. 133–149; H. SCHÜTZ, Gedanken eines Aktivisten zur Frage der Chancen und Grenzen des Aktivismus, s. 150–154.

¹⁹⁾ J. PROCHÁZKA, Příspěvek k národnostní problematice Teplicka mezi dvěma světovými válkami, in: Zprávy-Studie Okresního vlastivědného muzea Teplice 7, 1971, s. 33–43; M. CHAUER, Německá iredenta roku 1918 v oblasti Orlických hor, in: Orlické hory a Podorlicko 5, 1973, s. 201–220; A. FALTYS, Karlovarsko v boji proti fašismu a válce, Západočeské nakladatelství 1976.

²⁰⁾ R. KVAČEK, Jednání o československý národnostní statut v roce 1938, AUC 1977, č. 1, s. 105–143.

nárůst zájmu o činnost SdP. Vznikaly tak postupně studie O. Nováka, které byly přípravnou fází pro vydání monografické práce, v níž reflektoval protistátní aktivity henleinovců.²¹⁾ Zajímavou prací, pohybující se ovšem spíše v oblasti literatury faktu, je kniha S. Bimana a J. Malíře, v níž se autoři na základě archivních dokumentů a dobového tisku jako jedni z mála detailněji zabývali osobností Konráda Henleina. Kromě jeho prvorepublikového působení obšírně informovali i o jeho protektorátních osudech.²²⁾ Pravděpodobně nejsoustavněji se v 80. letech národnostní problematice věnoval Slezský ústav v Opavě v rámci svého úkolu mapovat vývoj tzv. průmyslových oblastí. Jeho pracovníci studovali vývoj politického stranictví za použití sociologických metod.²³⁾ V tomto prvním období vznikla rovněž přínosná práce o národnostním programu dvou aktivistických stran, německých agrárníků a německých křesťanských sociálů.²⁴⁾ Z moravských historiků se věnoval problému politického života německé menšiny ještě M. Trapl drobnou studií o roli sudetoněmeckého politického katolicismu.²⁵⁾ Na počátku 80. let vzniká také ojedinělý pokus popsat politické postoje německých vysokoškoláků v Československu v 30. letech.²⁶⁾ Domnívám se, že analýza situace v prostředí nastupující sudetoněmecké elity, která se po roce 1933 ocitá pod silným tlakem nacistické ideologie, je jedním z mnoha bílých míst, které si zcela jistě zaslouží hlubší pozornost české historiografie.

Německá historiografie 70.–80. let

V německé historiografii znamenají 70. a 80. léta období relativně nejbohatší produkce o životě německé menšiny a jejím místě v politickém systému československé společnosti let 1918–1938 obecně. Největší pozornost je věnována prvorepublikovému německému politickému stranictví. V průběhu 70., 80. a počátku 90. let vychází několik monografií věnovaných jak stranám aktivistické orientace, německé sociální demokracii (M. K. Bachstein), německým agrárníkům (N. Linz)

²¹⁾ O. NOVÁK, *Henleinovci proti Československu*, Praha 1987.

²²⁾ S. BIMAN, J. MALÍŘ, *Kariéra učitele tělocviku*, Liberec 1983.

²³⁾ K tomuto tématu např. V. ARNDTOVÁ, *Stavovská koncepce F. Künzela a fašistická agrární a národnostní politika v tzv. východních Sudetech*, *Slezský sborník* 1975, č. 3, s. 182–196; M. BABINCOVÁ, *Buržoazní strany a politická orientace obyvatelstva v průmyslových oblastech českých zemích*, *Slezský sborník*, 1984, s. 186–212.

²⁴⁾ K. SOMMER, *Národnostní aspekty v programových dokumentech a činnosti Svazu německých zemědělců a Německé křesťansko-sociální strany lidové (1918–1925)*, *Sborník historický*, 34, 1987, s. 37–86.

²⁵⁾ M. TRAPL, *Vliv politického katolicismu v průmyslových oblastech českých zemích v letech 1918–38*, *Slezský sborník*, č. 2, 1988.

²⁶⁾ V. PSOTOVÁ, *Fašizace německého studentstva a ohlas tohoto procesu mezi německými studenty v Československu*, *AUC* 20, 1980, s. 31–60.

a nejnověji i německým křesťanským sociálům (W. Dietl), tak i stranám z tábora negativistů, zejména DNSAP (R. M. Smelser, A. Luh).²⁷⁾ Tyto práce jsou charakteristické podrobným zpracováním vnitrostranických poměrů, ideových zdrojů a vřazení těchto stran do politického spektra. Často využívají svědectví dosud žijících přímých aktérů těchto událostí. Handicapem je absence pramenných materiálů z českých archivů a koncentrace pouze na část dějinné skutečnosti. Autoři se většinou soustřeďují na období prvního decenia existence samostatného státu. Chybí v nich ale důkladnější zpracování problematiky německého aktivismu, zejména jeho vrcholné fáze, spojené s jejich působením ve vládní koalici (1926–1929). Zvláštní kapitolou je zkoumání vývoje nejsilnější německé strany po parlamentních volbách roce 1935, která je svou politickou aktivitou v druhé polovině 30. let těsně spojována s podílem na likvidaci československého státu, totiž Henleinovy SdP. Autoři se většinou zabývali otázkou Henleinových ideových zdrojů a rolí této strany jako československé „páté kolony“.²⁸⁾ Aktivity německých historiků jsou v tomto údobí vedeny snahou zmapovat

²⁷⁾ M. K. BACHSTEIN, Programmdiskussion und Krise in der Deutschen sozialdemokratischen Arbeiterpartei (DSAP) in der Tschechoslowakischen Republik, *Bohemia* 11, 1970, s. 308–323; M. K. BACHSTEIN, Der Volkssozialismus in Böhmen: Nationaler Sozialismus gegen Hitler, *Bohemia* 14, 1973, s. 340–371; M. K. BACHSTEIN, Wenzel Jaksch und Sudetendeutsche Sozialdemokratie, München-Wien 1974; N. LINZ, Der Bund der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, München-Wien 1982; W. DIETL, Die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, München 1991; R. M. SMELSER, Hitler and the DNSAP. Between Democracy and Gleichschaltung, *Bohemia* 20, 1979, s. 137–155; A. LUH, Die Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei in Sudetenland: völkische Arbeiterpartei und faschistische Bewegung, *Bohemia* 32, 1991, s. 23–38. Vedle těchto prací existují i reflexe ve sbornících, vydaných Collegiem Carolinem, jednak N. LINZ, Die Binnenstruktur der deutschen Parteien im ersten Jahrzehnt der ČSR, in: Die demokratisch-parlamentarische Struktur der Ersten Tschechoslowakischen Republik, München–Wien 1975, s. 201–223 a jednak samostatný sborník, věnovaný politické struktuře předválečného Československa „Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat, München-Wien 1979“, kde jsou německým stranám věnovány příspěvky zejména M. K. BACHSTEIN, Die Sozialdemokratie in den böhmischen Ländern bis zum Jahre 1938, s. 79–100; R. M. SMELSER, Die Henleinpartei. Eine Deutung, s. 187–202; E. JAHN, Die parteipolitische Vertretung der Deutschen in der Slowakei, s. 203–216; H. SCHÜTZ, Die Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, s. 271–290; F. G. CAMBELL, Die tschechische Volkspartei und die deutschen Christlichsozialen, s. 291–304; N. LINZ, Der Bund der Landwirte auf dem Weg in den Aktivismus, s. 403–426.

²⁸⁾ K ideovým zdrojům SdP a Henleina A. LUH, Der Deutsche Turnverband, München 1988. Zajímavá práce existuje o vlivu sociální struktury českých zemích na voličské nálady v období hospodářské krize a na základě sociologických metod dokazuje nárůst nacionalismu mezi německým obyvatelstvem, R. SCHMUTZER, Der Wahlsieg der Sudetendeutschen Partei: Die Legende von der faschistischen Bekenntniswahl, *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*, 41. Jhg. (1992), Heft 3, s. 345–385. Nejnověji se výzkumu dějin Henleinovy strany věnoval časopis *Bohemia*, který přinesl nové pohledy českých i německých historiků na politickou a ideovou roli SdP (Die Sudetendeutsche Heimatsfront(Partei) 1933–38: Zur Bestimmung ihres politisch-ideologischen Standortes,

politické mechanismy, fungující v první republice. Důvodem tu byla vedle teoreticko-metodických důvodů i reflexe tehdejší politické situace v Československu a snaha pochopit na základě politické strukturální analýzy první republiky a jejích vedoucích vrstev nejnovější politické události, zejména rok 1968 a následnou normalizaci. S tímto cílem také vzniká dvoudílný sborník příspěvků, týkající se významu Hradu v mocenské struktuře první republiky.²⁹⁾ Vedle politické problematiky se poměrně rozsáhlá řada publikací věnovala problému spolkového života německé menšiny. Relativně nejlépe zmapovanou oblastí jsou aktivity sudetoněmeckých katolíků, na jejichž zpracování se zaměřilo specializované pracoviště Institut für Kirchengeschichte v Königsteinu, vydávající časopis *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren und Schlesien*.³⁰⁾ Činnosti církevních institucí a roli německého politického katolicismu v předválečném Československu se věnují i příspěvky ve sborníku, vydaného k 70. narozeninám již dříve zmíněného katolického aktivistického politika Hanse Schütze.³¹⁾ Objevily se i práce k dosud málo zpracované tematice úlohy německých mládežnických organizací, které se nezanedbatelným způsobem podílely na nacionalizaci německé menšiny ve 30. letech.³²⁾

V historiografických pracích z této doby jsou sledovány i mezinárodní souvislosti života německé menšiny. Jednou z nejlepších monografií zůstává v tomto směru práce Rudolfa Jaworského, který se zabýval vztahy Československa a Výmarské republiky z hlediska ochrany menšin. Upozornil zde zvláště na sociální a hospodářské

Bohemia, 38, 1997), kde jsou studie Ch. BOYER, J. KUČERA, *Alte Argumente im neuen Licht*, s. 358–368; R. M. SMELSER, *Von alten und neuen Fragestellungen*, s. 368–371; V. KURAL, *Zwischen Othmar Spann und Adolf Hitler*, s. 371–376; R. GEBEL, *Zwischen Volkstumskampf und Nationalsozialismus*, s. 376–385.

²⁹⁾ *Die Burg. Einflußreiche politische Kräfte um Masaryk und Beneš*, I. díl, K. Bosl (Hrsg.), München-Wien 1973, II. díl, München-Wien 1974. Německé problematiky se týkají zejména příspěvky: H. KUHN, *Der Anteil der Deutschen an der Burg*, in: I. díl, s. 109–128; M. ALEXANDER, *Die „Burg“ und die Deutschen*, in: II. díl, s. 59–78.

³⁰⁾ V jeho rámci vyšly například paměti předního politika německé křesťanskosociální strany Karla Hilgenreinera, kde se však příliš koncentruje na období jeho působení v habsburské monarchii a jeho politická role v meziválečném Československu zůstává poněkud v pozadí; K. HILGENREINER, *Lebenserinnerungen*, *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen, Mähren und Schlesien*, č. 2, 1970.

³¹⁾ *Ein Leben, Drei Epochen. Festschrift für Hans Schütz zum 70. Geburtstag*, H. Glassl und O. Pustejovsky (Hrsg.), München 1971. Zde hlavně příspěvky A. K. HUBER, *Deutsche katholische Jugendbewegung in der ČSR 1918–39*, s. 299–323; E. MACHUNZE, *Die christlichen Gewerkschaften*, s. 324–340; R. HACKENBERG, *Der deutsche Orden und die katholisch-soziale Bewegung*, s. 341–357.

³²⁾ H. SCHMID-EGER, E. NITTNER, *Staffelstein. Jugendbewegung und katholische Erneuerung bei den Sudetendeutschen zwischen den Großen Kriegen*, München 1983, D. LANGHANS, *Der Reichsbund der deutschen katholischen Jugend*, Bonn 1990; dále sborník *Deutsche Jugend in Böhmen 1918–1938*.

důvody německého nacionalismu.³³⁾ Práce R. M. Smelsera zase potvrzuje iredentistický charakter vztahů sudetských Němců s německými organizacemi v zahraničí.³⁴⁾ Obohacením této problematiky je i rozsáhlá, zatím nedokončená pramenná edice Collegia Carolina *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitenprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, zachycující československou politickou realitu očima německých diplomatů.³⁵⁾

V 80. letech jsou současně ve velkém měřítku vydávány paměti německých politiků, reflektující dobu první republiky z výrazně nacionálních pozic.

Historiografie po roce 1989

Po pádu železné opony v roce 1989 se znovu otevřela možnost ke svobodné historiografické diskusi nad národnostními problémy, zejména ve vztahu k česko-německému soužití. Dlouholetá absence společného výzkumu ovšem způsobila, že diskuse se v první řadě soustředila na sporné momenty česko-německého vztahu: Mnichov, okupace, pronásledování Židů a především otevření tématu odsunu německého obyvatelstva z Československa a jeho tragických důsledků. Je pochopitelné, že meziválečná témata ustoupila do pozadí.

Na české straně tak hlavním souborným dílem zůstává práce Václava Kurala o vývoji česko-německého vztahu v letech 1918–1938, navazující na práci Jana Křena, který se věnoval česko-německému soužití v době nastupujícího nacionalismu (1781–1918). Kural ve své práci na základě české i německé literatury, původně určené pro Škvoreckého exilové nakladatelství, analyzoval vývojové procesy uvnitř německé menšiny od října 1918 až do mnichovského diktátu, přičemž otevřel i dosud nezpracovaná témata evoluce Henleinovy strany od spannismu k nacismu, národně-politických doktrín nekomunistické levice a částečně i sociálního a kulturního postavení německých občanů v první republice. V posledním období se objevily i dosud zcela opomíjené okruhy problémů, související například se způsobem financování SdP.³⁶⁾ Dále je pak možné připomenout příspěvek k dosud chybějícímu zpracování hospodářských poměrů německé menšiny.³⁷⁾ Zvláštní místo ve zpracování

³³⁾ R. JAWORSKI, *Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstums-Kampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*, Stuttgart 1977.

³⁴⁾ R. M. SMELSER, *Das Sudetenproblem und das Dritte Reich 1933–38. Von der Volkstum Politik zur nationalsozialistischen Außenpolitik*, München–Wien 1980.

³⁵⁾ Zatím poslední v řadě: *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Teil IV – Vom Vorabend des Machtergreifung in Deutschland bis zum Rücktritt vom Masaryk*, München 1991.

³⁶⁾ J. KUČERA, *Mezi Wilhelmstraße a Thunovskou*, ČČH, 1997, s. 387–410.

³⁷⁾ L. SLEZÁK, *Sudetští Němci a hospodářství první republiky*, *Moderní dějiny*, 2, 1994, s. 123–142.

dějin česko-německých vztahů za první republiky zaujímá historická publicistika, která však ve své většině nerespektuje historické souvislosti a podtrhuje spíše nacionální obraz tohoto soužití, který je patrný v německé historiografii od 50. let (příkladem jsou články v revue *Střední Evropa*). Poněkud tendenčně pojednává národnostní problematiku i obsáhlá kniha *Češi v dějinách nové doby*.³⁸⁾

Po roce 1989 se v sudetoněmeckém prostředí znovu aktivizovala činnost zájmových skupin a sdružení, charakteristická značně kritickým, až tendenčním pohledem na prvorepublikovou realitu národnostních vztahů.³⁹⁾ Jednostranným přístupem k postavení německé menšiny se vyznačuje i výpravná práce Friedricha Prinze o dějinách německých menšin ve východní Evropě, v níž hovoří bez seriózního zdůvodnění o nacionálním útisku českých Němců Prahou, o odnárodňování školství a správy a dokonce o nábězích k vzniku diktatury minimálně od konce 20. let.⁴⁰⁾ Příznačné pro tuto tendenci v německé historiografii je i výrazně negativní hodnocení osoby prezidenta Beneše. Přesto ale se objevilo i v poslední době několik studií, věnujících se na základě nových archivních dokumentů objektivnímu pohledu na situaci kolem vzniku Československa.⁴¹⁾

Velký význam pro zkoumání situace příslušníků německé menšiny na regionální úrovni mají zejména jednotlivé „Heimatbücher“, vydávané sudetoněmeckými krajanskými sdruženími, jež jsou z větší části uloženy v Sudetoněmeckém archivu v Mnichově. Jsou zajímavým pramenem pro poznání společenských a sociálních poměrů v daném regionu, přestože převážně postrádají poznámkový aparát a jsou založeny spíše na osobních svědectvích.⁴²⁾

³⁸⁾ PODIVEN, *Češi v dějinách nové doby*, Praha 1991.

³⁹⁾ Mezi tyto publikace pochybné úrovně patří například titul „Die Tschechoslowakei. Das Ende einer Fehlkonstruktion. Die sudetendeutsche Frage bleibt offen, Berg 1992“.

⁴⁰⁾ F. PRINZ, *Geschichte Böhmens 1848–1948*, Frankfurt/M.-Berlin 1991; *Böhmen und Mähren*, týž (Hrsg.), Berlin 1993 (deutsche Geschichte im Osten Europas 2). Prinzovo pojetí dějin německé menšiny v první republice je mnohem kritičtější než v podobných pracích německých autorů, např. J. K. Hoensche (J. K. HOENSCH, *Die Geschichte der Tschechoslowakei 1918–1988*, Stuttgart 1988), který má výklad proporcionálnější.

⁴¹⁾ Poslední z nich S. MAURER-HORN, *Die Landesregierung für Deutschböhmen und das Selbstbestimmungsrecht 1918/1919*, Bohemia 38, 1997, s. 37–55. Přes přetrvávající nacionální stereotypy v pohledu na vznik samostatného Československa je zajímavá práce K. Brauna, která se snaží o objektivní hodnocení průběhu událostí 4. 3. 1919, kdy při potlačení nepokojů mezi německým obyvatelstvem došlo ke ztrátám na životech v řadách civilního obyvatelstva, a tato skutečnost byla zdrojem nacionálních vášní na německé straně. Viz R. BRAUN, *Der 4. März – Zur Herausbildung der sudetendeutschen Identität*, Bohemia 37, 1996, s. 353–380.

⁴²⁾ Z celé řady podobných publikací lze namátkou jmenovat například *Espenthor im Karlsbader Land*, E. Keil (Hg.), Pfarrkirchen 1991; A. SCHARNAGL, H. SCHARNAGL, *Pograthein Dorf in der Geschichte des Egerlandes*; G. GÜRSCH, *Die Gemeinden Wüsterei, Chliwitz, Oberdrewitsch. Dorfbücher des Kreises Braunau (Sudetenland)*. 19. Band, o. J.

Na závěr lze konstatovat, že přes nesporný rozvoj badatelského úsilí v posledních několika letech stále zůstávají témata málo nebo vůbec nezpracovaná. Mezi ně bezesporu patří kritická reflexe národního, hospodářsko-sociálního a kulturního postavení německé menšiny v meziválečné ČSR a jeho postupné proměny, role sociálních prostředí při utváření politické kultury německých stran⁴³⁾ či vztah státní správy k německému obyvatelstvu, abych uvedl jenom některá z nich. Bez lepšího pochopení minulosti ale budeme asi obtížně hledat k sobě cestu v přítomnosti a v budoucnosti.

Historiografie k postavení polské a maďarské menšiny^{*)}

Literatura, zabývající se postavením a vývojem zhruba 750 tisícové maďarské menšiny na Slovensku a Podkarpatské Rusi je mnohonásobně chudší, nežli historiografie a publicistika týkající se sudetských Němců. Maďaři, zůstavší v republice po definitivním stanovení vzájemných československo-maďarských hranic trianonskou mírovou smlouvou v červnu 1920, se samozřejmě do té doby nikdy nepovažovali za svérázné kulturně-historické společenství, jež by se chtělo jakkoliv odlišit od krajanů za Dunajem a Ipel'em. Až počátkem dvacátých let vykrytalizovaly zpočátku nepevné stranické organizace: rolnická strana (Országos Magyar Kiszgazda és Földmevespárt), od r. 1925 národní strana (Magyar Nemzeti párt), Zemská křesťansko socialistická strana (Országos Keresztény Szocialista Párt, krátce též maďarsko-německá křesťansko-sociální strana) a společná německo-maďarská sociální demokracie na Slovensku.⁴⁴⁾ Pro budapeštskou politiku se však dlouho do třicátých let nestaly předmětem zvláštního zájmu, neboť ta, jak známo, usilovala fakticky o restitucio ad integrum Svatoštěpánské koruny, nikoliv o revizi hranic podle národnostního stavu. Maďarská publicistika ostatně považovala ještě koncem třicátých let veškeré obyvatelstvo „Felvidéku“, „za Maďara, aj keď nevie ani slovo po maďarsky.“⁴⁵⁾

Maďarská menšina se ovšem netěšila zvláštní pozornosti ani v příslušné publicistice československé, chyběl také pokus zkonstruovat pro ni jakýsi *raison d'être*, který (svým formulováním o mostu mezi Slovany a Germány) ve stejné době učinil např. Kamil Krofta ve vztahu k sudetským Němcům. Většina slovenské, ale i české literatury o slovensko-maďarských vztazích (viz např. Fedor Houdek, Albert Pražák aj.) se soustřeďovala tehdy vcelku oprávněně na polemiku s revizní a prorevizní

⁴³⁾ Výzkum politické kultury německých aktivistických stran prováděla především Eva Broklová, jejíž práce je zatím v rukopisu.

^{*)} Tento problém zpracoval Jindřich Dejmek.

⁴⁴⁾ Viz přehledně nyní Politické strany na Slovensku 1860–1989, L. Lipták (red.), Bratislava 1992, s. 150–166.

⁴⁵⁾ Cit. dle L. TILKOVŠZKY, Južné Slovensko v rokoch 1938–1945, Bratislava 1972, s. 14.

propagandou maďarskou,⁴⁶⁾ Maďarům pak kupodivu nebyl věnován ani jediný svazek oficiální knižnice “Národnostní otázky”, kterou od počátku třicátých let vydávala v Praze tzv. Československá společnost pro studium národnostních otázek. Jediným přehledem o situaci Maďarů v republice tak zůstala příslušná část standardní publikace úředníka zpravodajské sekce ministerstva zahraničních věcí Josefa Chmelaře, *Evropské menšiny ve svých organizacích*.⁴⁷⁾

Události následující od konce třicátých let, tj. spoluúčast politických struktur maďarské menšiny na rozbití republiky, anexe jižního Slovenska horthyovci po tzv. vídeňské arbitráži a následný okupační režim s nemilosrdným postupem proti zdejším Slovákům, a poté naopak pokus o transfer Maďarů po druhé světové válce, samozřejmě na dlouhou dobu znemožnily věcné zkoumání postavení této po r. 1946–1947 největší menšiny v republice. Vyloučila ji i nucená recepce stalinského dogmatismu v historiografii od konce čtyřicátých let, trvající až do sklonku let padesátých. Teprve od šedesátých let bylo možno se touto problematikou zabývat z hlediska odborného.

V Budapešti vyšel z pera historika Loránta Tilkovszkého už před polovinou šedesátých let odvážný názor, že situace maďarské menšiny byla v Československu „napriek mnohým nepriavostiam“ v mnoha směrech příznivější, nežli situace samotných Maďarů v „anyaországú“. ⁴⁸⁾ Na Slovensku se ovšem k soustavnějšímu bádání o politických aktivitách této menšiny přistoupilo až ve druhé polovině desetiletí, přičemž byl kladen důraz vždy spíše na léta války. O první celistvý pohled se pokusil Juraj Purgat v r. 1970 vydané monografii *Od Trianonu po Košice*,⁴⁹⁾ ale ani zde nevznikla práce, srovnatelná s důkladnou heuristikou podloženou monografií B. Černého a J. Césara.

Postavení maďarských stran v politickém systému první republiky popsal zřejmě nejdůkladněji – po nábězích koncem šedesátých let – bratislavský právní historik Robert Šavel. Ten nejprve zmapoval aktivity maďarských politických stran ve dvacátých letech,⁵⁰⁾ aby se pak v sérii studií zaměřil především na vznik tzv.

⁴⁶⁾ Viz dobrý přehled této literatury u J. BOROVIČKY, *Literatur ueber die Revisionsfrage*. Prager Rundschau 1934, s. 54–63. Viz též J. TEICHMAN, *Maďaři ve válce a po válce*, Praha 1937, s. 419–422.

⁴⁷⁾ J. CHMELARĚ, *Evropské menšiny ve svých organizacích*, Praha 1932; viz též týž, *Minorites nationales en Europe Centrale*, Prague, Praha 1937.

⁴⁸⁾ Srv. L. TILKOVSKY, *Hospodárske a socialne postavenie júžneho Slovenska za horthyovskej okupácie v rokoch 1938–1944*, HČ 12, 1964, č. 3; týž, *Maďarizačné snahy v školskej politike počas okupácie južneho Slovenska horthyovským Maďarskom*, tamtéž, 1965, č. 4.

⁴⁹⁾ J. PURGAT, *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázke v Československu*, Bratislava 1970, 320 s.

⁵⁰⁾ R. ŠAVEL, *K niektorým problémom maďarskej menšiny v prvom desaťročí ČSR*, in: *ZbFFUKom*, ř. marxizmus-leninizmus 5–6, 1970, s. 173–199; týž, *Kríza v maďarskom nacionalistickom tábore na Slovensku pred voľbami v roku 1925*, tamtéž, č. 7, 1970, s. 65–84; týž, *Vznik*

Sjednocené maďarské strany r. 1936 a na její další, proti československému státu směřovanou činnost.⁵¹⁾ Jeho výsledky doplnila M. Zedníková větší studií o spolupráci maďarských a německých stran na Slovensku.⁵²⁾ Problému se dotkly i novější studie o německé menšině na Slovensku.

V Maďarsku se problematikou Maďarů na Slovensku až do konce osmdesátých let z pohledu odborně-historiografického (na rozdíl od menšiny v Rumunsku)⁵³⁾ podstatněji nezabývali, ačkoliv z kontextu o československých problémech písících maďarských historiků – např. Magdy Adám – bylo znát vůči první republice značnou kritickou rezervu.⁵⁴⁾ Byla ovšem studována problematika mezinárodní ochrany menšin, stanovená ještě mírovými smlouvami v Paříži, především tzv. malou smlouvou ze Saint Germain, přičemž autoři – např. József Galántai⁵⁵⁾ – připomínali mnohé obcházení těchto závazků, jakkoliv většinou uznávali, že právě v Československu byly dodržovány nejlépe a staly se součástí příslušných právních norem.

Likvidace cenzury nejprve v Maďarsku a pak i v ČSR koncem osmdesátých let dala historikům obou stran šanci zkoumat problémy menšin v obou státech, současně ale – jak napovídají příklady na obou stranách – opět učinila z historiografie jeden z instrumentů národnostního zápasu.⁵⁶⁾ Zhodnocení této nové situace ovšem spočívá – zvláště po rozdělení státu r. 1992 – na historických slovenských.

a činnost maďarských buržoázních stran na Slovensku do podpísania Trianonskej mierovej zmluvy, in: ZbÚML Ukom, Dejiny robotníckého hnutia 4, 1973, s. 19–39.

⁵¹⁾ R. ŠAVEL, Vznik Zjednotenej maďarskej strany a jej program, in: ZbÚML Ukom, ř. Dejiny robotníckého hnutia 7, 1978, s. 157–173; týž, Iredentizmus Zjednotenej maďarskej strany roku 1937. In: ZbÚML Ukom, ř. Dejiny robotníckého hnutia 8, 1978, s. 103–124; týž, Základné princípy taktiky a spojenci Zjednotenej maďarskej strany v roce 1937, in: ZbÚML Ukom, ř. Dejiny robotníckého hnutia 9, 1980, s. 113–133.

⁵²⁾ M. ZEDNÍKOVÁ, Maďarská a nemecká menšina na Slovensku a ich postoj k slovenskej otázke v rokoch 1918–1938, in: Otázky dějin střední a východní Evropy 2, Brno 1975, s. 247–264.

⁵³⁾ Viz např. D. CSATARI, Dans la tourmente. Les relations hungaro-roumaines de 1940 a 1945, Budapest 1974.

⁵⁴⁾ Srv. její kritiku československé národnostní politiky např. v článku Maďarsko a Mnichovská dohoda, ČSČH 28, 1980, s. 34nn. O deset let později – již za zcela změněných politických poměrů – si dokonce tatáž autorka troufla tvrdit, že „in the Little Entente states the Hungarian minority was deprived of human and national rights“/sic/. M. ADÁM, The Little Entente and the Issue of the Hungarian Minorities, in: Etudes Historiques Hongroises, 1990, sv. 2, Budapest 1990, s. 321–338, zde s. 336.

⁵⁵⁾ J. GALÁNTAI, The Paris Peace Conference (1919–1920) in Protection of the Minorities, in: Etudes Historiques Hongroises 1990 (ed. F. Glatz), vol. 2, Budapest 1990, s. 303–319, tu s. 317.

⁵⁶⁾ Typickým příkladem nové polemiky je sborník: R. MARSINA, J. MESÁROŠ, L. DEÁK, Z. PASTOR, Slováci a Maďaři, Martin 1996, 88 s.

Větší publicistické pozornosti se ještě v meziválečném Československu těšila početně relativně nevelká menšina polská, což bylo dáno mj. i tím, že prý jejím nevyhovujícím postavením byl (i oficiálně) zdůvodňován přinejmenším chladný postoj (ve skutečnosti mnohdy otevřené nepřátelství) polské diplomacie k republice. Brzy po zahájení protičeskoslovenských tiskových kampaní v Polsku na jaře 1934 došlo z obou stran k vydání větších přehledných materiálů, zobrazujících postavení polské minority ze „svého“ pohledu. Ve Varšavě byla (v paralelním polském i českém vydání) vydána brožura *Poláci v Československu ve světle statistik a faktů* (1935), ostře kritizující postavení menšiny a hájící fakticky její iredentismus.⁵⁷⁾ V Praze sepsal již zmiňovaný úředník ministerstva zahraničí J. Chmelař (též jako částečnou polemiku s předchozí publikací) přehled *Polská menšina v Česko-slovensku* (1935),⁵⁸⁾ naopak se snažící prokázat, že se československá menšinová politika vůči těšínským Polákům v ničem nezpronevřuje liteře smlouvy z r. 1925. Polemika pokračovala (mj. na stránkách oficiální Zahraniční politiky a obdobných periodik polských) i v dalších letech, přičemž vyústila do známého polského ultimata ČSR koncem září 1938. Obě strany ovšem shromažďovaly své historické, národnostní, hospodářské i dopravní argumenty i později v Londýně, a to i v době, kdy se jednalo o eventuelní československo-polskou konfederaci. K finální dohodě nedošlo ani tehdy, a vlastně ani v prvních letech poválečných, kdy byla z české strany vydána objemná kniha poslance Františka Uhlíře *Těšínské Slezsko* (1946),⁵⁹⁾ fakticky se opírající o dokumentaci sestavenou naším londýnským zahraničním úřadem exilové vlády.

Ke skutečnému historiografickému zkoumání dějin polské menšiny u nás mohlo fakticky dojít z obou stran až v šedesátých letech. Poznaňský historik Jerzy Kozeński tehdy ve své knize o polské zahraniční politice vůči Československu⁶⁰⁾ (1964) podrobně popsal její stranické struktury i její místo, jaké zaujímal v plánech polské diplomacie. I když některé autorovy názory byly z české strany odmítnuty,⁶¹⁾ staly se pasáže této knihy na dlouhá léta solidním zdrojem informací o roli polských stran v československém politickém systému. Jakýsi pendant k ní představovaly z české strany příslušné pasáže velké syntézy *Češi a Poláci v minulosti* (1967). Ještě koncem tohoto pro naše dějepisceví nesporně nejproduktivnějšího desetiletí potom

⁵⁷⁾ *Poláci v Československu ve světle statistik a faktů*. Memorandum komise pro studium česko-polských poměrů při polském ústavu pro spolupráci se zahraničním, Warszawa 1935, 128 s.

⁵⁸⁾ Praha, Orbis 1935, 110 s.

⁵⁹⁾ Praha, Moravská Ostrava 1946, 366 s.

⁶⁰⁾ J. KOZEŃSKI, *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932–1938*, Poznań 1964, zvl. s. 80nn, tam též další starší literatura.

⁶¹⁾ Srv. J. VALENTA, *Slovanský přehled* 50, 1964.

vznikla i společná práce česko-polská ostravského badatele Otakara Káni a varšavské historičky Stefanie Stanisławské,⁶²⁾ která podrobně a komplexně mapovala místo relativně nevelkého území Těšínska v nejednoduchých vztazích mezi oběma zeměmi, a samozřejmě podstatně přispěla i k poznání role, kterou hrály politické organizace zdejších Poláků a jejich patronů na polském ostravském konzulátu. Český výzkum problematiky byl ovšem po roce 1970 výrazně utlumen, respektive – v rámci prací Slezského ústavu – soustředěn na otázky vývoje sociálního v rámci studia tzv. průmyslových oblastí. Práce nad politickou historií polské menšiny v První republice mohly plně pokračovat až po r. 1989, kdy také rychle vzniklo i z naší strany několik studií, zaplňujících existující mezeru. Dan Gawrecki otiskl jednak studie, zabývající se aktivitou polské Macerze Szkolne v meziválečném období, jednak přehlednou stať o polských politických stranách u nás.⁶³⁾ Tým autor zpracoval také meziválečné období do přehledného *Nástinu dějin Těšínska* (1992, též polsky),⁶⁴⁾ nejdůležitějšího edičního počínu v této oblasti u nás.

V Polsku vydal přehledné dějiny Těšínského Slezska od osmnáctého do dvacátého století známý badatel o národnostních otázkách prof. Józef Chlebowczyk již počátkem sedmdesátých let.⁶⁵⁾ Opolský historik Z. Jasiński věnoval později zvláštní monografii kulturní a osvětové aktivitě polské menšiny v meziválečném období.⁶⁶⁾ V poslední době k němu přibyla obdobná, ovšem z ryze polského národního pohledu psaná práce třineckého badatele Stanisława Zahradnika.⁶⁷⁾

⁶²⁾ O. KÁŇA, R. PAVELKA (tj. S. STANISŁAWSKA), Těšínsko v polsko-československých vztazích 1918–1939, Ostrava 1970, 366 s.

⁶³⁾ D. GAWRECKI, Macierz Szkolna w Czechosłowacji w latach 1921–1938, I, II, SISb 1992; týž, Polské politické strany v Československu, in: XXII. mikulovské sympozium 1992, Mikulov 1992, s. 163–168.

⁶⁴⁾ *Nástin dějin Těšínska*, J. Valenta (red.), Ostrava-Praha 1992, tu s. 81–102.

⁶⁵⁾ J. CHLEBOWCZYK, Nad Olzą. Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX a XX. Katowice 1971.

⁶⁶⁾ Z. JASIŃSKI, *Działalność kulturalno-oświatowa Polaków za Olzą (1920–1938)*, Opole 1990.

⁶⁷⁾ S. ZAHRADNIK, M. RYCZKOWSKI, *Korzenie Zaolzia*. Warszawa-Praga-Trzyniec 1992, 186 s. Pasáže o Těšínsku obsahuje i poslední polská práce věnovaná politickému a sociálnímu vývoji v celém slezském regionu: M. W. WANATOWICZ, *Historia społeczno-polityczna Górnego Śląska i Śląska Cieszyńskiego w latach 1918–1945*, Katowice 1994, tu zvl. s. 160nn.

Jindřich Dejmek

Československá zahraniční politika 1919–1938: pokus o historiografickou bilanci

I

Přehled stavu výzkumu dějin zahraniční politiky první republiky je nezbytné začít již prvními aktivitami na tomto poli ještě v období meziválečném. Nejen proto, že se jednalo v některých případech o dodnes užitečné pokusy, ale také z toho důvodu, že českým i zahraničním historikům bylo po roce 1938 po dlouhá desetiletí znemožněno tuto problematiku studovat celistvě, bez politických či ideologických omezení, ba že se – v letech německé okupace a pak v letech padesátých – stala přímo předmětem nejhrubších falsifikací, faktografické manipulace, či pouhé ideologické propagandy.

Nutno podotknout, že tak jako neměla téměř žádnou tradici novodobá česká diplomacie a zahraniční politika, neměla ji prakticky ani historiografie dějin moderní diplomacie. Čeští historikové se dějin novodobých mezinárodních vztahů XVIII. a XIX. století před vznikem Československa badatelsky dotýkali jen zřídka.¹⁾ Vlastní počátky historické reflexe zahraniční politiky mladého státu, reflexe motivované většinou politicky, byly také spjaty především s nově organizovaným archivem ministerstva zahraničí, u jehož zrodu stanuli historikové Jaroslav Papoušek

¹⁾ Jednou z nemnoha výjimek byl (ovšem nedokončený) spis samotného J. GOLLA, *Válka o země koruny české (1740–1742)*, Praha 1915, a některé stati Z. V. Tobolky.

a především Jan Opočenský (od r. 1921).²⁾ Ti se podíleli hned na prvních větších publikacích dokumentů z počátečního období fungování naší diplomacie, totiž dvou sbírkách týkajících se jednak počátků Malé dohody, jednak aktivity pražské zahraniční politiky v době restauračních pokusů excísaře Karla v roce 1921.³⁾ Publikování dalších materiálů, především dokumentů týkajících se československé problematiky na mírové konferenci v Paříži⁴⁾ a také zápasů o hranice s Polskem, eventuálně s Maďarskem, ovšem již nenásledovalo, což mimochodem později, ještě ve třicátých letech umožnilo některé z těchto otázek využít i nacistické propagandě.⁵⁾

První pokusy o „pragmatický“ výklad počátků československé zahraniční politiky byly zase spjaty s revue *Zahraniční politika*, vydávanou od r. 1922, kam úředník zpravodajské sekce ministerstva Josef Chmelař psal každoroční přehledy o československé zahraničněpolitické aktivitě⁶⁾ a byly zde také otiskovány nejdůležitější mezinárodní smlouvy z tohoto období. Páté, a zvláště desáté výročí republiky pak poskytly příležitost i k prvním ucelenějším, i když zatím jen velmi stručným pokusům o zahraničněpolitickou bilanci státu.⁷⁾

²⁾ Srv. o počátcích a dalším vývoji tohoto archivu alespoň přehledy J. Opočenského, psané pro Časopis archivní školy: J. OPOČENSKÝ, Z archivu MZV, ČAŠ 2, 1924, s. 199nn; ČAŠ 3, 1926, s. 173nn, etc.; výběrovou bibliografii obou těchto historiků přináší M. KUDĚLKA, Z. ŠIMEČEK (red.), Československé práce o jazyce, dějinách a kultuře slovanských národů od roku 1760, Praha 1977, s. 349–350 a 359–360.

³⁾ Viz Diplomatické dokumenty o spojeneckých smlouvách Republiky československé s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců a s Královstvím rumunským, Praha 1923, a Diplomatické dokumenty týkající se pokusů o znovunastolení Habsburků na trůn maďarský, srpen 1919 až listopad 1921, Praha 1921.

⁴⁾ Jedinou výjimkou tu bylo několik dokumentů z konce roku 1918, otištěných J. Opočenským ve třetím svazku memoárů Benešových (srv. E. BENEŠ, Světová válka a naše revoluce III. Dokumenty, Praha 1928, s. 190–235) a ve III. svazku úřední sbírky, týkající se mezinárodního prosazení československé státnosti: Archiv diplomatických dokumentů československých, sešit 3, Praha 1934.

⁵⁾ Srv. např. kampaň, doprovázející nacistické vydání Benešových memorand z mírové konference: H. RASCHHOFER (ed.), Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris 1919/1920, Berlin, Carl Heymans Verlag 1937. K tomu Benešovu odpověď: X.Y., Germany and Czechoslovakia. By an active and responsible Czechoslovak Statesman. II. Czechoslovakia at the Peace Conference and the present German-Czechoslovak discussion, Prague 1937.

⁶⁾ Srv. J. CHMELARĚ, Zahraniční politika československá v roce 1921, Zahraniční politika 1, 1922, s. 55–60; podobné přehledy psal též autor až do r. 1937. Od r. 1935 pak J. PAPOUŠEK tamtéž otiskoval i tzv. kroniku československé světové politiky, tedy chronologické měsíční přehledy nejvýznamnějších vnitropolitických i zahraničněpolitických událostí s příslušnými dokumenty, jež tvoří samozřejmě dodnes užitečné vodítko pro další bádání.

⁷⁾ Srv. napø. J. OPOČENSKÝ, Zahraniční politika československá 1918–1924, in: Z. V. TOBOLKA (red.), Politika III, Co má vědět v Československé republice každý občan, Praha 1925; /K. KROFTA aj./, Zahraniční politika 1918–1928, in: Deset let československé republiky, sv. I,

Nejvýraznější příspěvky, snažící se o postžení obrysů československé zahraniční politiky, byly tehdy spojeny s prvními biografiemi dlouholetého ministra zahraničí, E. Beneše. Sedmnáctileté vedení pražské diplomacie tímto mužem bylo v tehdejších evropských poměrech zcela mimořádné a není divu, že jeho „odbojová“ minulost i současná bohatá aktivita diplomatická vábily publicisty nejen domácí, ale i zahraniční. Beneš přitom sám dodával příštím analytikům své politiky materiál jednak v podobě svých precizních parlamentních výkladů, jež vždy také resumovaly celou historii toho kterého problému, jednak svoji další aktivitou publicistickou.⁸⁾ Po prvních, více méně oslavných biografických pokusech (Alois Hajn, Jan Hajšman, Jan Münzer aj.) se jeho zahraniční politika stala i předmětem prvních vážných rozborů historiografických. V roce 1933 napsal historik (a současně Benešův první náměstek) Kamil Krofta obsáhlou studii o jednotlivých aspektech jeho politických a diplomatických snah, jež posloužila jako úvod k soubornému vydání větší části Benešových parlamentních exposé.⁹⁾ Následujícího roku pak vydal archivář MZV J. Papoušek věcnou, dodnes nesmírně užitečnou politickou biografii *Eduard Beneš. Třicet let práce pro národ a stát*,¹⁰⁾ v níž mj. faktografickou (místy až kronikářskou) formou vlastně poprvé zachytil i jeho aktivitu ve funkci československého ministra. Dodejme jen, že ze sledovaného aspektu znamená kniha zřejmě dodnes nejucelenější pohled na tuto stránku Benešovy politiky, také proto, že v dalších – válečných i poválečných biografiích – byla již vždy léta, kdy stál v čele naší diplomacie, zastíněna jeho vedením druhého odboje.

Vcelku ovšem odborná historiografie ani seriózní publicistika neprojevíly o podrobnější zmapování zahraniční politiky vlastního státu většího zájmu. Kontrastuje

Praha 1928, s. 47–114 a též separátně; K. KROFTA, Naše zahraniční politika, in: C. MERHOUT, B. NĚMEC (red.), Československá národní čítanka. Sborník statí k desátému výročí republiky československé, Praha 1928, s. 52–56, a tam i další přehledy, etc.

⁸⁾ Tu stačí připomenout alespoň dvě obsáhlé sbírky jeho parlamentních exposé: E. BENEŠ, Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z r. 1919–1924, Praha, Melantrich 1924, 308 s., a též, Boj o mír a bezpečnost státu. Československá zahraniční politika v projevech ministra dra. Ed. Beneše 1924–1933, Praha, Orbis 1934, 858 s. Poslední tři exposé ministra z let 1934–35 již česky v úplnosti nevyšly, dvě z nich však byly publikovány v cizojazyčných mutacích v řadě Sources and Documents, vydávané Orbisem: E. BENEŠ, The Problem of Centrale Europe and the Austrian Question, Prague 1934, a též, The Struggle for Collective Security in Europe and the Italo-Abyssinian War, Prague 1935. (Úplný přehled takto publikovaných Benešových projevů v cizojazyčných mutacích viz B. JAKOVENKO, Bibliografie Edvarda Beneše (1905–1936), Praha 1937, s. 76–77).

⁹⁾ K. KROFTA, E. Beneš a československá zahraniční politika 1924–1933, in: E. BENEŠ, Boj o mír a bezpečnost, s. 1–230, též samostatně.

¹⁰⁾ J. PAPOUŠEK, Eduard Beneš. Třicet let práce a boje pro národ a stát, Praha, Knihovna Svazu národního osvobození, sv. 93, Praha 1935, 188 s. V doplněné verzi kniha vyšla (v překladu J. Urzidila) i německy: Dr. E. Beneš, Prag, Orbis 1937, 203 s.; k tomu (pěčí A. S. Mágry) vyšly další tři svazky výboru z Benešových knih a projevů.

to jak s velkou pozorností, kterou i profesionální historikové věnovali např. mezinárodním aspektům „české otázky“ za světové války (J. Papoušek, J. Werstadt), tak několikerým vážným pokusem o zevrubné vypsání politické a diplomatické historie Evropy od konce „velké“ války (J. Opočenský, R. Procházka).¹¹⁾ Jediným podrobnějším výkladem, a to jen počátečního období československé zahraniční politiky, byly příslušné pasáže *Budování státu* Ferdinanda Peroutky (1933 ad.).¹²⁾ Vzpomenutý K. Krofta sice v programové skice naznačil souvislosti zahraniční orientace Prahy už se směřováním české politiky v XIX. století,¹³⁾ ale – také vzhledem ke spádu událostí – již nenalezl následovníků. Řada otázek, např. vztahy k sousedním státům či historie československo-francouzské aliance, se vůbec nestaly předmětem podrobnějšího studia,¹⁴⁾ ač jinde (např. v Polsku) se o identických problémech již ve třicátých letech psalo. Také nejvýraznější produkt iniciativní československé diplomacie, totiž Malá dohoda, se z československé strany dočkal – vedle několika příležitostných brožur¹⁵⁾ – pouze jediného podrobného zpracování, a to až po podobných pokusech rumunských, srbských i francouzských a britských.¹⁶⁾ Jeho autor Jan Šeba, t. č. vyslanec v Bukurešti, ovšem svoji knihou *Rusko a Malá dohoda v politice světové* (1936)¹⁷⁾ na místo diskusí (a následovníků) podnítl aféru, která jej stála vysla-

¹¹⁾ Srv. např. J. OPOČENSKÝ, *Poválečné dějiny světa*, Praha, Státní nakladatelství 1933, 242 s.; týž, *Politické dějiny poválečné*, in: *Dvacáté století. Co dalo lidstvu*, sv. VI. Národové a státy, Praha 1934, s. 320–574; R. PROCHÁZKA, *Likvidace války 1919*, Praha, Orbis 1935, 316 s.; týž, *Labyrint míru. Likvidace války 1920–1930*, Praha, Orbis 1938, 452 s., etc.

¹²⁾ Sv. I, Praha, Borový 1933, 528 s.; sv. II/1, II/2, tamtéž 1934, 499+340 stran; sv. III, 1255 stran; sv. IV, 740 stran. K tomu viz zvl. rec. J. Opočenského, *Zahraniční politika 1933*, s. 719–722; 1934, s. 741–746.

¹³⁾ K. KROFTA, *Zahraniční politika československá a její kořeny*, Praha 1937, Knihovna Svazu národního osvobození, sv. 126, též německy, *Die Wurzeln der Tschechoslowakischen Aussenpolitik*, *Prager Rundschau* 7, 1937, s. 1–24.

¹⁴⁾ Poměrně nečetné byly i přehledné stati typu: J. TEICHMAN, *Československo a Maďarsko. Politicko-historický a hospodářský přehled*, *Moderní stát* 1933, s. 244–266; články v denním tisku, napsané u nejrůznějších příležitostí, tu samozřejmě není možné uvádět, ale celkem spolehlivě je – alespoň pro třicátá léta – registrují příslušné svazky *Bibliografie české historie*.

¹⁵⁾ Viz např. Š. OSUSKÝ, *Malá dohoda*, Praha, Polit. klub národní demokracie 1933; M. NIEDERLE, *Hospodářská Malá dohoda*, Praha, Svaz národního osvobození 1936, 46 s.; A. KUNOŠI, *Malá dohoda ako činiteľ mieru*, Praha, J. Mazáč 1936, 148 s.

¹⁶⁾ Z nich budiž připomenuty alespoň: F. CODRESCU, *La Petite Entente*, Paris 1930; J. O. CRANE, *The Little Entente*, New York 1931; A. KRSTOULOVITCH, *L'Anschluss et la Petite Entente*, Lyon 1931; R. MACHRAY, *The Little Entente*, London 1929; týž, *The Struggle for the Danube and the Little Entente 1929–1938*, London 1938; S. M. RADOVANOVIĆ, *La Petite Entente*, Paris 1933; týž, *Mala Antanta i Poljska*, Beograd 1937 aj.

¹⁷⁾ Praha, Melantrich 1936, 652 s. K následující aféře, kterou kniha vyprovokovala, viz J. DEJMEK, *Šebova aféra 1937*, *Slovanský přehled* 1993, č. 3–4, s. 253–265.

necký post a nadto odhalila řadu slabin malodohodové aliance. Ve stejné době se objevily i dva první pokusy o podrobnější vypsání celé historie zahraničně-politických snah první republiky, ale ne od autorů českých či slovenských. První vzešel r. 1936 z pera německého sociálně-demokratického publicisty Emila Strausse,¹⁸⁾ druhý (končící výklad koncem r. 1935 se změnou v úřadě prezidenta) od Američana českého původu Felixe Vondracka.¹⁹⁾

Spád událostí v průběhu roku 1938 a především následná německá okupace českým historikům tehdy prakticky znemožnily dobové studium zahraničně-politického, tj. rozhodujícího aspektu soumraku Československa. Jedinou výjimkou tu byl odvážný Kroftův spis *Z dob naší první republiky* (1939), v němž byly sice zasvěceně popsány jak československo-německé vztahy v meziválečném období, tak politika obou demokratických velmocí vůči ČSR ve třicátých letech, kde však autor – také vzhledem k době, kdy kniha vyšla – mohl již řadu věcí jen naznačit.

Pendantem ke Kroftovu spisu se stala o málo později v Londýně vydaná kniha historicky školeného publicisty a novináře Huberta Ripky, *Munich. Before and After* (1939),²⁰⁾ která snesla (mj. na základě dokumentů v nikdy nevydané *Československé bílé knize*) nejen řadu detailů k vlastnímu průběhu mnichovské krize, ale naskicovala i obrysy celé meziválečné československé, především zahraniční politiky. Na nich mohl autor (stejně jako před ním Krofta) přesvědčivě ukázat nejen věrnost demokratické republiky svým spojeneckým závazkům a jejich principům, ale vyvodil také závěr, že jedinou reálnou alternativou k tomuto kurzu byla faktická kapitulace před Berlínem a po ní následující likvidace jakéhokoliv suverénního československého státu. Tragický 15. březen ostatně tuto tezi zcela potvrzoval...

II

Německá okupace českých zemí r. 1939 a následný výbuch nové světové války způsobily, že se zahraničně-politické otázky předchozího dvacetiletí staly jedním z objektů a současně instrumentů nového politického zápasu, a také – ze strany nacistických okupantů – první výrazné falzifikace.

¹⁸⁾ E. STRAUSS, Tschechoslovakische Aussenpolitik. Prag, Orbis 1936, 164 s.

¹⁹⁾ F. J. VONDRACEK, The Foreign Policy of Czechoslovakia 1918–1935. New York, Columbia University Press 1937, 452 s. K tomu viz recenzi O. Odložilíka v ČMM, 1938, s. 132–139.

²⁰⁾ H. RIPKA, Munich: Before and After. A fully documented Czechoslovak account of the Crises of September 1938 and March 1939..., London, V. Gollancz 1939, 526 s. Vedle této knihy (její první část, Four days, London, M. Killanin, byla publikována ještě před německou okupací Česko-Slovenska) je potřeba alespoň připomenout i další české publicistické práce, napsané po Mnichovu v zahraničí, zvl.: P. BUK, La Tragedie Tchecoslovaque, Paris 1939 a J. G. GEORGE, They betrayed Czechoslovakia, Harmondsworth 1939.

Zahraniční politika první republiky se pochopitelně stala – již vzhledem k roli, jakou hrála v osudových dnech roku 1938 – předmětem diskusí a studia v londýnském centru československého zahraničního odboje. Právě historicko-politické argumenty měly ostatně reprezentantům československého exilu (podobně jako emigracím z jiných zemí) usnadnit nejen prosazení ideje obnovy československého státu do programu válčících mocností, ale vést konkrétní jednání s britskou vládou o „oduznání“ důsledků Mnichova. I proto byl brzy po vzniku československého londýnského „státního zřízení“ v rámci exilového ministerstva zahraničních věcí organizován studijní ústav, v jehož čele stanul někdejší ředitel archivu MZV Jan Opočenský. Z jeho pera také vzešla (mj. na základě torza československého diplomatického archivu, shromážděného v Londýně) mnohasetstránková práce o československé krizi v roce 1938,²¹⁾ s dalšími diplomaty připravil také řadu přehledných materiálů o vztazích první ČSR s evropskými velmocemi a také sousedními státy, z nichž bylo ovšem jen minimum publikováno.²²⁾ Ústav se podílel (vedle vydávání dokumentů týkajících se zahraniční politiky exilové vlády) i na přípravě několika sbírek dokumentů o německé politice vůči ČSR²³⁾ a jistě ovlivnil i první verzi již v Londýně napsaných pamětí prezidenta, *Mnichovských dnů*. Přitom snad není třeba připomínat, jakou pozornost Beneš osobně prehistorii i vlastní historii „Mnichova“ věnoval. Mnohokrát se k ní vracel ve svých válečných rozhlasových projevech i ve vystoupeních na půdě Státní rady,²⁴⁾ rozebíral ji se svými anglosaskými životopisci v době exilu,²⁵⁾ a i v jeho pozdějších literárně-historických pracích zastínila většinu jeho předchozích aktivit v roli šéfa československé diplomacie.²⁶⁾

Zcela odlišnou roli sehrála samozřejmě problematika mezinárodního postavení Československa v meziválečné Evropě a jeho zahraničně-politické aktivity v tzv. Pro-

²¹⁾ Její torzo, svazek týkající se zářijových dnů 1938, je dnes uložen v jeho pozůstalosti v Archivu AV ČR v Praze; Opočenský sám – s výjimkou několika krátkých skic v Čechoslováku – nic ze své tehdejší bohaté tvorby bohužel nepublikoval!

²²⁾ Viz např. V. NOSEK, *Great Britain and Czechoslovakia*, London, b. d.; M. KOBR, *The Hungary's War*, London, /1943/; F. UHLÍŘ, *Prague and Berlin 1918–1938*, London 1944 etc.

²³⁾ Srv. E. BENEŠ, *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–45*, Praha 1946. Problematiky se ostatně v projevech dotýkali i další politikové československého exilu prezidentovi blízcí, zvláště P. Drtina (viz jeho *Hitler kontra Beneš. Pět rozhlasových projevů*, Londýn 1941, a komplexně týž, *A nyní promluví Pavel Svatý. Londýnské rozhlasové epístoly z let 1940–1945*, Praha 1945).

²⁴⁾ Viz E. B. HITCHCOCK, *Zasvětil jsem život míru. Životopis Edvarda Beneše*, Praha 1947, zvl. s. 251–281; G. LIAS, *Beneš of Czechoslovakia*, London, G. Allen and Unwin 1940, zvl. s. 236–293; C. MACKENZIE, *Dr. Beneš*, London, George Harrap 1944, zvl. s. 193–238, čes. překlad: Dr. Beneš, Praha 1948, s. 278–344 ad. Vlastní Benešově diplomatické aktivitě je přitom ve všech těchto knihách věnováno nepoměrně méně místa.

²⁵⁾ Srv. pozn. č. 34.

tektorátu. Nutno připomenout velmi závažný fakt, že Němcům padl 15.–16. března 1939 do rukou prakticky kompletní, nesmírně bohatý diplomatický archiv československého ministerstva zahraničí, bohužel včetně nejtajnějších „trezorových spisů“ a fondů zpravodajské sekce.²⁶⁾ To jim nesmírně usnadnilo vhléd do řady problémů francouzského spojeneckého systému v Evropě (v roce 1939 ještě reálně existujícího!), i na řadu dalších otázek. Současně se pokoušely ukořistěných materiálů využívat v propagandě proti někdejší čs. reprezentaci v čele s E. Benešem proti Francii a Velké Británii a po r. 1941 samozřejmě i proti Sovětskému svazu. Nejvýraznějším příkladem podobného zneužívání ukořistěných aktů byla sbírka vybraných československých diplomatických dokumentů sestavená předním pracovníkem Institutu mezinárodních vztahů v Essenu Friedrichem Berberem, jejímž cílem bylo patřičným výběrem dokázat snahu Západu (a ovšem i Prahy) o rozpoutání nové světové války po celá třicátá léta.²⁷⁾ Současně byla vydána také řada prací, majících na základě československého diplomatického materiálu ukázat, kterak československé Zamini korumpovalo v meziválečné době přední západní žurnalisty, jak aktivně podporovalo sionistické hnutí, jak výraznou roli v něm hráli svobodní zednáři, aj.²⁸⁾

Do zuřivé kampaně proti orientaci první republiky se ovšem zapojila i skupina českých tzv. aktivistických publicistů, hledajících v konfrontaci s hrubě zkreslovanou pozicí Československa v rámci versailleského systému místo pro Čechy v Hitlerově „nové“ Evropě. Ostrou kritiku (včetně vyvození příslušných politických konsekvencí), navazující na „protihradní“ kampaň v měsících druhé republiky, zahájil Emanuel Moravec záhy po německé okupaci svojí knihou *V úloze mouřenína* (1939).²⁹⁾ Svého vrcholu ale dosáhla v letech 1941–1942 ve spiscích Karla Lažnovského, Vladimíra Krychtálka a posléze Emanuela Vajtauera, přičemž všichni žádali – samozřejmě v dobové protektorátní dikci – i vyvození důsledků pro další českou „orientaci“.³⁰⁾

²⁶⁾ Viz např. R. URBAN, *Tajné fondy III. sekce. Z archivů ministerstva zahraničí republiky Česko-slovenské*, Praha 1943 (něm. originál: *Demokratenpresse im Lichte Prager Geheimakten*, Prag 1943).

²⁷⁾ Viz F. BERBER (ed.), *Europäische Politik 1933-1938 im Spiegel der Prager Akten*, Essen 1942. Nepřekvapí, že sbírka byla vydána i na Slovensku: *Tvár pod maskou. Európska politika 1933–1938 v zrkadle pražských aktov*, Bratislava 1942.

²⁸⁾ Vedle již citované knihy Urbanovy viz např. W. JACOBI, *„Země zaslíbená“*. Praha, Orbis 1943; týž, *Golem... metla Čechů. Rozklad českého nacionalismu*, Praha, Orbis 1942 etc.

²⁹⁾ E. MORAVEC, *V úloze mouřenína. Československá tragedie r. 1938*, Praha, Orbis 1939, vyšlo též německy: *Das Ende der Benesch-Republik. Die Tschechoslowakische Krise 1938*, Prag 1941. Z předchozího období stačí poukázat na knihu E. VAJTAUERA, *Jak po Mnichovu. Můžeme jít s Německem?*, Praha, Melantrich 1939, 164 s.

³⁰⁾ Srv. např. K. LAŽNOVSKÝ, *Hovory s dějinami*. Praha, Orbis 1939; týž, *Proč padla Francie*, Praha 1940; V. KRYCHTÁLEK, *Bolševici, Beneš a my*. Praha, Orbis 1941; E. VAJTAUER, *Vzpouza Evropy a základy nového evropského pořádku*, Praha, Orbis 1940; týž, *Češi v nové Evropě*, Praha, Orbis 1942 etc.

Zatímco Krychtálek obviňoval E. Beneše z „lokajství“ vůči Paříži, za což „*nás francouzská kapitalistická ssedlina hanebně odkopla*“, ³¹⁾ Lažnovský šel ještě dál a vinil oficiální předmnichovskou diplomacii z intimní kolaborace se Sověty, ba dokonce z tajné podpory komunistických stran v jiho-východní Evropě, přičemž dospěl k zajímavému závěru, že „*zavázav se Moskvě, tj. Kominterně, Beneš přivedl stát do záhuby*.“ ³²⁾ Nutno jen předznamenat, že sotva za sedm-osm let později budou Beneš a jeho diplomaté častováni v československé stalinistické publicistice zcela podobně, jen v případě vztahu k Moskvě s opačným znaménkem...

III

Krátké období let 1945–1948 neposkytlo dostatek času (ani prostoru) k objektivnímu zkoumání zahraniční politiky Československa meziválečného. O jak politicky stále žhavá témata se přitom namnoze jednalo, svědčí nejlépe skutečnost, že ani prezident Beneš se tehdy neodhodlal k vydání té části svých pamětí, v níž líčil československou politiku v „mnichovských“ dnech roku 1938, ³³⁾ ba že nebyla vydána k těmto událostem ani žádná sbírka dokumentů, ačkoliv např. pro dobu diplomatického zápasu o znovuoobnovení ČSR v letech války se objevilo publikací několik. Několik předválečných českých diplomatů sice v té době stihlo vydat své memoáry, ³⁴⁾ ale je evidentní, že se jejich autoři podrobovali nejpřísnější autocenzuře; většina podobných prací pak vzhledem k dalšímu vývoji zůstala v rukopise. ³⁵⁾ Kromě publicisticky laděné rozsáhlé práce spisovatele Emila Vachka, koncipované ještě

³¹⁾ K. LAŽNOVSKÝ, Na rozcestí věků. Praha, Orbis 1941, s. 73.

³²⁾ V. KRYCHTÁLEK, Bolševici, Beneš a my, Praha, Orbis 1941, s. 137; též německy: Kreml und Beneš, Prag, Orbis 1941.

³³⁾ Za svého života vydal E. Beneš jen první svazek druhého dílu pamětí, věnovaný především prvním čtyřem-pěti letům londýnského exilu, jen v první části pojednávající stručně i o své zahraničně-politické aktivitě ve třicátých letech. Viz E. BENEŠ, Paměti II/1. Od Mnichova k válce a k novému vítězství, Praha, Orbis 1947, zvl. s. 1–70. Text dílu prvního, ač byl napsán zčásti již v době války, nebyl za jeho života vydán vůbec; jeho část vyšla až r. 1955 péčí Ústavu dr. Edvarda Beneše v Londýně, v úplnosti byl publikován až r. 1968: E. BENEŠ, Mnichovské dny /Paměti I./, Praha, Svoboda 1968.

³⁴⁾ R. KÜNZL-JIZERSKÝ, V diplomatických službách ČSR, Praha, J. R. Vilímek 1947; Z. FIERLINGER, Ve službách ČSR. Paměti z druhého zahraničního odboje. I, Praha, Dělnické nakladatelství 1947; E. TÁBORSKÝ, Pravda zvítězila. Deník druhého zahraničního odboje, Praha, Družstevní práce 1947. Dlužno k nim přičíst i vzpomínky manželky (česko)slovenského diplomata, 1938–1939 sekretáře československého vyslanectví v Berlíně, Ladislava Szatmáryho: V. SZATMÁRYOVÁ-VLČKOVÁ, Putování za svobodu 1938–45, Praha 1946.

³⁵⁾ Např. paměti dlouholetého československého vyslance v Římě a pak v Berlíně V. Mastného, paměti dlouholetého vyslance v malodohodových metropolích Jana Šeby, paměti vyslance P. Maxy, deníky vyslance P. Wellnera etc.

v letech protektorátních,³⁶⁾ nevydal v těchto letech podrobnější práci o prehistorii či historii Mnichova ani žádný z českých historiků, zabývajících se problematikou moderní politické historie,³⁷⁾ třebaže např. ve Velké Británii už r. 1948 vyšla dnes klasická díla prof. Wheeler-Benetta a Lewise Namiera. Pokud se objevily příspěvky týkající se zahraničního rozměru „mnichovské“ problematiky, jednalo se buď o první rozbor našich vojenských možností koncem třicátých let, nebo o analýzu z hlediska mezinárodně-právního.³⁸⁾ Je zřejmé, že příslušná československá politická místa (a to nejen ta, ovládaná KSČ) v nejednoduché situaci třetí republiky váhala s podrobnějším zveřejňováním některých skutečností, týkajících se zahraničně-politického rozměru konce republiky meziválečné, ba že akceptovala přinejmenším zčásti ještě před komunistickým převratem i (užijeme-li pojmu Jaroslava Werstadta) „jednooký“ sovětský pohled na moderní historii.³⁹⁾ Únorový puč pak se svými fatálními důsledky i v oblasti historické vědy samozřejmě možnosti skutečného objektivního studia meziválečného Československa a jeho zahraniční politiky prakticky vyloučil – historikové, předurčení svojí předchozí aktivitou k tomu, aby se stali důstojnými pokračovateli svých učitelů z řad Gollovy školy na poli *histoire contemporaine*, byli prakticky vesměs umlčeni, či v lepším případě mohli dožít kdesi v exilu, samozřejmě odtřeni od nejdůležitějších pramenů...

Nežli přistoupíme k problematice komunistické interpretace meziválečných československých zahraničněpolitických snah i s jejich mnichovským vyústěním, je nutné povšimnout si, jak byl tento problém reflektován československým exilem. Již proto, že část „elity“ emigrace tvořili právě českoslovenští diplomaté, z nichž většina náležela k stoupencům E. Beneše. Jejich skupina v čele s prezidentovým bratrem Vojtou Benešem a bývalým kancléřem Jaromírem Smutným založila na jaře 1950 v Londýně Ústav Edvarda Beneše, který měl mj. podporovat i studium nejnovějších dějin Československa.⁴⁰⁾ Institut začal r. 1952 vydávat edici *Dokladů a rozprav*, jež si

³⁶⁾ Viz E. VACHEK, *Německá válka. I, Hitlerovo tažení proti Československu*, Praha, Neuber a synové 1946, 302 s. Mnichova se samozřejmě dotkly i další práce žurnalistů z té doby, např. J. Hronka, A. Zemana aj.

³⁷⁾ Jen epizodicky se problematiky dotkla kniha publicisty Z. SMETÁČKA, *Od Mnichova k válce*, Praha 1945, 256 s., konce republiky se týkala také pečlivá edice Th. PROCHÁZKY, *V předvečer války*, Praha 1945.

³⁸⁾ Viz např. J. FETKA, *Síla německé armády v roce 1938, Válka a revoluce I*, 1947; R. BECKMANN, *Hitlerova válka proti Československu ve světle mezinárodního práva*, Praha 1948.

³⁹⁾ Jak o tom svědčilo nejvýrazněji rychlé přeložení třísvazkových sovětských *Dějin diplomacie*, Praha, Svoboda 1947–48. Stojí za připomenutí, že se na jejich přeložení podílel i někdejší československý vyslanec Prokop Maxa.

⁴⁰⁾ Srv. k tomu J. TOMEŠ, in: J. SMUTNÝ, *Svědectví prezidentova kancléře*, Praha 1995, s. 16–17. Přehled publikací ústavu přináší A. ZACH, *Knihy a český exil 1949–1990*, Praha 1996, s. 168–169.

sice především všimaly problémů komunistického převzetí moci v republice a různých aspektů česko-slovenských a česko-německých vztahů včetně odsunu sudetských Němců, ale v několika případech si všimly i nás interesující tematiky. Nejrozsáhlejším příspěvkem k ní byly čtyři sešity přednášek někdejšího rady československého vyslanectví v Londýně a pak významného úředníka exilového Zamini Karla Lisického, *Československá cesta do Mnichova*, v nichž se podrobněji zamyslel nad příčinami debaklu československo-francouzského spojení i nad politikou Velké Británie i Sovětského svazu vůči Československu a samozřejmě nad rolí, jakou hrála v těchto záležitostech otázka sudetoněmecká.⁴¹⁾ Ústav vydal ještě r. 1955 také první část Benešových *Mnichovských dnů*, ale počátkem šedesátých let došlo k jeho zániku vzhledem k nedostatku finančních prostředků.

Zdaleka nejvýznamnějším historiografickým příspěvkem ke sledované politice ovšem byla práce vzniklá vlastně mimo hlavní struktury československé demokratické emigrace. Byla jí rozsáhlá monografie tehdy mladého historika Borise Čelovského *Das Münchener Abkommen von 1938*, vydaná v r. 1958 ve Stuttgartu.⁴²⁾ Na základě všech tehdy dostupných tištěných i archivních pramenů, ale především řady svědectví na západě žijících diplomatů a politiků, v ní autor popsal podrobně celou československou zahraničně-politickou aktivitu již od německého vpádu do demilitarizovaného Porýní, přičemž jeho vyličení vlastních diplomatických jednání provázejících kritické září zůstalo dodnes jedním z nejdůkladnějších kritických zpracování této tematiky.

K problematice zahraniční politiky meziválečné republiky se vyslovilo později především kratšími příspěvky ještě několik někdejších československých diplomatů.⁴³⁾ S výjimkou některých pozdějších prací Edvarda Tábořského, jež se ve své knize o Benešovi v letech 1938–1948 (*Prezident Edvard Beneš. Between West and East*, 1981) dotkl i Mnichova,⁴⁴⁾ byla ale pozornost exilových historiků a publicistů orientována

⁴¹⁾ Srv. K. LISICKÝ, *Československá cesta do Mnichova*. Části I–IV: Část I. Proč Francie nechtěla válčit v roce 1938, Londýn 1954, 30 s.; část II. „Rus je s námi, kdo proti nám, toho Francouz smete“. Báje a skutečnosti, tamtéž 1955, 26 s.; část III. Pohled zpět. Za jakých okolností mírová konference v Paříži přiznala roku 1919 německé kraje českých zemí Československé republice. Jakou diplomatickou cenu v době krize r. 1938 měla pro nás sjednaná diplomatická zajištění: A: Společnost národů. B: Malá dohoda, tamtéž 1956, 50 s.; část IV. Zradila nás Anglie?, Londýn 1958, 35 s. (2. část této poslední stati již nevyšla).

⁴²⁾ B. CELOVSKÝ, *Das Münchener Abkommen von 1938*. Stuttgart, Deutsche Verlag Anstalt 1958, 520 s. K okolnostem vzniku knihy a její reflexi viz nyní paměti autora: B. ČELOVSKÝ, *Šel jsem svou cestou*, Ostrava 1996, s. 99–122.

⁴³⁾ Srv. např. V. KYBAL, *Czechoslovakia and Italy. My negotiations with Mussolini*, I, II, JCEA 1954 a 1955; A. HEIDRICH, *International political Causes of the Czechoslovak Tragedies of 1938 and 1948*, Washington, SVU, 1962; M. SCHUBERT, *Cesta k Mnichovu*, in: *Proměny* 6, 1969, č. 3, s. 43–58.

⁴⁴⁾ E. TÁBORSKÝ, *President Edvard Beneš. Between West and East, 1938–1948*, Stanford, Call., Stanford University Press 1981, tu zvl. hl. II a III. (Nyní též český překlad: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha, Mladá fronta, s. 55–97.

opět především k československé problematice v době obou světových válek a zahraniční politikou předmnichovského Československa se již podrobněji nezabývali.⁴⁵⁾

IV

Únor 1948 svými důsledky znamenal na čtyři dlouhá desetiletí pro historiografii moderní doby radikální cézuru, která se nejvíce projevila v letech padesátých a pak v počátečním období tzv. normalizace po r. 1969. Povinná recepce sovětských pohledů a interpretací historických událostí musela samozřejmě deformovat především v prvních letech režimu i hodnocení meziválečné československé politiky a jejích tvůrců. Ještě v roce 1950 vystoupil přední komunistický historik Jan Pachta s tezí, že „Mnichov byl výsledkem trvalých snah imperialistických mocností a s nimi spjatých buržoasních vlád ostatních zemí, odstranit první socialistický stát světa, Sovětský svaz...“⁴⁶⁾ A v duchu této logiky bylo pohlíženo i na celou orientaci a zahraniční politiku tzv. buržoazního československého státu.⁴⁷⁾

Přijmeme-li mezi nezbytné atributy moderní historiografie alespoň částečné využívání úředních aktů vzešlých z fungování příslušných institucí, a ovšem také vysvětlování aktivity osob a událostí měřítkem doby, kdy působily a nikoliv prizmatem jakékoliv dogmatické ideologie, potom se se skutečným vědeckým studiem předválečného Československa a jeho zahraniční politiky začalo až v polovině padesátých let. Tehdy se objevily první vážnější studie s touto problematikou, i když ještě v dikci i způsobu práce s prameny výrazně poznamenané „duchem doby“. Spisy vzniklé před tímto datem, např. první knižní monografie Václava Krále o Masarykově a Benešově „kontrarevoluční činnosti“,⁴⁸⁾ některé tehdy vydané publikace Z. Fierlingera⁴⁹⁾ a

⁴⁵⁾ Viz napø. dvousvazkový sborník M. RECHCÍGL (ed.), *Czechoslovakia. Past and Present*, I a II, Hague, Czechoslovak Society for Arts and Sciences 1968, kam většinu statí o československých vztazích k různým – převážně evropským – zemím v meziválečném období psali renomovaní zahraniční badatelé: R. Kann, G. Weinberg, P. S. Wandycz, K. Eubank. Výjimku tvoří dva příspěvky autorů domácího původu: H. HANAK, *Great Britain and Czechoslovakia, 1918–1948: An Outline of their Relations* (o. c., s. 770–800, a J. F. N. BRADLEY, *Franco-Czechoslovak Relations, 1918, 1948*, (ibid., s. 801–811). Jen pro úplnost třeba doplnit, že některých problémů zahraniční politiky druhé republiky se dotkl i v exilu pracující historik Theodor Procházka.

⁴⁶⁾ J. PACHTA, *Vnitřní příčiny mnichovské kapitulace*, in: *Velká říjnová socialistická revoluce a naše národní svoboda*, Brno 1950, s. 76.

⁴⁷⁾ Srv. stále užitečný rozbor M. LVOVÉ, *Dvacet let Mnichova v naší ideologii a vědě*, RDS 1969, s. 323–362.

⁴⁸⁾ Viz např. V. KRÁL, *Beneš a obrana štátu*, Bratislava 1952, 42 s.; týž, *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*, Praha 1953, 234 s.; týž, *Masaryk ve službách amerického imperialismu*, HaV 1953, s. 107–127 aj.

⁴⁹⁾ Z. FIERLINGER, *Zrada čs. buržoazie a jejích spojenců*, Brno 1951.

ovšem i J. S. Hájka,⁵⁰⁾ studie F. Kejíka,⁵¹⁾ a dalších⁵²⁾ byly, jak bylo již koncem šedesátých let konstatováno, „více či méně vědomým instrumentem politiky“ a prostě nesnesou měřítko vědeckých prací a mnohonásobně více než o vykládané (a svérázně interpretované) problematice podávají obraz doby, v níž vznikaly.⁵³⁾ Stalinistická „věda“ se ostatně ponejvíce spokojovala s překládáním textů, vydávaných o této problematice v Sovětském svazu, případně jiných východoevropských zemích.⁵⁴⁾

Nesporně nejvýraznějším počinem počátečního období „poststalinské“ historiografie bylo vydání rozměrné, více než čtyřsetstránkové práce *O československé zahraniční politice v letech 1918–1939* (1956),⁵⁵⁾ kterou sepsal kolektiv pěti autorů vedený Vladimírem Sojákem. Této monografii, vydané paralelně i v ruštině, je nutno věnovat větší pozornost hned z několika důvodů. Jednalo se o první zevrubný pohled na meziválečnou zahraničněpolitickou aktivitu ČSR, založený na studiu prakticky veškerého tehdy v Praze dostupného úředního materiálu, tedy především archivu ministerstva zahraničí. Přitom to byla práce podrobná, která – byť nestejněměrně – popisovala zahraniční politiku v celém meziválečném období, včetně stručného výkladu o zahraniční politice Druhé republiky. V neposlední řadě se – přes výrazný pokrok v bádání na tomto poli v letech šedesátých – jednalo vlastně až do konce osmdesátých let o jediný takto široce koncipovaný pokus o výklad dějin zahraniční politiky v námi sledovaném období. I když byl text, napsaný již r. 1955, ještě prosycen frázemi o „vládě buržoazie“ a jejím „zapojení do všech imperialistických protisovětských plánů“, je třeba přiznat, že se přinejmenším v některých částech knihy podařilo autorům vytvořit dílo, kterého lze dodnes užívat přinejmenším jako vodítko k dalšímu studiu. Lze to konstatovat především o výkladu o prvním pětiletí československé politiky z pera Vladimíra Sojáka, o pasážích pojednávajících o období hospodářské krize z pera Vladimíra Houšťeckého a v neposlední řadě i o výkladu o československé diplomacii v letech 1935–1937 od Pavla Auersperga. Hůře již dopadly Sojákovy pasáže o druhé

⁵⁰⁾ Viz zvl. J. S. HÁJEK, *Wilsonovská legenda v dějinách ČSR*, Praha 1953, 218 s.

⁵¹⁾ F. KEJÍK, *O zahraniční politice ČSR*, Praha 1951, 128 s.

⁵²⁾ Platí to např. o knihách R. Beckamna, V. a V. V. Bernáškových, J. Hořce aj. Jejich přehled viz in: *25ans d'histoire de tchécoslovaquie, 1936–1960*, Praha 1960, s. 324–326.

⁵³⁾ Pro ilustraci tu stačí uvést příklad již zmiňovaného právního historika Rudolfa Beckmanna, jenž studiem britské politiky vůči Československu v roce 1938 dospěl k vskutku svéráznému závěru, že „W. Churchill nebyl ‚mužem proti Mnichovu‘, ale byl mnichovanem.“ R. BECKMANN, *K diplomatickému pozadí Mnichova. Kapitoly o britské mnichovské politice*, Praha 1954, s. 348.

⁵⁴⁾ Bylo jen symptomatické, že se v prvních ročnících prominentního ČSČH vůbec nereférovalo o literatuře, vydávané tehdy o dějinách mezinárodních vztahů na Západě, za to se ale v časopise *Sovětská věda-historie* překládaly jejich recenze z per historiků a diplomatů sovětských. Stejně tak se tu překládaly všechny důležité filipiky Sovětů proti tvrzení obsažených v memoárech a edicích diplomatických dokumentů vydávaných na Západě apod.

⁵⁵⁾ *O československé zahraniční politice 1918–1939*. Sborník statí, Praha, SNPL 1956, 444 s.

polovině dvacátých let i výklad Alexandra Orta o letech 1933–1935, obsahující v té době již zbytečná zjednodušení o vztahu Prahy k SSSR, Německu aj. Zdaleka nejslabší pasáží knihy byl ovšem pasus věnovaný roku 1938, jehož autorem byl Jiří S. Hájek, souhrou náhod v době vydání díla působící již jako velvyslanec lidově demokratického Československa v Londýně. Právem již doboví recenzenti, mezi nimi mladí Robert Kvaček a Jaroslav Valenta, poukázali na to, že „*autor nepodal plastický, přehledný a dokonce ani historicky zcela pravdivý obraz celé té vzrušené doby...*“⁵⁶⁾ pasáž se nejen hemží omyly, ale i scestnými zjednodušeními majícími jen málo společného s objektivní historiografií. Je jen s podivem, že týž autor řadu svých tvrzení opakoval ještě o dvě léta později v samostatné monografii o Mnichovu!⁵⁷⁾ A přece vytvořila následující dvě léta od vydání zmiňovaného sborníku mezník v celém dalším vývoji historiografie naší zahraniční politiky.

Již roku 1957 publikovala docentka Věra Olivová rozměrnou monografii *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*,⁵⁸⁾ jež – přes nutné ústupky dobovým poměrům – poprvé zobrazila nejednoduchý poměr mezi mladou Československou republikou a rodícím se sovětským státem, v tom i tak složité problémy, jakými byl poměr „oficiální“ Prahy k intervenčním projektům a k sovětsko-polské válce, i složitou cestu k uzavření prvních československo-sovětských dohod r. 1922.

V následujícím roce pak vydal tehdy šestadvacetiletý Robert Kvaček monografii o Runcimanově misi, *Osudná mise*,⁵⁹⁾ jež znamenala zřejmě pomyslný zlom v celém pohledu dosavadního „domácího“ dějepiscevtví na „mnichovskou“ problematiku. Způsobem práce s prameny i jejich v rámci možností maximálně objektivní interpretací vytvořil dílo, jež nejen ve své době obohatilo tehdejší vědomosti o diplomatické předejře (i vnitřních jednáních) předcházejících finální zápas republiky mezi Berchtesgadenem a Mnichovem, ale jež dodnes zůstává – přes pochopitelné přírůstky v materii – stále užitečným spisem o dotčené tématice. Spolu s větší statí téhož autora v ČsČH z téhož roku⁶⁰⁾ a také studií V. Olivové o pražské zahraniční politice v době

⁵⁶⁾ Viz Československá rusistika 2, 1957, s. 283–293. Lze se jen podívat, že právě autor nejslabší části spisu projevil ještě po letech vůči svým pasážím velmi málo kritičnosti – viz J. S. HÁJEK, Paměti, Praha 1997, s. 199.

⁵⁷⁾ J. S. HÁJEK, Mnichov, Praha, SPNL 1958, 170 s.

⁵⁸⁾ V. OLIVOVÁ, Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922, Praha, Naše vojsko 1957, 424 s. K tomu viz recenzi J. Šedivého a J. Valenty, ČsČH 1957, s. 126–133.

⁵⁹⁾ Praha, Naše vojsko 1958, 244 s. I redakce nakladatelství zřejmě shledala objektivitu knihy neudržitelnou, neboť si neodpustila ke knize přidat bez vědomí autora vlastní stupidní ideologický doslov.

⁶⁰⁾ R. KVAČEK, K bezprostřední diplomatické přípravě Mnichova, ČsČH 5, 1958, s. 409–446. Rozvoj bádání ostatně dobře zrcadlí i Kvačkova bibliografie z těchto let. Viz České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka, red. J. Dejmeck a J. Hanzal, Praha 1997, s. 21nn.

francouzského vstupu do Porúří r. 1923⁶¹⁾ znamenaly tyto práce vlastně první skutečně moderní, ideologií minimálně zatížené studie, týkající se zahraničí politiky meziválečného Československa. Česká historiografie dějin diplomacie jimi fakticky vstoupila do svého nejplodnějšího období, zjednodušeně řečeno – „liberálních“ šedesátých let.

V

V průběhu dekády, ohraničené rozmezím let 1959/60 a 1969/70 dospělo domácí dějepisectví meziválečného Československa včetně bádání o jeho zahraniční politice k nejvýraznějším výsledkům až do konce komunistického režimu. Umožnilo to – jakkoliv ne přímočaré – ideologické „tání“, ale také rozšířené možnosti studia úředních materiálů včetně tzv. Benešova archivu (dosud vyhrazeného výlučně pro oficiální režimní historiky), první výzkumy v archivech zahraničních, především v Německu a Polsku, a v neposlední řadě jistě i tvůrčí dozrávání generace historiků, zahájivších svoji práci v předcházející dekádě. Výsledkem jejich výzkumů byl koncem šedesátých let zcela nový obraz Československa v meziválečné evropské politice, upozorňující nejen na jeho složité, ideologickými poučkami jistě nepostižitelné postavení, ale stále více akcentující i jeho vlastní, k evropské kolektivní bezpečnosti směřující diplomatické aktivity.

Velká část bádání této dekády byla – podobně jako v sousedním Polsku a do jisté míry i Maďarsku – soustředěna na poměr a politiku Československa k jeho meziválečným sousedům, především k Německu. Svoji roli sehrála jistě i „objednávka“ politická, tedy potřeba reagování na více či méně proti statu quo směřovanou publicistiku a historiografii sudetoněmeckou⁶²⁾ a do jisté míry i východní politiku tehdejších bonnských vlád, odmítajících do konce šedesátých let uznat stávající teritoriální uspořádání střední Evropy. Přes tento kontext (který se odrážel zvláště zpočátku i v jazyku příslušných prací) vzniklo několik knih, jež dodnes tvoří fundament pro další studium česko(slovensko)-německých vztahů, fundament, který z mnoha důvodů nepřekonala ani tím směrem orientovaná tzv. nezávislá historiografie disidentská v období normalizace. Zatímco dvojice historiků z Historického ústavu, Jaroslav César a Bohumil Černý, podrobně zmapovala politiku německých „buržoazních“ stran v Československu,⁶³⁾ badatelé z pražské filozofické fakulty,

⁶¹⁾ V. OLIVOVÁ, Československá diplomacie v době rúrské krize 1923, ČsČH 6, 1958, s. 59–70. Podobně by bylo možno uvést i některé stati K. Gajana, A. Gajanové aj.

⁶²⁾ Srv. zvláště H. RASCHHOFER, Die Sudetenfrage. Ihre volkerrechtliche Entwicklung vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart, München 1953, a další práce tohoto autora (téhož, který napadal mezinárodní postavení Československa již v Hitlerových službách, viz zde pozn. č. 5), knihy a studie K. Rabla, E. Franzela ad. Jejich přehled do počátku šedesátých let poskytuje J. KOŘALKA, Protičeskoslovenský revanšismus v historiografii, Praha 1961, passim.

⁶³⁾ J. CÉSAR, B. ČERNÝ, Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1919–1938, díl I (1919–1929), díl II (1929–1938), Praha 1962–1963, 512 + 584 s.

především Koloman Gajan a R. Kvaček, vydatnou měrou osvětlili – jakkoliv nikdy podobně uceleně – vztahy mezi Prahou a Berlínem v rovině zahraničně-politické. Koloman Gajan podal ve své rozměrné habilitační práci *Německý imperialismus a československo-německé vztahy z r. 1962*⁶⁴⁾ vskutku všestrannou analýzu československo-německých vztahů od zrodu republiky do jara 1921, poukazující nejen na vzájemný poměr v rovině oficiální, diplomatické, ale mj. objektivně mapující i aktivitu různých sudetoněmeckých emigrantských „podpůrných“, fakticky iredentistických organizací, bohatě podporovaných německými vládními místy. Týž autor později stručně vyložil i diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi až do Locarna⁶⁵⁾ a stál také u zrodu dodnes cenné sbírky dokumentů, jež ilustrovala vskutku mnohohrstevnou politiku jak Výmarské republiky, tak samozřejmě třetí říše proti Československu.⁶⁶⁾ Lze jen litovat, že v téže době nevznikla také podrobně zpracovaná práce i o „československé“ politice Německa nacistického, jakou např. pro paralelní tematikou polskou vytvořil Marian Wojciechowski. R. Kvaček se sice tématem důkladně zabýval, jeho studia ovšem směřovala, jak bude ještě upozorněno, ke komplexnímu postižení diplomatického zápasu o Československo ve třicátých letech, v němž Berlín hrál jen jednu, byť hlavní roli. K problematice bylo sice zveřejněno několik detailních studií, např. dvojice Kvačkových zevrubných analýz dnes známých „tajných“ jednáních mezi Berlínem a Prahou na přelomu let 1936/37⁶⁷⁾ a přehledná stat' o československo-německých vztazích v době druhé republiky z pera Františka Lukeše.⁶⁸⁾ Celistvá práce o politických vztazích mezi demokratickým Československem a sousední nacistickou velmocí – s výjimkou téměř současně napsaných přehledných

⁶⁴⁾ Praha 1962, 284 s.

⁶⁵⁾ K. GAJAN, Die ČSR und die deutsche Frage (1918–1925), AUC Phil-Hist 1968, č. 2–3, s. 183–207.

⁶⁶⁾ K. GAJAN (ed.), Německý imperialismus proti ČSR 1918–1939, Praha 1962, 610 s. Část dokumentů zde uveřejněných s několika doplňky byla později vydána i v anglickém a německém překladu: K. GAJAN, R. KVAČEK (edd.), Deutschland und die Tschechoslowakei 1918–1945. Dokumente über die deutsche Politik, Prag 1965, 188 s.

⁶⁷⁾ R. KVAČEK, Československo-německá jednání v roce 1936, HaV 1965, s. 721–754, a týž (spolu s V. VINŠEM), K německo-československým sondážím ve třicátých letech, ČsČH 14, 1966, s. 880–896.

⁶⁸⁾ F. LUKEŠ, Německá politika po Mnichovu a okupace Československa, Odboj a revoluce-zpráva 1966, č. 2, s. 3–28. Studie se tématicky stýkala s některými statěmi německého badatele H. BODENSIECKA, Die Politik der Zweiten Tschechoslowakischen Republik (Herbst 1938–Frühjahr 1939), Zeitschrift f. Ostforschung, 6, 1957 s. 54–71; týž, Der Plan eines „Freundschaftsvertrages“ zwischen dem Reich und der Tschechoslowakei im Jahre 1938, tamtéž, 10, 1961, s. 249–261; tématu se dotkl i T. PASÁK, Vstup německých vojsk na české území v roce 1939, ČsČH 17, 1969, s. 161–184.

skic V. Olivové⁶⁹⁾ a J. K. Hoensche⁷⁰⁾ – nevznikla, a to ani z německé strany, a čekáme na ni dodnes.⁷¹⁾

Druhým horizontem, který se tehdy dočkal podrobného zpracování, byl meziválečný poměr československo-polský, jež našel z české strany svého badatele především v Jaroslavu Valentovi. Ten nejprve – po několika přípravných studiích – v minuciózní analýze rozebral vztahy mezi oběma zeměmi v období od jejich vzniku do definitivního stanovení vzájemné hranice v oblasti Těšínska, tedy – poprvé na základě úřední materie – popsal také celou genezi konfliktu o tuto oblast,⁷²⁾ jenž pak determinoval vzájemné vztahy v takřka celém meziválečném období. V dalších statích (publikovaných z větší části v polských časopisech) osvětlil např. postoj československé diplomacie k německo-polskému sporu o Slezsko,⁷³⁾ polskou politiku vůči Slovensku v počátcích republiky,⁷⁴⁾ aj. Završením jeho badatelského úsilí byl podrobný, ucelený výklad politických (a částečně i hospodářských) vztahů mezi oběma západoslovanskými zeměmi v celém meziválečném období, sepsaný na základě oboustranné tehdy přístupné materie pro velkou kolektivní práci *Češi a Poláci v minulosti*.⁷⁵⁾ Pasáže tohoto jedinečného díla, redigovaného prof. J. Mačůrkem a (v II. svazku) V. Žáčkem, znamenaly důstojný pendant k zhruba v téže době publikovaným polským monografiím Aliny Szklarske-Lohmanové⁷⁶⁾ a Jerzy Kozeńského,⁷⁷⁾ a jsou (ostatně jako celá práce) nepostradatelným zdrojem

⁶⁹⁾ V. OLIVOVÁ, Československo a Německo ve třicátých letech, ČsČH 16, 1968, s. 881–891.

⁷⁰⁾ J. K. HOENSCH, Revize a expanze. Úvahy o cílech, metodách a plánech Hitlerovy československé politiky, Odboj a revoluce-zprávy 6, 1968, s. 49–82 (německý originál: Bohemia 1968).

⁷¹⁾ Za zaznamenání jistě stojí polský pokus o diplomatických vztazích v trojúhelníku Varšava–Praha–Berlín: M. PUŁASKI, Stosunki dyplomatyczne polsko-czechosłowacko-niemieckie od roku 1933 do wiosny 1938, Poznań 1967, 224 s.

⁷²⁾ J. VALENTA, Československo-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko, Ostrava 1961, 501 s.

⁷³⁾ J. VALENTA, Czechosłowacja i przynależność Górnego Śląska do Polski w latach 1918–1921, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka, 17, 1961, s. 31–57.

⁷⁴⁾ Týž, Polská politika a Slovensko v roce 1919, HČ 13, 1965, s. 405–422; uvést je třeba i další stať téhož autora, Czechosłowacja a Polska w 1918 roku, Śląski kwartalnik historyczny Sobótka, 20, 1965, s. 527–548.

⁷⁵⁾ Srů. V. ŽÁČEK, Češi a Poláci v minulosti. II. Období kapitalismu a imperialismu, Praha 1967, s. 431–619.

⁷⁶⁾ A. SZKLARSKA-LOHMANNOWA, Polsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne w latach 1918–1925, Wrocław 1967.

⁷⁷⁾ J. KOZEŃSKI, Czechosłowacja w polityce zagranicznej w latach 1932–1938, Poznań 1964.

pro jakákoliv další bádání, třebaže byla hodnota celého korpusu poněkud snížena zcestným rozhodnutím nakladatelství nezařadit do vydání poznámkový aparát.

Dalším sousedům republiky již historický výzkum tolik pozornosti nevěnoval. Vztahů s Rakouskem si všimli především V. Olivová, Alena Gajanová a R. Kvaček, konfliktního poměru československo-maďarského pak – vedle těchto autorů – i historikové slovenští, především Eva Rečková. V. Olivová zmapovala detailně politiku Prahy vůči Vídni do konce r. 1921, tj. do uzavření tzv. Lánské smlouvy, přibližující Rakousko Malé dohodě⁷⁸⁾ a popsala také – poprvé na základě úplné československé dokumentace – postoj československé diplomacie k restauračním pučům excísaře Karla v r. 1921.⁷⁹⁾ A. Gajanová si soustavně všímala vztahů k oběma jižním sousedům ve své velké práci o středoevropské politice z r. 1967, o níž bude ještě zmínka podrobnější. R. Kvaček zase načrtl místo Rakouska v československé zahraniční politice v celých třicátých letech a postihl také základní rysy jednání mezi Malou dohodou a Maďarskem v letech 1936–1938, vyústivších do podpisu tzv. bledského protokolu ze srpna 1938.⁸⁰⁾ Bratislavská historička Eva Rečková otiskla celou sérii článků o politice Budapešti vůči Praze od konce dvacátých do poloviny třicátých let,⁸¹⁾ její brněnská kolegyně Marta Koukolová-Romportlová pak dvě průkopnické studie o jednáních mezi Prahou a Budapeští těsně po „Mnichovu“ a v době tzv. Vídeňské arbitráže.⁸²⁾ Budiž jen připomenuto, že stejnou problematiku důkladně analyzoval ve

⁷⁸⁾ V. OLIVOVÁ, K historii československo-rakouské smlouvy z roku 1921, ČsČH 9, 1961, s. 198–219.

⁷⁹⁾ Táž, Československá zahraniční politika a pokusy o restauraci Habsburků v roce 1921, ČsČH 7, 1959, s. 675–698. Budiž doplněno, že později totéž téma studovala na základě širší pramenné báze též M. ADÁM, Les deux coups d'Etat de l'ex-roi Charles et la Petite Entente. Acta Historica 1985, s. 33–86.

⁸⁰⁾ R. KVAČEK, Boj o Rakousko v letech 1933–1938 a československá zahraniční politika, SH 12, 1964, s. 241–287; týž, Podíl Československa na jednáních Malé dohody a Maďarska v letech 1936–1938, HČ 11, 1963, s. 406–432.

⁸¹⁾ Srv. např. E. REČKOVÁ, Vněšnja politika domjunchenskoj Českoslovackoj respubliky dvadcatych godov v otnošeniji k Věngrii, in: Mezinárodní konference k 50. výročí Československé republiky, Praha 1968, s. 121–129; táž, Anglický Lord a maďarská královská koruna, Slovanský přehled 55, 1969, s. 400–403; táž, Maďarsko a Tardieuov plán hospodárskéj spolupráce podunajských štátov, Slovanský přehled 53, 1967, s. 142–149; táž, Maďarská zahraničná politika a Rímské protokoly, Slovanský přehled 57, 1971, s. 296–300, etc.

⁸²⁾ M. KOUKOLOVÁ, Čas mezi Mnichovem a Komárnem. První československo-maďarská diplomatická jednání na počátku října 1938, Slovanský přehled 53, 1967, s. 137–142; táž, Ve Vídni rozhodli silní. Úsilí a zisk maďarského revizionizmu v první etapě československé krize 1938, Slovanský přehled 55, 1969, s. 352–360. Viz též stať F. LUKÉŠE, K diplomatickému pozadí vídeňské arbitráže, HČ 10, 1962, s. 51–67.

své velké knize o podílu maďarského revizionizmu na rozbití Československa též německý historik J. K. Hoensch.⁸³⁾

Poměrně menší pozornost byla věnována – s výjimkou celistvých výkladů Kvačkova, Gajanové a Olivové – spojeneckému systému Československa, ačkoliv právě zde nabízel v úplnosti dochovaný archiv pražského zahraničního úřadu spolu s dalšími sbírkami takřka nevyčerpatelný materiál, a v zahraničí byla tato tematika v tomto období již detailně studována. Dosvědčuje to hned bádání o alianci československo-francouzské. Její vznik osvětlil na pozadí širokého evropského kontextu poprvé (ovšem bez znalosti československé dokumentace) r. 1963 americký historik polského původu Piotr S. Wandycz ve své fundamentální knize o francouzských východních spojencích.⁸⁴⁾ Jeho výzkumy doplnily až o několik let později některé studie Radko Břacha, zvláště jeho podrobný článek o československo-francouzské smlouvě z ledna 1924 (1968),⁸⁵⁾ a také stat' Věry Břachové o francouzské vojenské misi (1967).⁸⁶⁾ Poměru mezi Prahou a Paříží v letech třicátých si po první skice M. Janišové⁸⁷⁾ všiml (vedle Kvačka) zase Gajanův žák Jaroslav Jírů.⁸⁸⁾ Ale ucelenou syntézu o této určující ose československé zahraniční politiky, jakou např. v Polsku sepsal v téže době J. Ciałowicz či v Jugoslávii později V. Vinaver, zůstávají čeští a slovenští historikové dosud dlužni.

Obdobná situace byla i v oblasti studia vztahů malodohodových. Autoři větších prací z druhé poloviny desetiletí samozřejmě snesli jak pro dvacátá léta (A. Gajanová),

⁸³⁾ J. K. HOENSCH, *Der ungarische Revizionismus und die Zerschlagung der Tschechoslovakie*. Tübingen 1967, 323 s, k tomu např. recenzi J. Valenty, *Slovanský přehled* 1969, s. 389–390.

⁸⁴⁾ P. S. WANDYCYZ, *France and her Eastern Allies 1919-1925. French-Czechoslovak-Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno*, Minneapolis, University of Minnesota press 1962, 454 s., zvl. s. 292–311.

⁸⁵⁾ R. BŘACH, *Francouzský alianční systém a Československo na počátku roku 1924*, HaV 1968, s. 1–21. K němu se sluší doplnit i jeho studie: *Československá zahraniční politika v politických proměnách Evropy 1924. I, Nástup MacDonalldovy a Herriotovy vlády*, ČsČH 18, 1970, s. 49–83, a II, in: *Studie z dějin předmnichovské republiky*, Praha (samizdat) 1983, s. 3–98.

⁸⁶⁾ V. BŘACHOVÁ, *Francouzská vojenská mise v Československu*, HaV 1967, s. 883–910.

⁸⁷⁾ M. JANIŠOVÁ, *Francouzská zahraniční politika a Československo v období příprav Mnichova*, ČsČH 11, 1963, s. 573–593.

⁸⁸⁾ Viz zvl. J. JÍRŮ, *Československo ve francouzském tisku v letech 1936–1938*, *Novinářský sborník* 1965, s. 217–272, a též, *Od Delbosa k Bonnetovi. K vývoji francouzsko-československých styků od ledna do dubna 1938*, ČsČH 15, 1967, s. 35–50. Z Kvačkových článků se sluší připomenout zvl. jeho studii *Německá likvidace porýnského pásma 7. března 1936*, ČsČH 11, 1963, s. 206–333.

tak pro léta třicátá (R. Kvaček) veliké množství látky o fungování a vývoji aliance.⁸⁹⁾ Několik podnětných studií o jejích vztazích k SSSR a také její politice balkánské vzniklo již tehdy z pera Ladislava Deáka⁹⁰⁾ a Valeriána Bystrického⁹¹⁾ i v Bratislavě. Ale podrobná, celistvá práce o tomto zřejmě nejvýraznějším výtvaru československé diplomacie českými nebo slovenskými historiky tehdy ani později zpracována nebyla. Udivuje to také proto, že právě koncem šedesátých let byly napsány zevrubné dějiny Malé dohody jak z pera rumunského,⁹²⁾ tak z pera jugoslávského⁹³⁾ a také maďarského,⁹⁴⁾ přičemž jugoslávští badatelé se ve svých bádáních opírali právě především o dokumentaci československou.

Zvláštní kapitolu tvořila – jak z důvodů meritorních, tak především z důvodů ideologických – samozřejmě historiografická interpretace vztahů československo-sovětských. I když vědecké práce již koncem padesátých let opustily schematické, ba scestné teze o „antisovětsismu“ pražské politiky, o nichž byla zmínka, některé problémy, v tom především sovětský postoj k československé krizi v r. 1938 a také otázky vztahu československé vlády k ruské emigraci, byly prakticky vyloučeny z témat skutečně kritického bádání. Přitom již v polovině šedesátých let vznikla řada studií, která nejen obohacovala zatím velmi kusé vědomosti o „ruském“ faktoru pražské diplomacie, ale přinášela řadu poznatků i o sovětské zahraniční politice té doby obecně. Stačí tu připomenout stať Jaroslava Šedivého o počátcích

⁸⁹⁾ Z nich stojí za upozornění R. KVAČEK, Ke genezi návrhu na jednotný pakt Malé dohody, in: Československo a Juhoslávia. Z dejín československo-juhoslovanských vzťahov, Bratislava 1968, s. 301–311 a týž, K politickému profilu Malé dohody, MVz 3, 1968, s. 26–38.

⁹⁰⁾ Z nich budiž připomenuty alespoň L. DEÁK, Ke vzťahu Rumunska k SSSR v rokoch 1933–1936, Slovanské štúdie, 8, 1966, s. 111–147; týž, K otázke vzťahu Juhoslávie k SSSR (1933–1936), Slovanské štúdie, 9, 1967, s. 98–116; týž, Siedmy marec 1936 a Malá dohoda, ČsČH 17, 1969, s. 323–350.

⁹¹⁾ Srv. V. BYSTRICKÝ, Vznik Balkánskej dohody a československá zahraničná politika, HČ 15, 1967, s. 365–387; týž, Juhoslovansko-bulharský pakt a Československo, in: Československo a Juhoslávia, s. 312–324, a týž, Nové tendencie v zahraničnej politike balkánských štátov začiatkom 30. rokov, Slovanské štúdie 10, 1968, s. 113–153.

⁹²⁾ Viz E. CAMPUS, Mica Inteligere, Bucuresti 1968, 405 s., k tomu recenze L. Deáka a H. Kovačičové, HČ 1969, s. 286–289. Budiž jen doplněno, že autorka později vydala krácenou verzi též anglicky: *The Little Entente and the Balcan Alliance*, Bucuresti 1978, 208 stran.

⁹³⁾ Viz zvláště M. VANKU, *Mala Antanta 1920–1938*, Titovo Užice 1969, 398 s. (viz recenzi L. Deáka v HČ 1970, s. 625–627); V. VINAVER, *Jugoslavija i Madjarska 1918–1933*, Beograd 1971, 574 s.; týž, *Jugoslavija i Madjarska 1933–1941*, Beograd 1977, 462 s. Především Vinaver (jehož knihy si ve skutečnosti všímají problematiky mnohem širší, nežli jen bilaterálních vztahů mezi Bělehradem a Budapeští), čerpal podstatnou měrou z pražského archivu MZV, neboť z písemností předválečného jugoslávského zahraničního úřadu se zachovalo jen nevelké torzo.

⁹⁴⁾ M. ADÁM, *Magyarország es a kisantant a harmicas evekben*, Budapest 1968, 390 s., k tomu recenze L. Deáka v Slovanském přehled 1969, s. 148–149.

československo-sovětských vztahů r. 1922,⁹⁵⁾ Kvačkovy rozpravy o projektu tzv. Východního Locarna a jeho dozvucích v podobě francouzsko-sovětské a československo-sovětské smlouvy⁹⁶⁾ a článek V. Olivové o vlastní československo-sovětské smlouvě, přinášející poprvé její interpretaci z pohledu československé diplomacie.⁹⁷⁾ Ve stejné době vzniklo i několik podnětných studií z pera Zdeňka Sládka o obchodně-politických vztazích mezi oběma zeměmi,⁹⁸⁾ fakticky v témže čase byla napsána i rozměrná práce Václava Krále *Spojenectví československo-sovětské v evropské politice 1935–1939*,⁹⁹⁾ poprvé na širokém horizontu evropských mezinárodních vztahů líčící necelé čtyři roky trvající spojenectví mezi oběma státy. Již tato kniha (vydaná ovšem až r. 1970 za zcela odlišných podmínek začínající normalizace) vnesla do bádání řadu nových otázek, když mj. u nás poprvé upozornila na problém intimní sovětsko-německé spolupráce před r. 1933, kterou neukončil zcela ani nástup Hitlera. Skutečný průlom v pohledech na dosud nedotknutelnou legendu o údajné ochotě SSSR pomoci Československu v září 1938 bez ohledu na západní mocnosti ovšem přinesl až rok 1968, kdy bylo (poprvé F. Lukešem) prokázáno, že československá archivní dokumentace podobnou interpretaci nedovoluje,¹⁰⁰⁾ zatímco V. Olivová upozornila na fakt ignorování česko-slovenské žádosti o leteckou pomoc z 28. září ze strany Moskvy.¹⁰¹⁾

Ve druhé polovině šedesátých let se čeští historikové pokusili i o několik komplexnějších výkladů a tím také nepřímo o faktickou rehabilitaci předmnichovské československé zahraniční politiky. Dokumentární zachycení celé palety aktivit naší diplomacie, cílících jak k vytvoření spolehlivé kolektivní bezpečnosti, tak k systému

⁹⁵⁾ J. ŠEDIVÝ, Z jakých hospodářských a politických příčin uzavřela ČSR prozatímní dohody se sovětským Ruskem v roce 1922, in: Studie k dějinám československo-sovětských vztahů, Praha 1967, s. 7–27.

⁹⁶⁾ R. KVAČEK, Jednání o Východní Pakt v letech 1934–1935, AUC PhilHist 1966, č. 3, s. 5–47; týž, K francouzsko-československo-sovětským vztahům po květnu 1935, Z českých dějin, Praha 1966, s. 269–289.

⁹⁷⁾ V. OLIVOVÁ, Československo-sovětská smlouva z roku 1935, ČsČH 13, 1965, s. 477–500. Sovětským protějškem byla studie S. I. PRASOLOVA, Československo-sovětská smlouva o vzájemné pomoci z roku 1935, in: Studie z dějin československo-sovětských vztahů 1917–1938, s. 79–126.

⁹⁸⁾ Z nich alespoň Z. SLÁDEK, Financování čs. obchodu se SSSR ve třicátých letech, ČsČH 14, 1966, s. 496–520; týž, Hospodářské úmluvy mezi ČSR a SSSR roku 1935, in: Studie k dějinám československo-sovětských vztahů, Praha 1967, s. 53–78; týž, Československé banky a Sověty ve dvacátých letech, ČsČH 18, 1970, s. 23–48. K nim je třeba přidat i cenou autorovu studii Československá politika a Rusko 1918–1920, ČsČH 16, 1968, s. 848nn.

⁹⁹⁾ Praha, Academia 1970, 484 s. Kniha byla dopsána r. 1967.

¹⁰⁰⁾ F. LUKEŠ, Poznámky k čs.-sovětským stykům v září 1938, ČsČH 1968, s. 703–731.

¹⁰¹⁾ Viz V. OLIVOVÁ, Československo-sovětské vztahy mezi oběma válkami, in: Materiály z vědecké konference věnované 50. výročí Československa, Praha 1968, s. 183–186.

nové střeoevropské spolupráce jako podmínce skutečné rekonstrukce Evropy, totiž vyvracelo scestné propagandistické konstrukce o úmyslném (či v lepším případě fatálním) cílení pražské reprezentace k mnichovské katastrofě s protisovětským záměrem, ale také kritiky o jejím nacionalistickém, instrumentálně protiněmeckém směřování.

Obraz Československa v zákrutech evropské politiky meziválečného dvacetiletí, především v jeho první polovině, vykreslila nejúplněji ve své knize *ČSR a střeoevropská politika velmocí* (1967) Alena Gajanová.¹⁰²⁾ Na základě ohromné (a dodnes zřejmě pro tuto problematiku nikým nepřekonané) heuristiky v našich archivech a po řadě přípravných studií vylíčila přesvědčivě nejen aktivitu a směřování všech čtyř hlavních západních velmocí ve vztahu k našemu regionu, ale (a to stejně důkladně) i vlastní obranné i konstruktivně budující úsilí diplomacie naší. Monografie poprvé podrobně informovala o soustavné hospodářské a finanční podpoře, poskytované Prahou v krizi se potácejícímu Rakousku a připomínala její nesčíslné snahy docílit alespoň korektních vztahů s horthyovským Maďarskem. Popisovala mnohonásobné pokusy o transformování původně ryze protirevizní obranné malodohodové aliance do bloku, jenž se měl stát základem další hospodářské i politické spolupráce menších zemí v centrální Evropě. A také objasňovala všemožné Benešovy snahy vybudovat solidní, o Ženevu se opírající bezpečnostní systém, limitované ale zásadně egoistickou politikou velmocí.

Doplněním a jakýmsi pokračováním této monografie byla o málo dříve vydaná kniha R. Kvačka, *Nad Evropou zataženo* (1966).¹⁰³⁾ Ta na ještě extenzivnější pramenné bázi mapovala neutuchající aktivitu Benešovy a posléze Kroftovy diplomacie po r. 1933, tj. v období skutečného politického a diplomatického zápasu o další existenci demokratického československého státu v „Evropě diktatur a diktátorů“. I Kvaček bohatě dokumentoval mnohonásobné úsilí Prahy o vybudování systému kolektivní bezpečnosti ve středovýchodní Evropě, i on si všímal vnějších příčin jejích nezdarů, pramenících jak v neochotě většiny „dynamických“ režimů garantovat status, v jehož rámci existovalo Československo i další státy, tak v – nakonec slepých uličkách končících – koncepcích appeasementu, či „třetí Evropy“. Především ale Kvaček poprvé výrazně upozornil na dosud záměrně zastíranou skutečnost, že vedoucí diplomaté v Praze brali kolektivně bezpečnostní principy smrtelně vážně a že – jak ukázal postoj k italské agresi proti Habeši i v momentu Hitlerova vpádu do demilitarizovaného Porýní – byli ochotni k jejich vyplnění jít až na mez války.

Obě fundamentální díla doplnily v roce 1968 tři další práce, o nichž je nutno se zmínit konkrétně. Monografie Míly Lvové *Mnichov a Edvard Beneš* zmapovala dosud nejúplněji diplomatickou aktivitu prezidenta, tehdy již opět fakticky řídicího veškeré

¹⁰²⁾ Praha, Academia 1967, 388 s. Viz k tomu též recenze R. Kvačka v HaV 1968, s. 463–469 a V. Bystrického, HČ 1968, s. 42–46.

¹⁰³⁾ Praha, Svoboda 1966, 456 s.

zahraničně-politické obranné úsilí státu, mezi prvním anglo-francouzským požadavkem na odstoupení čs. pohraničí 19. září a vlastním „mnichovským“ diktátem.¹⁰⁴⁾ Kniha Františka Lukeše *Podivný mír* zase představila neméně důkladně všechny zahraničně-politické snahy reprezentace druhé republiky o alespoň jisté zabezpečení okleštěného státu, i jejich Hitlerovými záměry fakticky předem daný neúspěch.¹⁰⁵⁾ Esejistiky pojatá kniha V. Olivové *Československo v rozrušené Evropě* pak v celistvosti načrtla celou problematiku postavení první republiky ve složitém mezinárodním systému mezi válkami, snahy její reprezentace o zakotvení v tomto systému a její zajištění, i příčiny jejich nezdaru.¹⁰⁶⁾

Osmašedesátý rok umožnil alespoň krátce českým a slovenským historikům probrat řadu problémů První republiky včetně její zahraniční politiky poprvé bez cenzurních zásahů, zcela svobodně. Příležitost k tomu – vedle sdělovacích prostředků – poskytly především konference, uspořádané tehdy k padesátému výročí jejího vzniku a k třicátému výročí Mnichova. Sborníky s referáty z nich nabízejí jakousi bilanci, kam české politické dějepisectví tehdy dospělo.¹⁰⁷⁾ Právě v nich publikované stati historiků, jejichž jména v tomto přehledu nejednou předtím zazněla, náleží bezesporu k tomu nejlepšímu, co bylo o této problematice vůbec napsáno. Bohužel myšlenky i podněty v nich obsažené již jejich protagonisté nemohli většinou vzhledem k dalšímu vývoji po sovětské agresi rozvinout, stejně jako nemohla být

¹⁰⁴⁾ Praha, Svoboda 1968, 288 s. Jen pro úplnost doplňme, že stejnou problematiku naskicoval již před M. Lvovou anglický historik a bohemista W. V. WALLACE, *Slavonic and East European Review* 1960; též autor již předtím detailně objasnil na základě německých dokumentů i průběh tzv. květnové krize: W. WALLACE, *The Making of the May Crisis of 1938*, *Slavonic and East European Review* 1963, s. 368–390. Stať zůstává dosud jednou z nejlepších a nejpodnětnějších analýz příčin československé částečné mobilizace.

¹⁰⁵⁾ Praha, Svoboda 1968, 370 s.

¹⁰⁶⁾ Praha, Melantrich 1968, 264 s.

¹⁰⁷⁾ Srv. především dvoudílný sborník *Mezinárodní konference k 50. výročí Československé republiky. /Conférence internationale du 50e anniversaire de la République tchécoslovaque/*, Praha, Historický ústav 1968, 162 + 206 stran, a v něm studie K. GAJAN, *Deutschland und die Entstehung der ČSR*, s. 1–15, a A. GAJANOVÁ, *Die Nachkriegsbeziehungen zwischen den Nachfolgestaaten und die Politik der Grossmächte in Mitteleuropa*, s. 16–44; sborník *Die Entstehung der Tschechoslowakischen Republik und ihre international-politische Stellung*, *AUC Phil-Hist* 1968, č. 2–3, zde zvláště V. OLIVOVÁ, *Die russische Linie der Tschechoslowakischen Aussenpolitik (1918–1938)*, s. 163–182, a R. KVAČEK, *Zur Beziehung zwischen der Tschechoslowakei und den Westmächten vor dem Münchener Diktat*, s. 209–233; dvoudílný sborník *Materiály z vědecké konference věnované 50. výročí Československé republiky*, I, II, Praha, Ústav dějin KSČ 1968, 204 + 225 stran, zvl. studie R. BŘACHA *Ke vzniku a počátkům zahraniční politiky československého státu*, s. 43–93; sborník *K 50. výročí ČSR. Sborník statí* (red. I. Kolesár, J. Křen, R. Wohlgemutová), Praha, Ústav marxism-leninismu pro vysoké školy, 154 s., zvl. R. KVAČEK, *Ke vztahu mezi Československem a západními velmocemi před Mnichovem*, s. 83–118, a J. KŘEN, *Dr. Edvard Beneš, náčrt politické biografie*, s. 119–154.

realizována řada jiných v tom čase iniciovaných projektů historiografických i edičních. Je však přesto nutno konstatovat, že i jen předloženými (a tedy nedokončenými) výsledky tehdy české dějepisectví historie naší zahraniční politiky dosáhlo zřejmě primátu v celém tzv. východním bloku, s nímž se jen částečně mohly měřit výsledky bádání v Polsku a Jugoslávii. V jiných zemích (např. i v Rakousku) se studium těchto otázek rozvinulo až v dekadě či dekadách následujících. Tehdy ovšem již bez spoluúčasti českých kolegů...

VI

Tzv. normalizace po r. 1969, jež brutálně zasáhla vývoj celého českého dějepisectví (i osudy desítek jednotlivých historiků), samozřejmě negativně ovlivnila i možnosti studia dějin zahraniční politiky, a to jak bezprostředně, tak nepřímo. Bylo vcelku pochopitelné, že v atmosféře, v níž měla být oživena neostalinská ideová schémata, nebylo prostoru pro studium zahraničně-politických aktivit „buržoazního“ Československa a jeho čelních reprezentantů, resp. byl tento prostor radikálně omezen. Většina předních badatelů zabývajících se touto tematikou v předchozích letech byla buď zcela profesně likvidována (stačí tu připomenout tragické osudy Kolomana a Aleny Gajanových nebo Františka Lukeše),¹⁰⁸⁾ či byla nucena na další své výzkumy této oblasti alespoň dočasně rezignovat. Radikálně se také omezila možnost bádání v archivu ministerstva zahraničí, o badatelských cestách do zahraničí nemluvě. Za takové situace ovšem musel záhy vzniknout v české historiografii této tematiky hluboký hiát (na Slovensku byla situace odlišná), který se fakticky – a to i ve srovnání s badatelskými výsledky dalších východoevropských zemí – dodnes nepodařilo zcela překonat. Právě v 70. a 80. letech totiž v souvislosti se zpřístupňováním většiny archivních materiálů této problematiky se týkajících vznikaly v západní Evropě a USA, ale také v Polsku, Maďarsku a postupně i v Bulharsku a dalších zemích včetně SSSR nejzávažnější příspěvky k dějinám mezinárodních vztahů meziválečného dvacetiletí.

Těžiště nových prací a projektů (jež z velké části navazovaly ještě na záměry 60. let) nyní spočinulo na studiu dějin vztahu předválečného Československa k zemím „socialistického tábora“, především SSSR, na němž se rozhodující měrou podíleli pracovníci Československo-sovětského institutu v Praze a Ústavu dějin evropských socialistických krajín v Bratislavě. Na ostatních pracovištích, především na univerzitách, byla tato tematika nadlouho eliminována a podstatnější výsledky přinesla až v druhé polovině 80. let. Nečetné pokusy o práce zachycující problematiku širší, se objevily až nedlouho před koncem režimu (L. Deák, A. Klimek).

Nejvýraznější tvůrčí aktivitu na poli historie mezinárodních vztahů tehdy rozvinuli dva bratislavští historikové, Valerián Bystrický a Ladislav Deák, kteří mohli navázat na své první studie ještě z období předchozího. Třebaže se oba věnovali stále více spíše obecnějším otázkám zahraničně-politického postavení středoevropských či

¹⁰⁸⁾ Srv. k tomu nekrolog A. Gajanové z pera J. Dejmka, *Moderní dějiny* 3, 1995, s. 241–245, a nekrolog F. Lukeše od T. Broda, *Slovanský přehled* 1990, s. 166–167.

balkánských zemí, jejich výsledky měly primární důležitost také pro poznávání zahraniční politiky pražské už vzhledem k její iniciativní roli v této části Evropy. Dokázala to hned jejich společná kniha *Európa na prelome* (1972),¹⁰⁹⁾ v níž byly mj. podrobně připomenuty československé pokusy o rekonstrukci Podunají v době hospodářské krize i podíl československé diplomacie na odzbrojovacích jednáních v Ženevě, takže spis vytvořil jakýsi spojovací článek mezi předchozími výzkumy Gajanové a Kvačka.

V. Bystrický poté obrátil svoji badatelskou pozornost cele k Balkánu, kde se jednak podílel s historiky sofijskými na objasňování aktivit diplomacie bulharské,¹¹⁰⁾ jednak na studiu dějin vztahů československo-bulharských.¹¹¹⁾ Autorova rozsáhlá práce o postojích balkánských států k problémům kolektivní bezpečnosti, mapující také politiku jednotlivých velmocí v tomto regionu ve třicátých letech (*Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita*, 1982),¹¹²⁾ se ale samozřejmě – již vzhledem ke společnému členství Jugoslávie a Rumunska v Malé dohodě i Balkánské alianci – výrazně dotýkala i problematiky naší.

Ladislav Deák, který provedl z československých historiků nejrozsáhlejší heuristiku v archivech maďarských, jugoslávských a polských, sledoval podobné procesy – tj. velmocenskou politiku a reakci menších států na ni – v prostoru střeoevropském, o čemž napsal již v průběhu sedmdesátých let řadu dílčích studií. Jejich uzavřením byla přehledná, pečlivě vybudovaná syntéza *Zápas o strednú Európu v letech 1933–1938* (1986),¹¹³⁾ srovnávající mj., jak na agresivní nápor Berlína a Říma, doprovázený fakticky ústupem politiky francouzské a britské, reagovaly diplomacie Československa, Maďarska, Polska a Jugoslávie, v menší míře i dalších států v této oblasti. Kniha doplnila a zpřesnila v mnohém výzkumy českých historiků z šedesátých let a bylo lze jen litovat, že řadu poznatků autor nerozvinul podrobněji.

¹⁰⁹⁾ L. DEÁK, V. BYSTRICKÝ, *Európa na prelome*. Diplomatické a politické vzťahy v rokoch 1932–1933, Bratislava, Pravda 1973, 432 s.

¹¹⁰⁾ Srv. zvláště knihu K. MANČEV, V. BYSTRICKÝ, *Bálgarija i nejnite sāsedi 1931–1939*. Politicheski i diplomatičeski otnošeniya, Sofia 1878, 308 s., a jeho stať *Zahranichná politika Bulharska v rokoch 1931–1931*, in: *Vybrané kapitoly z dejín európskych socialistických krajín*, Bratislava 1975, s. 150–200.

¹¹¹⁾ Viz např. V. BYSTRICKÝ, *Bulharsko a Mníchov*, *Slovanský přehled* 64, 1978, s. 283–294; týž, *Československo-bulharské hospodárske vzťahy v 30. rokoch*, *Slovanský přehled* 65, 1979, s. 310–322; týž, *Postoj štátov juhovýchodnej Európy k Československu roku 1938*, in: *O československej zahraničnej politike 1918–1948*, *Slovanské štúdie* 23/2, 1982, s. 43–72.

¹¹²⁾ V. BYSTRICKÝ, *Kolektívna bezpečnosť alebo neutralita*. Balkánské štáty a vytváranie záruk bezpečnosti v 30. rokoch, Bratislava, Veda 1981, 352 s. Viz též anglický výťah V. BYSTRICKÝ, L. DEÁK, *The Security of the States of Central and South Eastern Europe in the Thirties*, in: *Problems of Continuity and Discontinuity in History*, Prague 1980, s. 223–242.

¹¹³⁾ L. DEÁK, *Zápas o strednú Európu*. Politicko-diplomatické vzťahy, Bratislava, Veda 1986, 288 s.

Deákova monografie byla nejucelenějším pohledem na zahraničněpolitickou aktivitu Prahy v osudových třicátých letech, jež byla v tomto období napsána. Léta dvacátá se nového takto široce založeného zpracování nedočkala a největším autorským počinem tu byl – ovšem jen v samizdatu kolující – rukopis nuceně umlčeného historika Radko Břacha o pražské zahraniční politice v polovině dvacátých let *Evropské variace* (1985), jenž mohl být (ovšem v krácené podobě) vydán až dávno po zhroucení režimu.¹¹⁴⁾ V polovině osmdesátých let sice vznikl projekt sepsání dějin celé československé zahraniční politiky od r. 1918, ale posléze nebyl realizován. Když pak na sklonku epochy v ústraní pracující historik Antonín Klimek napsal stručnou skicu o československých diplomatických aktivitách meziválečného období,¹¹⁵⁾ mohla být vydána jen v omezeném nákladu v cizojazyčných mutacích pro potřebu čs. zastupitelských úřadů v zahraničí. V kontextu takového postoje tehdejších vládnoucích kruhů je ovšem nutno považovat za úspěch i to, co vykonáno být tehdy mohlo.

Výrazná pozornost byla v tomto období, jak bylo již naznačeno, věnována vztahům mezi Prahou a Moskvou. Jejím nejhmatatelnějším výsledkem byly jednak tři svazky edice *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů* (I–III, 1975 ad.),¹¹⁶⁾ jednak druhý svazek *Přehledu dějin československo-sovětských vztahů* (1917–1939),¹¹⁷⁾ obojí zpracované kolektivy historiků vedených Čestmírem Amortem. Především zmiňovaná edice dokumentů dobře ilustruje, v jak přísně limitovaných prostorech se i „oficiální“ badatelé museli tehdy pohybovat, a to i v konfrontaci s obdobným edičním podnikem polským. Svazky obsahují vedle dosud needitovaných diplomatických dokumentů desítky komunistických letáků a plakátů, článků z Rudého práva a dalších periodik, zatímco úřední dokumentace k řadě závažných problémů byla otištěna jen značně neúplně. Zcela ignorovány pak musely

¹¹⁴⁾ Viz R. BŘACH, *Československo a Evropa v polovině dvacátých let*, Praha–Litomyšl 1966, 360 s. Původní verze: *Evropské variace*, I–II, Praha 1985, 424 s.

¹¹⁵⁾ A. KLIMEK, *Diplomacy at the Crossroads of Europe. Czechoslovak Foreign Policy 1918–1938*, Prague, Orbis 1989, 80 s. (též německá a španělská mutace). O náčrt prvního pětiletí československé zahraniční politiky se pokusil i F. KOLÁŘ, *Formování koncepce československé zahraniční politiky po roce 1918*, in: J. HARNA (red.), *Politický systém a státní politika v prvních letech existence Československé republiky (1918–1923)*, Praha, Historický ústav 1990, s. 169–216.

¹¹⁶⁾ Vyd. Č. AMORT, A. Ch. KLEVANSKIJ, A. I. NĚDOREZOV, J. PIVOLUSKA et cons., Sv. I. (1917–1922), Praha 1975, 604 s.; sv. II (1922–1934), Praha 1977; 718 s., sv. III (1934–1939), Praha 1979, 724 s. Paralelně vyšlo též rusky: *Dokumenty i materialy po istorii sovětsko-čechoslovackich otnošenij*, sv. I–III, Moskva 1973 až 1978.

¹¹⁷⁾ Zprac. Č. Amort, K. Herman, J. Hrozičnik, Z. Sládek, Z. Uherek ad., Praha, Academia 1975, 465 s. Ruským protějškem této syntézy byly zhruba o málo dříve napsané knihy ukrajinského badatele Igora PETERSE: *Čechoslovacko-sovětskoje otnošenija (1918–1934)*, Kyjev 1965, 345 s., a *SSSR, Čechoslovakija i evropejskaja politika nakanuně Mjunchena*, Kyjev 1971, 188 s. Poslední větší práci sovětské proveniencie o vzájemných vztazích byla monografie S. I. PRASOLOVA, *Čechoslovakija v evropejskoj politike 1935–1938*, Moskva 1989, 232 s.

být některé velmi cenné prameny týkající se vnitřního vývoje v SSSR ve sledovaném období, např. hlášení československých diplomatů o hladomoru v Rusku počátkem dvacátých let, o brutální kolektivizaci či nechvalně známých moskevských procesech. Přesto se materiál zde zpřístupněný stal na dlouhou dobu především pro zahraniční historiky jedním z nejvýraznějších pramenných zdrojů pro sledovanou tematiku. Nejcennějšími příspěvky k problematice československé politiky vůči SSSR ve sledovaném období ale byly fundované studie a kniha Zdeňka Sládka o obchodně-politických vztazích obou zemí (*Hospodářské vztahy ČSR a SSSR 1918–1938*, 1971),¹¹⁸⁾ jednak průkopnické studie Světlany Kalašnikovové-Tejchmanové o poměru Prahy k sovětskému režimu v době před vzájemným uznáním de iure.¹¹⁹⁾ Vedle nich si uchovalo svoji vědeckou hodnotu již jen několik studií Z. Sládka o postoji pražských politiků, zvláště Karla Kramáře k problémům intervence proti bolševikům v letech 1919–1920,¹²⁰⁾ a pak stati o problematice sovětské politiky v letech třicátých z pera R. Kvačka¹²¹⁾ i stati o technicko-zbrojní spolupráci Emila Voráčka.¹²²⁾

Celkem logicky by bylo možné předpokládat, že se badatelské pozornosti budou těšit také vztahy k oběma československým spojencům v Malé dohodě, tedy Jugoslávii a Rumunsku, leč i tu zřejmě zasáhly vnější tlaky. Jako celek se malodohodová aliance, mimochodem stále přitahující z různých aspektů badatelský zájem v bližší i vzdálenější cizině,¹²³⁾ nestala ani nyní v ČSSR předmětem bádání. Až

¹¹⁸⁾ Praha, Horizont 1971, 205 s.

¹¹⁹⁾ Srv. S. KALAŠNIKOVÁ, Československá buržoazie a sovětské Rusko v letech 1918–1922, *Slovanský přehled* 65, 1979, s. 380–389; táž, Postoj československé politiky k SSSR v průběhu roku 1924, *Slovanský přehled* 64, 1978, s. 84–96; táž, Československá politika a SSSR v průběhu jednání o rýnský pakt, *Slovanský přehled* 64, 1978, s. 273–282, a především táž, Otázka uznání SSSR de iure v politice Československa v letech 1924–1926, Praha 1983 (Rozpravy ČSAV, 1983/15).

¹²⁰⁾ Srv. např. Z. SLÁDEK, Karel Kramář a Rusko v roce 1919, *SHS* 9, 1972, s. 145–197; týž, Evakuační akce československých vojsk v sovětském Rusku /1919–1920/, *Československo-sovětské vztahy* 4, 1975, s. 97–119.

¹²¹⁾ R. KVAČEK, Navázání československo-sovětských diplomatických styků v roce 1934, in: *Studie z obecných dějin*, Praha 1972, s. 157–176; týž, Úsilí Sovětského svazu o kolektivní bezpečnost v letech 1936–1937, *Československo-sovětské vztahy* 2, 1973, s. 107–119; týž, Vztahy mezi Československem a Sovětským svazem na jaře 1938, *tamtéž*, č. 3, 1974, s. 41–58.

¹²²⁾ E. VORÁČEK, Československo-sovětské zbrojní obchody a technická spolupráce v letech 1935–1937, in: *Československo-sovětské vztahy* 5, 1976, s. 127–140; týž, Kulminace československo-sovětských vojensko-technických kontaktů a obchodů v období 1937–30. 9. 1938, *SHS* 16, 1988, s. 120–140.

¹²³⁾ Srv. např. O. CARMI, *La Grande Bretagne et la Petite Entente*, Haifa 1972; A. JAŽKOVA, *Malaja Antanta v evropské politice 1919–1925*, Moskva 1974; M. ADÁM, *A Kisantant (1920–1938)*, Budapest 1981 (v německé znění: *Richtung: Selbstvernichtung. Die Kleine Entente 1918–1939*, Budapest–Wien 1988); vedle toho studie A. Essena o poměru Polska k Malé dohodě, studie M. Hummelsbergera o vztazích Malé dohody k Rakousku apod.

ve druhé polovině osmdesátých let vznikla v Bratislavě větší práce slovenské historičky Bohumily Ferenčuhové o vztazích tohoto seskupení k sovětskému státu v první polovině dvacátých let (*Sovietske Rusko a Malá dohoda*, 1988).¹²⁴⁾ Ve stejné době pak Zdeněk Sládek důkladně prostudoval hospodářskou spolupráci mezi jejími členy i příčiny nezdaru hlubší ekonomické integrace aliance, i když mohl své výsledky publikovat jen v sérii převážně v zahraničí vydaných studií.¹²⁵⁾ Otázky vojenské, tj. technické i taktické a štábní kooperace v rámci aliance pak byly jen letmo připomenuty.¹²⁶⁾

Celostvého přehledu se nedočkal ani bezesporu nejdůležitější komponent Malé dohody, tedy poměr československo-jugoslávský. Ačkoliv byla již od sklonku šedesátých let rozpracována objemná syntéza o celé bohaté historii vztahů mezi Čechy a Jihoslovany, redigovaná prof. V. Žáčkem, finální dílo, *Češi a Jihoslované v minulosti* (1975), končilo s výkladem v roce 1918. O problematice vzájemných vztahů meziválečných byla napsána L. Deákem, Pavlem Hradečným, Z. Sládkem, Veselinem Starčevičem a Miroslavem Tejchmanem řada dílčích studií,¹²⁷⁾ nikoliv ale práce připomínající zmiňovaný korpus o poměru československo-polském. Výjimkou byla monografie P. Hradečného *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–28* (1988),¹²⁸⁾ jež vylíčila tuto problematiku na širokém horizontu celé středoevropské a balkánské problematiky, přičemž si všímala i vnitropolitických

¹²⁴⁾ B. FERENČUHOVÁ, *Sovietske Rusko a Malá dohoda. K problematice medzinárodných vzťahov v strednej Európe v rokoch 1917–1924*, Bratislava 1988, 160 s.

¹²⁵⁾ Z jeho studií srv. zvláště Z. SLÁDEK, *Wyniki gospodarczej działalności Małej Ententy oraz polityczne następstwa jej niepowodzenia*, *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowo-wschodniej* 20, 1984, s. 135–164; týž, *Hospodářská Malá dohoda a její nezdar*, *HČ* 36, 1988, s. 869–884; týž, *Hospodářské styky malodohodových států v letech 1920–1929*, *ČČH* 88, 1990, s. 514–534.

¹²⁶⁾ Viz P. PECH, J. ANGER, *Plány použití buržoazní čs. armády v letech 1918–1938*, I, II, III, *HaV* 34, 1985, č. 4, s. 27–55; č. 5, s. 74–98; č. 6, s. 60–84.

¹²⁷⁾ Z nich připomínám např. P. HRADEČNÝ, *Vnitropolitický vývoj v Jugoslávii v letech 1925–1928 a československá zahraniční politika*, *Slovanský přehled* 1980, s. 455–468; V. STARČEVIĆ, *Československé diplomatické dokumenty o problematice mezibalkánských vztahů v letech 1929–1934*, *SHS* 11, 1976, s. 15–57; týž, *Ohlas nastolení diktatury krále Alexandra v Československu*, *Slovanský přehled* 65, 1979, s. 483–491; L. DEÁK, *Pokusy o upevnění Malodohodového spojení s Francúzskom v r. 1936–1937*, *Slovanské štúdie* 13, 1972, s. 88–110; týž, *Juhoslovanská politika v čase Mníchova*, *ČMM* 92, 1973, s. 1203–1233; týž, *Čechoslovačko-jugoslávské odnosi 1935–1939*, in: *Zbornik zavoda za povjesne znanosti...*, Zagreb 10, 1980, s. 111–207 aj. (další studie autora viz níže).

¹²⁸⁾ P. HRADEČNÝ, *Politické vztahy Československa a Jugoslávie v letech 1925–1928 v zahraničním i vnitřním kontextu*, Praha, Academia 1988, 160 s.

otázek vzájemného poměru obou států. Částečně tuto mezeru zaplnily také materiály přednesené na zasedáních československo-jugoslávské historické komise.¹²⁹⁾

Ještě hůře skončilo zkoumání poměru Prahy k Bukurešti poté, kdy byly po r. 1970 rychle zastaveny práce na větším celistvém díle, iniciovaném prof. J. Mačůrkem. Zveřejněno bylo jen několik užitečných studií M. Tejchmana jednak o počátcích diplomatických vztahů po vzniku republiky, jednak závažný materiál o postoji Rumunska k československé krizi v roce 1938, který ostatně obohatil naše vědomosti i o postoji SSSR v této době.¹³⁰⁾ Až posléze přibylo několik článků o vztazích obchodně-politických z pera brněnské historičky Marty Romportlové,¹³¹⁾ a také – byť nemnohé – materiály, shromážděné československo-rumunskou historickou komisí.¹³²⁾

Mnohem šťastnější byl jakousi ironií osudu výsledek zpracování vztahů československo-bulharských, jakkoliv – posuzováno prizmatem interese meziválečného státu – neměly zdaleka důležitosti politických prvků předchozích. Československá politika vůči Sofii našla pečlivého historika v Josefu Kolářovi, který ji přitom zachycoval v sektoru širším, mnohdy takřka celobalkánském. Autor, jenž v řadě dílčích studií mj. poprvé podrobně zmapoval zprostředkovací pokusy Benešovy diplomacie mezi Bělehradem a Sofií,¹³³⁾ uložil výsledky svých výzkumů jednak do kolektivního díla o česko-slovensko-bulharských vztazích v celém běhu dějin,¹³⁴⁾ jednak do své

¹²⁹⁾ Z nich srv. k danému období (chronologicky): Vznik samostatného Československého a Jugoslávského státu v roce 1918, Brno 1990; Československo a Jugoslávie od roku 1929 do rozpadu buržoazních společenských, politických a ekonomických systémů, Praha 1983; Minchenskiot dogovor i jugoslovenskite i čechoslovaškite narodi, Skopje 1980. (Svazek Ekonomické, společenské a politické poměry v Československu a Jugoslávii od r. 1918 do r. 1929 z r. 1980 nebyl vydán).

¹³⁰⁾ M. TEJCHMAN, Počátek diplomatických styků československo-rumunských, Slovanský přehled 1971, s. 273–281; týž, Československo a Rumunsko v roce 1938 a Malá dohoda, Slovanské štúdie 1971, s. 86–110.

¹³¹⁾ Viz M. ROMPORTLOVÁ, Z. SLÁDEK, Ekonomické vztahy československo-rumunské 1918–1923, SPFFBU 36, 1987, C 34, s. 37–44; titíž, Československo-rumunské ekonomické vztahy 1924–1929, ČMM 105, 1986; titíž, Hospodářské styky mezi Československem a Rumunskem ve třicátých letech, SPFFBU 32, 1983, C 30, s. 23–38.

¹³²⁾ Z nich se sledované tematiky dotkly dva sborníky: Sistemul politic din Romania si Cehoslovacia si colaborarea romano-cehoslovaca in anii 1920–1920, Bucuresti 1985, a Kolektivní bezpečnost v Evropě 1933–1938 a spolupráce národů Československa a Rumunska v boji proti fašismu do r. 1945, Praha 1987.

¹³³⁾ J. KOLÁŘ, Pokusy o narovnání mezi Sofií a Bělehradem v letech 1926–28 a československá diplomacie, Slovanský přehled 1980, s. 112–119; týž, Czechoslovakia and the attempts to reach a settlement between Sofia and Belgrade during the second administration of the Demokraticeski sgovor, Études Balkaniques, Sofia 1985, s. 77–103.

¹³⁴⁾ Srv. Dějiny československo-bulharských vztahů, Praha, Academia 1980 (autorem pasáží o vztazích po r. 1932 byl V. Bystrický).

knihy o politickém vývoji Bulharska od míru v Neuilly do zkomunizování země r. 1947.¹³⁵⁾ Přípravena byla také čtyřsvazková edice dokumentů k vzájemným vztahům mezi válkami, její vydání bylo ovšem posléze uskutečněno jen z bulharské strany.¹³⁶⁾

Poměrně značné pozornosti se těšily bohaté, i když revizními snahami horthyovské reprezentace hluboce poznamenané vztahy československo-maďarské. Především v rovině obchodně-politické je studovala opět Marta Romportlová, která také po několika přípravných studiích napsala o této problematice bohatě dokumentovanou monografii.¹³⁷⁾ Dobrým zrcadlem vzájemných vztahů v meziválečném období byl také společný československo-maďarský sborník *Nepokojná desetiletí 1918–1945* (1988),¹³⁸⁾ do něhož obrysy vzájemného politického poměru naskicovali z československé strany L. Deák, ze strany maďarské László Szarka. Z maďarského pohledu načrtla meziválečné vztahy mezi oběma zeměmi (ve studii přeložené i do slovenštiny) také Magda Adám,¹³⁹⁾ z jiných aspektů se jich dotkli i další maďarští badatelé, zvl. J. Galantái.¹⁴⁰⁾

Politika Československa k dalším zemím střední či jihovýchodní Evropy tehdy už z čs. strany podrobněji studována nebyla. Jedinými závažnějšími příspěvky, zabývajícími se poměrem k Polsku ve sledovaném období, byly dvě studie slovenské historičky Aleny Bartlové, zkoumající komponent Slovenska ve vzájemných vztazích,¹⁴¹⁾ a pak až práce L. Deáka z konce osmdesátých let, o nichž bude ještě zmínka. Ze strany polské k nim představovaly pendant především práce historičky Ewy Orlof.¹⁴²⁾ Vztahů k Rakousku se dotkl ve svých studiích a knize Dušan Kováč¹⁴³⁾ a znovu i R. Kvaček.¹⁴⁴⁾

¹³⁵⁾ J. KOLÁŘ, *Proti monarchii a fašismu*, Praha, Panorama 1984.

¹³⁶⁾ Srv. ediční řadu *Izvori na bylgarskata istoria*, sv. XXIII, XXVII, a XXVIII, Sofia 1985, 1987 a 1994, v níž byl (pod názvem *Čechoslovaški izvori za bylgarskata istorija*) otištěn výbor z vyslaneckých zpráv československého vyslanectví v Sofii.

¹³⁷⁾ M. ROMPORTLOVÁ, *ČSR a Maďarsko 1918–1938. Bezprostřední vývojová báze a průběh obchodně-politických vztahů*, Brno 1986, 160 s.

¹³⁸⁾ *Nepokojná desetiletí (Studie a dokumenty z dějin československo-maďarských vztahů mezi dvěma světovými válkami)*, Praha 1988, 216 s.

¹³⁹⁾ M. ADÁM, *Maďarsko-československé mezistátní vztahy mezi dvěma světovými válkami*, *Slovanské štúdie* 28, 1985.

¹⁴⁰⁾ Srv. – po řadě přípravných studií – zvl. J. GALÁNTAI, *Trianon and the Protection of Minorities*, New York, Columbia UP 1992, 195 s.

¹⁴¹⁾ A. BARTLOVÁ, *Slovensko-polské vztahy v letech 1919–1938*, *HČ* 20, 1972, s. 364–384; též, *Przyczynki do historii stosunków słowacko-polskich w okresie międzywojennym*, *Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej* 9, 1973, s. 181–220.

¹⁴²⁾ E. ORLOF, *Dyplomacja polska wobec sprawy słowackiej w latach 1938–1939*, Kraków 1980, a též, *Polska działalność polityczna, dyplomatyczna i kulturalna w Słowacji w latach 1918–1937*, Rzeszów 1984.

Jestliže studium vztahů meziválečného Československa k zemím Východního bloku nebylo bez vážných mezer, pak zkoumání jeho zahraničněpolitické aktivity či vzájemného poměru k dalším oblastem, především Německu a západní Evropě, bylo hlavně v sedmdesátých letech takřka minimální. V době, kdy např. v sousedním Polsku vznikaly rozsáhlé práce o poměru mezi Varšavou a Londýnem z per Marie Nowak-Kielbikowe či M. Baumgarta, o vztazích polsko-italských od S. Sierpowského či další zpracování různých aspektů vztahů polsko-německých, v ČSSR byla tato problematika – nakonec určující osudy státu – studována jen výjimečně. Přitom právě od počátku sedmdesátých let byly definitivně zpřístupněny materiály předválečné londýnské Foreign Office, byla – s dokončováním mnohosvazkové edice *Documents Diplomatiques Français* – podstatně rozšířena přístupnost materie francouzské a badatelé z řady východoevropských zemí tyto možnosti také více či méně využívali. Z českých historiků mohl jako jediný rozsáhlejší heuristiku v anglickém Public Record Office provést tehdejší ředitel Československo-sovětského institutu Václav Král, jenž její výsledky uložil (pro sledované období) do dvojice monografií, přibližující politiku Londýna vůči Praze od podzimu 1937 do tragických mnichovských dnů. Znamenali ovšem první svazek *Plán Z* (1973)¹⁴⁵⁾ ještě značný badatelský přínos, obohacující především poznání britských motivací a rozhodnutí vůči střední Evropě na jaře a na sklonku léta 1938, jeho pokračování bylo již problematičtější. Kniha *Dny které otráslý Československem* (1975)¹⁴⁶⁾ již jak „dobovou“ dikcí, tak způsobem interpretací nutí k velmi opatrnému používání naznačených faktů, tím spíše víme-li z písemností československých (v archivu AMZV snadno ověřitelných), jak svérázně tento historik s některou dokumentací nakládal.

Mnohovrstevné vztahy československo-francouzské byly – podobně jako v předchozím období – opět zkoumány více v zahraničí, nežli badateli domácími. Nejvýraznějším ziskem v této tématice byl druhý svazek práce již zmiňovaného P. S. Wandycze, zakotvivšího zatím definitivně na univerzitě v Yale. Jeho rozměrná monografie *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936* (1988)¹⁴⁷⁾ podala na základě dokumentů francouzských, polských, amerických a v menší míře i československých vskutku vyčerpávající, detailně prokreslený obraz diplomatických vztahů mezi Paříží a oběma jejími nejdůležitějšími spojenci, v tom i dosud nej-

¹⁴³⁾ Srv. zvl. D. KOVÁČ, Československá zahraničná politika a otázka Rakúska v rokoch 1918–1922, *Slovenské štúdie* 23, 1982, s. 17–41.

¹⁴⁴⁾ R. KVAČEK, Československo a anšlus Rakouska, in: *Studie z obecných dějin. Sborník k 70. narozeninám prof. dr. J. Charváta*, Praha 1975, s. 209–222.

¹⁴⁵⁾ Praha, *Naše vojsko* 1973, 235 s.

¹⁴⁶⁾ Praha, *Naše vojsko* 1975, 332 s.

¹⁴⁷⁾ P. S. WANDYCZ, *The Twilight of French Eastern Alliances 1926–1936. French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland*, Princeton, N. J., 1988, 540 s. Viz též recenzi Z. Sládka a J. Valenty, *HČ* 38, 1990, s. 437–439.

důkladnější zachycení politických vztahů československo-francouzských v době mezi Locarnem a německou remilitarizací Porýní. Již předtím se stala předmětem nových bádání i prehistorie nového francouzského spojeneckého systému na sklonku první světové války a jeho další vývoj počátkem dvacátých let. Uskutečnil je – na základě materiálů z archivů francouzských a skandinávských – finský historik a slavista Kalervo Hovi, jenž dosud vydal v angličtině tištěné dva svazky svého díla (*Cordon sanitaire or Barriere de l'Est*, 1975; *Alliance de revers*, 1984),¹⁴⁸⁾ sahajícího zatím k r. 1921 a týkajícího se na mnoha místech i poměru francouzsko-československého. Z domácích historiků přispěl závažným dílem k poznání sklonku aliance mezi Paříží a Prahou R. Kvaček knihou *Obtížné spo-jenectví* (1989).¹⁴⁹⁾ Analyzoval v ní podrobně a na pozadí celoevropských mezinárodních vztahů politické a diplomatické vztahy mezi oběma zeměmi od léta 1937 do července následujícího roku, tedy na práh finálního československo-německého zápasu, kdy dala francouzská diplomacie poprvé znát svůj faktický dezinteres na Československé republice. Vedle této knihy však nemohlo české dějepisectví k tématu přinést více než pár dílčích studií.¹⁵⁰⁾

Je až zarážející, jak málo byla v Praze v tomto období studována problematika mezistátních vztahů československo-německých. Ve Velké Británii, USA a také Německu byly už v sedmdesátých letech publikovány čtyři rozměrné monografie, jež německý problém rozebíraly meritorně z českého aspektu, a dotkla se jej i řada prací obecnějších. Manfred Alexander uveřejnil (především na základě dokumentů někdejšího *Auswärtiges Amt*) knižní monografii o německo-československé arbitrážní smlouvě z října 1925, doprovázející Locarno (*Der deutsch-tschechoslo-wakische Schiedsvertrag vom 1925 im Rahmen der Locarno Verträge*, 1970).¹⁵¹⁾ O pět

¹⁴⁸⁾ K. HOVI, *Cordon sanitaire or Barriere de l'Est. The emergence of the new French eastern European Alliance Policy 1917–1919*, Turku 1975; týž, *Alliance de Revers: Stabilization of France's Alliance Policies in East Central Europe 1919–1919*, Turku 1984.

¹⁴⁹⁾ R. KVAČEK, *Obtížné spojenectví. Politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií 1937–1938*, Praha, Univerzita Karlova 1989, 216 s.

¹⁵⁰⁾ Srv. např. H. NOVÁÈKOVÁ, *Francouzsko-sovětské diplomatické vztahy v předvečer jednání o východní pakt 1933–1934*, *Slovanský přehled* 66, 1980, s. 308–322; táž, *La politique étrangère française et l'Union soviétique après la prise du pouvoir par le nazisme en Allemagne*, *Historica* XXX, 1990, s. 169–229; J. WAGNEROVÁ, *Vývoj francouzské zahraniční politiky vůči Československu a Mnichovu*, in: *Protifašistický boj a Mnichov*, Praha, Univerzita Karlova 1980, s. 205–240 aj.

¹⁵¹⁾ München-Wien, Oldenbourg Verlag 1970. Z jeho dalších studií, týkajících se rovněž z podstatné části čs. zahraniční politiky, ještě M. ALEXANDER, *Die Tschechoslowakei und die Probleme der Ruhrbesetzung 1923*, *Bohemia* 12, 1971, s. 297–336; *Zur Reise von Marschall Foch nach Warschau im Frühjahr 1923*, *Bohemia* 14, 1973, s. 289–319; týž, *Das Scheitern von Benešs Vermittlungsdiplomatie im Frühjahr 1924*, *Bohemia* 17, 1976, s. 209–239; týž, *Die erste Phase der deutsch-tschechoslovakischen Beziehungen 1918–1919*, in: *Die böhmischen Länder zwischen Ost und West*, München-Wien 1983, s. 228–239. Alexander stál také u zrodu edice *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag*, o níž bude ještě zmínka.

let později vydal jeho chicagský kolega Gregory F. Campbell vynikající knihu, studující podrobně na základě německých, britských a rakouských materiálů politiku Výmarské republiky vůči Československu od r. 1918 až po nástup Hitlera (*Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, 1975). Stuttgartský historik Rudolf Jaworski ji brzy doplnil monografií o místu německé menšiny v diplomatických vztazích mezi Berlínem a Prahou v téže době (*Vorposten oder Minderheit? Die sudetendeutsche Volkstumkampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR*, 1977). Konečně známý Johann Brüghel již předtím popsal – především na podkladě německých a britských dokumentů – podrobně britskou politiku vůči československo-německým vztahům až do roku 1938 (*Czechoslovakia before Munich*, 1973).¹⁵²⁾ V Mnichově bylo pak v osmdesátých letech zahájeno dokonce vydávání zpráv německých vyslanců z Prahy z meziválečného období, tedy dokumentace důležité – vedle dějin německo-československých vztahů – i obecně pro historii československé politiky.¹⁵²⁾ V českém prostředí byly ale první nové analytické studie o poměru výmarského Německa a Československa vydány až v polovině osmdesátých let pražským badatelem Eduardem Kubů.¹⁵⁴⁾ Ten také napsal rozměrnou práci o postoji československé diplomacie k otázce německých reparací ve dvacátých letech, ta ovšem zůstala tehdy ve strojopise. Z mnohovrstevných vztahů v období nacistického režimu v Německu si historikové jen znovu všímali – samozřejmě na základě širší dokumentace – úlohy německé menšiny, především Henleinovy SdP.¹⁵⁵⁾ O rozměru zahraničně-politickém nebylo – s výjimkou krátké úvahy z pera Kvačkova¹⁵⁶⁾ – napsáno prakticky nic.

Politické a diplomatické vztahy Československa k dalším mocnostem byly tehdy studovány jen výjimečně. O politice fašistické Itálie důležité i pro Prahu napsala

¹⁵²⁾ J. W. BRÜGEL, *Czechoslovakia before Munich. The German Minority Problem and British appeasement Policy*, Cambridge, University Press 1973, 196 s.

¹⁵³⁾ Srv. *Deutsche Gesandtschaftsberichte aus Prag. Innenpolitik und Minderheitsprobleme in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*, sv. I. (1918–1921) ad., Ed. M. Alexander, München 1983. Z šesti projektovaných svazků byly zatím vydány tři: I, II a IV.

¹⁵⁴⁾ Srv. E. KUBŮ, Příspěvek k prehistorii Locarna, *ČsČH* 33, 1985, s. 863–887; též, Československá zahraniční politika a německý návrh rýnského garančního paktu z roku 1922, *AUC PhilHist* 1985, č. 1, s. 7–24.

¹⁵⁵⁾ Viz zvláště O. NOVÁK, Počátky henleinovského hnutí a československo-německé vztahy, *AUC PhilHist* 1978, č. 1, s. 7–40; též, Henleinovci proti Československu. Z historie sudetoněmeckého fašismu v letech 1933–1938, Praha 1987, 240 s. Dlužno k tomu doplnit i studii D. KOVÁČE, Slovenský Nemci v říšskoněmecké a sudetoněmecké politice, *HČ* 37, 1989, s. 839–681, částečně se tematiky dotkla i kniha téhož, *Německo a německá menšina na Slovensku (1871–1945)*. Bratislava 1991, 240 s.

¹⁵⁶⁾ R. KVAČEK, K německo-československým vztahům ve třicátých letech, *Sborník k problematice dějin imperialismu* 17, 1984, s. 165–171.

několik studií bratislavská historička Herta Tkadlečková,¹⁵⁷⁾ dvěma speciálními statěmi si jí povšiml i L. Deák.¹⁵⁸⁾ Letmo byl – ve studii Vladimíra Nálevky – resumován i postoj pražské diplomacie k španělské občanské válce.¹⁵⁹⁾

Ještě v osmdesátých letech se objevilo i několik průkopnických studií o vztazích meziválečného Československa k zámoří. Svatava Raková začala studovat politiku Spojených států amerických vůči střední Evropě po skončení první světové války, jež posléze završila monografií o politice State departmentu na mírové konferenci v Paříži, tedy také o postojích Washingtonu k nově zrozené republice (1984).¹⁶⁰⁾ Již předtím vznikla detailní práce o podílu československé diplomacie na urovnání bolivijsko-paraguayského konfliktu o Gran Chaco.¹⁶¹⁾ Napsáno bylo i několik studií o postojích Prahy k některým problémům Dálného Východu, zvláště počátků čínsko-japonské války r. 1937,¹⁶²⁾ a také k problémům Afriky.¹⁶³⁾ Vcelku byly ale bohaté archivní sbírky k těmto tématům, především archiv ministerstva zahraničí, využity jen nemnoho.

VII

Pád komunistického režimu koncem r. 1989 českým i slovenským historikům poskytl možnost pokusit se jak o výrazné doplnění a zpřesnění stávajícího obrazu meziválečného Československa a jeho zahraniční politiky, tak o jejich nové zhodnocení, poprvé vlastně zcela nezávislé na jakýchkoliv vnějších vlivech. Přehlížíme-li přitom zatím zveřejněné výsledky bádání o našem tématu v uplynulém

¹⁵⁷⁾ H. TKADLEČKOVÁ, Zahraničná politika a diplomacie fašistického Talianska počas rúrskej krízy, ZbFFIKom Historica 24–25, 1973–74, s. 99–136; táž, Vplyv vojny proti Etiopii na fašistický režim v Taliansku, ZbFFUKom Historica, 27, 1976, s. 47–92; etc.

¹⁵⁸⁾ L. DEÁK, Talianské úsilie o rozbitie francúzskeho spojeneckého systému na Balkáne v rokoch 1937–1938, Slovanské štúdie 13, 1972, s. 157–170; týž, Juhoslovansko-talianske vzťahy v rokoch 1932–1937, SHS 11, 1976, s. 94–139.

¹⁵⁹⁾ V. NÁLEVKA, Československá zahraniční politika a španělská občanská válka, AUC, PhilHist 1973, č. 3–4, s. 594–611.

¹⁶⁰⁾ Viz S. RAKOVÁ, U.S. Central European Policy (November 1918 – June 1919), Historica 22, 1983, s. 119–182; táž, Politika Spojených států ve střední Evropě po první světové válce, Praha, Academia 1984, 152 s.

¹⁶¹⁾ B. BAĎURA, Československé zbraně a diplomacie ve válce o Gran Chaco, SH 24, Praha 1926, s. 137–185.

¹⁶²⁾ Srv. např. I. BAKEŠOVÁ, Incident u mostu Marca Pola, Slovanský přehled 74, 1988, s. 316–329; táž, Československé zbrojní dodávky do Číny mezi světovými válkami, HaV 1992, č. 4, s. 20–38, etc. Táž autorka nyní shrnula svoje výzkumy do monografie: Československo a Čína 1918–1949, Rakovník 1997, 150 s.

¹⁶³⁾ Souhrnně např. P. HOLÁSEK, E. KUBŮ, Zahraničná politika buržoázneho Československa k niektorým štátom Azie a Afriky, HČ 34, 1986, s. 536–563.

osmiletí, nabízí se hned na první pohled poznatek, že se základní orientace pražské předmnichovské zahraniční politiky nestala – fakticky poprvé od r. 1938 – předmětem vážnější kritiky (ovšem s výjimkou několika nepodložených publicistických útoků), ba že renomovaní historikové dospívají fakticky k závěru, že (přes její tragické vyústění v letech 1938–1939) k takové linii neexistovala fakticky pozitivní alternativa.¹⁶⁴⁾ Současně je ovšem třeba upozornit, že se tato tematika nestala – na rozdíl jiných postkomunistických zemí – předmětem příliš výrazného badatelského zájmu domácí historické obce,¹⁶⁵⁾ ačkoliv stále láká více badatelů ze zahraničí.

Nejvýraznějším předmětem zájmu (a také diskusí) se samozřejmě staly vztahy Československa k jeho sousedům. Nejviditelněji se to projevilo na poli problematiky vztahů česko(slovensko)-německých, i když je třeba současně konstatovat, že z české strany nebyla stále dokončena žádná podrobnější monografie, jež by se politickou či obchodně-politickou stránkou vztahů mezi Prahou a Berlínem zabývala. Vedle referátů, otištěných v příslušném (tj. druhém) svazku referátů česko-slovensko-německé komise historiků¹⁶⁶⁾ – ukazujících názorně značnou odlišnost pohledů obou stran i v této oblasti – je nesporně nejzávažnějším příspěvkem monografie Eduarda

¹⁶⁴⁾ Srv. zvl. R. KVAČEK, Československo a Evropa po roce 1918, *Moderní dějiny* 2, 1994, s. 85–92; týž, Československo a Edvard Beneš ve třicátých letech, in: Edvard Beneš – československý a evropský politik, Praha 1994, s. 59–70; E. KUBŮ, Zátěž dějinného dědictví, chybné kalkulace, osudová neschopnost, či neúprosná logika vývoje? *Zahraněčně-politické sekvence*, *Soudobé dějiny* 1995, č. 2–3, s. 254–268; v širším kontextu týž, A. KLIMEK, Československá zahraniční politika 1918–1938, Praha 1995, 120 s. a k tomu J. LIŠKA, Československá zahraniční politika v letech 1918–1938 a její důsledky, *Střední Evropa* 11, č. 50, 1995, s. 93–98.

¹⁶⁵⁾ Pro srovnání stačí uvést, že v Německu, kde samozřejmě výzkum této tematiky nebyl v posledních desetiletích narušován politickými zásahy, vyšly jen mezi lety 1990–1995 tři knihy, zachycující buď celou německou meziválečnou zahraniční politiku, nebo její podstatné části (P. KRÜGER, B. J. WENDT a K. HILDEBRANDT). V Polsku, které v politice meziválečné Evropy hrálo roli srovnatelnou s úlohou Československa, bylo v letech 1990–1995 vydáno (vedle řady jiných, speciálních knižních monografií) dokonce pět pokusů o zachycení celkové historie dějin zahraniční politiky a diplomacie Druhé Rzeczpospolité, nepočítaje v to skici publicistické: P. ŁOSSOWSKI, *Polska w Europie i świecie 1918–1939*, Warszawa 1990; týž, *Dyplomacja Drugey Rzeczpospolitej*, Warszawa 1992; J. PAJEWSKI (red.), *Ministrowie spraw zagranicznych II Rzeczpospolitej*, Szczecin 1992; M. K. KAMIŃSKI, M. J. ZACHARIAS, *W cieniu zagrożenia. Polityka zagraniczna RP 1918–1939*, Warszawa 1993; P. ŁOSSOWSKI (red.), *Historia dyplomacji polskiej, t. IV, 1918–1939*, Warszawa 1995. Jediným srovnatelným pokusem českým je učebnice z pera A. KLIMKA a E. KUBŮ, cit. v předchozí poznámce.

¹⁶⁶⁾ J. HOENSCH, D. KOVÁČ (eds.), *Ztroskotání spolužití. Češi, Němci a Slováci v první republice. 1918–1938*, Praha, MZV 1993, 270 s., též německy: J. HOENSCH, D. KOVÁČ (Hrsg.), *Das Scheitern der Verständigung: Tschechen, Deutsche und Slowaken in der Ersten Republik (1918–1938)*, Essen, Klartext 1994, 180 s.

Kubů, *Německo – zahraničně-politické dilema Edvarda Beneše* (1994),¹⁶⁷⁾ mapující v jistém smyslu ekonomicko-obchodní limity pražské zahraniční politiky vůči Berlínu v prvním pětiletí po světové válce. Dílčí příspěvky přibyly i k problematice vzájemného poměru československo-německého po r. 1933,¹⁶⁸⁾ největší pozornost se však pro toto období stále soustřeďuje k problému sudetských Němců.¹⁶⁹⁾

Několika nových studií se dočkaly i dosud nepříliš studované vztahy československo-rakouské. Zmapovány byly vzájemné politické vztahy ve dvacátých letech, zvláště v pětiletí platnosti Lánské smlouvy,¹⁷⁰⁾ popsány byly i dosud prakticky neprobádané vzájemné vztahy obchodněpolitické a finanční.¹⁷¹⁾ Menší pozornosti se těšily vztahy s Polskem, kde nejvýraznější příspěvek přinesla práce L. Deáka *Hra o Slovensko* (1992), objasňující místo Slovenska v politice Varšavy a také Budapešti ve třicátých letech.¹⁷²⁾ Týž autor také podrobně popsal maďarskou politiku vůči Slovensku v období druhé republiky.¹⁷³⁾ Z česko-slovensko-maďarských vztahů je nyní ovšem nejvíce pozornosti věnováno středoevropskému uspořádání, vzniklému podpisem Trianonu a jeho důsledků,¹⁷⁴⁾ jež samozřejmě není prosto jistého politického kontextu.

¹⁶⁷⁾ E. KUBŮ, *Německo-zahraničně-politické dilema Edvarda Beneše* (Hospodářské vztahy s Německem v československé zahraniční politice let 1918–1924), Praha, Univerzita Karlova 1994, 150 s.

¹⁶⁸⁾ Srv. např. J. DEJMEK, Kamil Hoffmann a jeho berlínské politické deníky, *ČČH* 94, 1996, s. 830–854; týž, *Nacistická třetí říše a československá diplomacie 1933–1938*, *Moderní dějiny* 5, 1997, s. 119–148; J. KUČERA, *Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou* (Finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938), *ČČH* 95, 1997, s. 387–410, etc.

¹⁶⁹⁾ Nejvýraznějším příspěvkem z české strany V. KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha, Nakladatelství R 1993, 274 s. Přehledně viz v referátu J. Šebka.

¹⁷⁰⁾ Srv. J. DEJMEK, *Politické vztahy mezi Československem a Rakouskem po smlouvě lánské (1922–1925)*, *Moderní dějiny* 1, 1995, s. 121–166; týž, *K československo-rakouským politickým vztahům ve dvacátých letech (1918–1929)*. Pohled z české strany, in: *Češi a Slováci ve střední Evropě ve 20. století*, Sborník VPA v Brně, 1993, s. 115–122; týž, *Československo-rakouské politické vztahy v období jednání o německo-rakouskou celní unii (1930–1931)*, *Moderní dějiny* 2, 1994, s. 233–260.

¹⁷¹⁾ Viz zvl. Z. SLÁDEK, *Československo-rakouské obchodní vztahy mezi válkami*, *AUC PhilHist* 1994, č. 3, s. 153–168; J. PÁTEK, *Československo-rakouské kapitálové a kartelové vztahy v letech 1918–1938*, tamtéž, s. 127–152, etc.

¹⁷²⁾ L. DEÁK, *Hra o Slovensko. Slovensko v politice Maďarska a Polska v letech 1933–1939*, Bratislava 1991, 244 s.

¹⁷³⁾ L. DEÁK, *Slovensko v politice Maďarska v letech 1938–1939*, Bratislava 1990, 192 s.

¹⁷⁴⁾ Viz zvláště sborník redigovaný L. DEÁKEM, *Slovensko a Maďarsko v letech 1918–1920*, Martin, Matica slovenská 1995, 184 s.; L. DEÁK, *Trianon. Illusions and reality*, Bratislava 1995 a týž (red.), *Súčasníci o Trianone*, Bratislava 1996.

Také Malá dohoda nyní konečně našla svého českého badatele. Monografii o jejím vývoji v prvním desetiletí existence totiž připravuje Josef Kolář, jenž už publikoval několik dílčích příspěvků k její balkánské politice ve dvacátých letech.¹⁷⁵⁾ První dekádu trvání aliance zmapovala v podrobné práci nyní také maďarská historička Magda Adamová,¹⁷⁶⁾ krakovský historik Andrzej Essen zase nedávno rozebral nejednoduché vztahy mezi tímto seskupením a Polskem, a to v celém období od vzniku Malé dohody až do r. 1934,¹⁷⁷⁾ tj. do zásadního obratu varšavské politiky ve vztahu k Praze. Dvojiho nového podrobného zpracování se dočkala i německá hospodářská politika vůči tomuto bloku v letech třicátých, programově cílicí k jeho rozložení, a to jednak z pera pražského badatele Drahomíra Jančíka,¹⁷⁸⁾ jednak polské historičky Ireny Stawowy-Kawka.¹⁷⁹⁾

Předmětem nových výzkumů se stalo také československo-francouzské spojení,¹⁸⁰⁾ i když na svého historika, jenž by vytvořil pandant k zmiňovaným dílům Wandyczovým, Vinaverovým či nové rozměrné práci polského historika H. Bułhaka, dosud čeká. Větší pozornosti – ovšem především od badatelů žijících v zahraničí – se těšily vztahy mezi Prahou a Moskvou a samozřejmě aliance československo-sovětská, což bylo jistě dáno i novým zpřístupněním dokumentů k této problematice a současně možností klást si další, zahraničněpolitický rámec překračující badatelské otázky. V Německu působící Ivan Pfaff v rozměrné monografii *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934–1938* (1986),¹⁸¹⁾ opírající se především o německé a britské prameny, v podstatě potvrdil tezi českých historiků z konce šedesátých let, že Sovětský svaz nebyl v žádném případě ochoten pomoci Československu v jeho eventuální izolované válce s Německem. To konec konců stvrzuje i

¹⁷⁵⁾ Viz J. KOLÁŘ, K některým otázkám vztahů československo-bulharsko-jugoslávských mezi dvěma světovými válkami, *Práce z dějin slavistiky* 17, Praha 1993; též, Makedonská otázka, Bulharsko, Jugoslávie a československá diplomacie v letech 1926–1928, SHS 20, 1994, s. 56–75; též, Malá dohoda a státní převrat v Bulharsku roku 1923, SHS 22, 1996, s. 43–67.

¹⁷⁶⁾ M. ADÁM, *The Little Entente and Europe (1920–1929)*, Budapest 1993, 330 s.

¹⁷⁷⁾ A. ESSEN, *Polska a Mała Ententa 1920–1934*, Warszawa 1992, 336 s.

¹⁷⁸⁾ Viz jeho knihu *Německo a Malá dohoda. Hospodářské pronikání Německa do Jugoslávie a Rumunska v první polovině 30. let*, Praha 1990, 176 s.

¹⁷⁹⁾ I. STAWOWY-KAWKA, *Ekspansja gospodarcza Trzeciej Rzeszy w Jugosławii i Rumunii (1929–1939)*, Kraków 1993, 150 s.

¹⁸⁰⁾ Srv. zvláště B. FERENČUHOVÁ, Rokovanie o francúzsko-československú zmluvu o spojení a priateľstve (máj 1923–január 1924), in: *Pocta Henryku Batowskému*, SHS 23, s. 79–90; novou práci o československo-francouzských vztazích v letech 1918–1924, založenou i na francouzské dokumentaci, odevzdal do tisku F. Kolář.

¹⁸¹⁾ I. PFAFF, *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934–1938. Versuch der Revision einer Legende*, Koln-Weimar-Wien 1996, 512 s., krácené české vydání též, *Sovětská zrada 1938*, Praha, Bea 1994, 144 s.

nově zpřístupněná dokumentace sovětská,¹⁸²⁾ stejně jako především na českých aktech vybudovaná monografie amerického badatele Igora Lukeše *Czechoslovakia between Stalin and Hitler* (1997),¹⁸³⁾ jenž ovšem zbytečně zatížil svoji knihu několika nepodloženými kombinacemi.

Stále jen minimální pozornosti našich badatelů se těší politické i obchodní vztahy republiky s oběma anglosaskými velmocemi. Zatímco poměr československo-britský je vskutku jedním z nejvážnějších dluhů v tomto směru (dluhů tím větších, uvědomíme-li si, jak důležitou roli Británie a její politika hrála v osudných třicátých letech), vztahy americko-československé byly nyní alespoň zčásti zmapovány zásluhou polských amerikanistek H. Parafionowiczové a H. Marczewské.¹⁸⁴⁾ Jiná polská a nyní též i americká monografie objevně postihly roli, jakou State department hrál v zářijové krizi 1938.¹⁸⁵⁾

Pro úplnost této bilance je třeba připomenout, že čeští historikové také přistoupili – po vzoru svých kolegů z dalších menších evropských států – k přípravě vydávání ediční řady *Dokumentů československé zahraniční politiky*, z níž byl dosud vydán svazek přinášející materiály k definitivnímu prosazení vzniku republiky r. 1918 (1994)¹⁸⁶⁾ a další dva díly jsou již v přípravě.

* * *

Celková historiografická bilance studia meziválečné zahraniční politiky Československa naznačuje, že tu před českými a slovenskými historiky zůstává ještě velké množství badatelské práce i velký prostor pro další tvorbu. Řada problémů již sice byla kriticky studována, mnoho jiných ovšem – jak vyplývá i z předchozích odstavců – čeká dosud na zevrubnou analýzu, kterou z mnoha důvodů může provést sotva kdo jiný, nežli naši badatelé. Taková analýza je o to více žádoucí, uvědomíme-li si dostatečně výraznou kontinuitu jistých mezinárodních faktorů, v jejichž rámci tento

¹⁸²⁾ Srv. např. edici *God krizisa. 1. sentjabr 1938–1 sentjabr 1939*, sv. I, Moskva 1990; zvl. pak M. P/olišenská/, R. K/vaček/ eds., *Svědectví o mnichovské krizi*, MPol 1990, č. 4, s. 27–29.

¹⁸³⁾ I. LUKES, *Czechoslovakia between Hitler and Stalin: The Diplomacy of Edvard Beneš in the 1930s*, Oxford University Press 1987, 280 s.

¹⁸⁴⁾ Srv. H. PARAFIONOWICZ, *Czechosłowacja w polityce Stanów Zjednoczonych w latach 1918–1933*, Białystok 1996; H. MARCZEWSKA-ZAGDAŃSKA, *Czechosłowacja w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych 1933–1938*, Warszawa 1997, 312 s.

¹⁸⁵⁾ Srv. B. GRZELOŃSKI, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych Ameryki wobec zagrożenia Czechosłowacji i Polski (12 marca 1938–1 września 1939)*, Warszawa 1995, 216 s.; B. R. FARNHAM, *Roosevelt nad the Munich Crisis. A Study of Political Decision-Making*, Princeton University Press 1997, 314 s.

¹⁸⁶⁾ *Dokumenty československé zahraniční politiky. Vznik Československa 1918*, eds. A. Klimek, H. Nováčková, M. Polišenská a I. Šťovíček, Praha, *Ústav mezinárodních vztahů* 1994, 444 s.

stát existuje a snad bude existovat. Nezbývá si tedy nežli přát, aby byly vytvořeny takové podmínky, jež by umožnily alespoň některé existující mezery co nejrychleji vyplnit a přiložit tak nové články do pestré mozaiky, nadepisované heslem o Československu v Evropě...

Vlastislav Lacina – Lubomír Slezák

Hospodářský vývoj první ČSR v novější historické literatuře

V této stati se pokoušíme podat stručný nárys stavu výzkumu hospodářského vývoje ve dvacátých a třicátých letech. Nejdříve krátkou obecnější poznámku. Hospodářské dějiny u nás povznesl na vysokou odbornou úroveň již v meziválečném období Bedřich Mendl, k jehož počtě vyšla nedávno publikace v nakladatelství Karolinum.¹⁾ Žáci jeho semináře se bezprostředně po druhé světové válce chystali zpracovávat v jeho duchu a také pod vlivem francouzských *Annales* i moderní hospodářské dějiny. Únor 1948 přinesl zásadní zvrat, zájem o hospodářský vývoj meziválečné Československé republiky sice trval, ale došlo k metodické a koncepční zglajchšaltovanosti. V padesátých letech pak nacházíme pouhé dokazování marxistických ideologických pouček jednostranným výběrem historického materiálu a často přímo zkreslování historické skutečnosti.

Od šedesátých let převážná většina historiků hospodářských dějin přešla k historické analytické metodě a deformace v této oblasti i v následujících letech byly menší než např. v politických a kulturních dějinách. To vytvářelo o něco příznivější východisko k bádání o této problematice po listopadu 1989, kdy se otevřely možnosti svobodného výzkumu.²⁾

¹⁾ Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992. *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica* 4, Praha, Karolinum 1997.

²⁾ Pokračovalo studium ve Slezském ústavu v Opavě a vzniklo několik nových badatelských středisek hospodářských dějin, a to na Filosofické fakultě Karlovy univerzity v Praze, na univerzitách v Ostravě, Brně a Ústí nad Labem.

Celkově bylo ve studiu hospodářského vývoje meziválečného Československa dosaženo značného pokroku. Máme k dispozici řadu dílčích analytických studií, které se opřely o seriózní pramennou základnu, analyzovaly důležité otázky a posunuly naše poznání. Vedle nich existuje však i mnoho dalších studií, většinou staršího data, které jsou přínosné byť jen shromážděním materiálu. Není možné se zde těmito dílčími studii zabývat, v téměř vyčerpávajícím rozsahu jsou uvedeny ve třech svazcích *Historiografie v Československu*, v *Bibliografii dějin Česko-slovenska 1991* (v oddílech meziválečné hospodářství) a v dalších soupisech literatury.³⁾

Cennou pomocí pro dnešní historické studium meziválečného československého hospodářství jsou v minulosti nedoceňované rozborů a hodnocení dobových národohospodářů, kteří ve třicátých letech zkoumali ekonomický vývoj po roce 1918. Z nich bych rád upozornil na publikaci W. Lewita o hospodářském postavení ČSR po převratu,⁴⁾ V. Klimeckého o strukturálních změnách v hospodářství,⁶⁾ J. Kozáka o finanční politice⁵⁾ a na atlas meziválečného Československa, zahrnující v širokém záběru celou hospodářskou oblast.⁷⁾

Vedle dílčích analytických studií přistoupili historikové hospodářských dějin i ke zpracování širěji pojaté tematiky. Od šedesátých let vyšlo několik sice dobově poplatných, ale faktograficky dosud cenných přehledů meziválečného hospodářského vývoje, které připravili pracovníci VŠE a Československé akademie věd.⁸⁾

³⁾ *Historiografie v Československu 1970–1980*, Praha 1980; *1980–1985*, Praha 1985; *1985–1989*, Praha 1990. *Bibliografie dějin Československa 1991*, Praha 1996.

⁴⁾ W. LEWIT, *Die wirtschaftliche Lage der Tschechoslowakei seit dem Umsturz*, Berlin–Wien–Zürich 1936. Vedle této knihy podává cenný soudobý přehled o stavu československého hospodářství před druhou světovou válkou publikace: M. WEIRICH, *Staré a nové Československo*, Praha 1938–1939.

⁵⁾ V. KLIMECKÝ, *Strukturální změny v hospodářství světovém a československém*, Praha 1936.

⁶⁾ J. KOZÁK, *Československá finanční politika. Nástin vývoje v letech 1918–1930*, Praha–Brno 1932.

⁷⁾ *Atlas Republiky československé*, Praha 1935. V šedesátých letech vyšel *Atlas československých dějin* (Praha 1965), který, pokud se týká meziválečného hospodářství, jen málo doplnil předchozí dílo.

⁸⁾ *Přehled hospodářského vývoje Československa v letech 1918–1945*, red. R. Olšovský, Praha 1961; *Stručné dějiny světového hospodářství*, red. R. Olšovský, Praha 1978; *Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století*, red. V. Průcha, Praha 1974. J. HARNA, Z. DEYL, V. LACINA, *Materiály k politickým, hospodářským a sociálním dějinám Československa v letech 1918–1929*, *Sborník k dějinám 19. a 20. století 7*, Praha 1981; J. HARNA, Z. DEYL, V. LACINA, *Materiály k politickým, hospodářským a sociálním dějinám Československa v letech 1929–1939*, *Sborník k dějinám 19. a 20. století 8*, Praha 1982.

V návaznosti na inspirativní publikaci Al. Teichové *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*⁹⁾ došlo ke zpracování první porevoluční syntézy hospodářského vývoje českých zemí v letech 1918–1945, vydané kolektivem autorů za redakce V. Laciny a J. Pátka v nakladatelství Karolinum jako třetí díl plánovaných čtyřsvazkových *Dějiny hospodářství českých zemí*. Publikace shrnuje současný stav bádání a prokázala životaschopnost meziválečné československé ekonomiky. Zároveň ukázala na problémy meziválečného i válečného hospodářského vývoje českých zemí.¹⁰⁾ Vedla také autory k zaplňování bílých míst ve výzkumu a k novému kladení otázek, které vyústilo v přípravě práce *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, která vyjde v příštím roce. K začlenění československé ekonomiky do světového vývoje pomůže badatelům průkopnické vydání skript J. Faltuse a V. Průchy o světovém hospodářském vývoji.¹¹⁾

Zpracování se dočkal vývoj techniky v meziválečném období a za druhé světové války v pátém a šestém díle publikace *Studie o technice v českých zemích*. Práce je bohatá na faktografii, ale výklad o technice jednotlivých oborů výroby je na velmi rozdílné úrovni a tak získáme jen těžko obraz o celkové technické úrovni v meziválečném Československu, neboť chybí mezinárodní srovnání.¹²⁾

Vedle dějin techniky se pozornost badatelů zaměřila i na další otázky meziválečného vývoje, i když míra zpracování je značně rozdílná. Pro dvacátá léta je k dispozici již řada dílčích studií seriózně řešících danou problematiku a přispívajících i k zodpovězení základní otázky o životaschopnosti nové československé ekonomiky. Rozporné aspekty rozpadu monarchie a vytváření samostatné československé ekonomiky, stejně jako poválečná hospodářská situace byly podrobně analyzovány v publikacích V. Laciny¹³⁾ a J. Faltuse.¹⁴⁾ Z nich je zřejmé, že značné dědictví průmyslových kapacit po rozbití monarchie nebylo pro Československo jen výhodou, ale přinášelo podobně jako v Rakousku i velké hospodářské problémy, větší než v agrárních nástupnických státech.

⁹⁾ A. TEICHOVA, *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*, Wien–Köln–Graz 1988.

¹⁰⁾ *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, III. svazek (1918–1945), red. V. Lacina a J. Pátek, Praha 1995.

¹¹⁾ J. FALTUS, V. PRŮCHA, *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*, skripta VŠE, Praha 1997.

¹²⁾ *Studie o technice v českých zemích 1918–1945*, sv. V. a VI., Národní technické muzeum, Praha 1995.

¹³⁾ V. LACINA, *Formování československé ekonomiky 1918–1923*, Praha 1990; K. BACHINGER, V. LACINA, *Wirtschaftliche Ausgangsbedingungen*, in: *Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938*, Wien 1996, s. 51–90.

¹⁴⁾ J. FALTUS, *Povojnová hospodarska kríza v Československu*, Bratislava 1966.

Byly prozkoumány i vlastnické a kapitálové přesuny, ke kterým docházelo po vzniku samostatného státu. Několik studií o nostrifikaci a pozemkové reformě tuto problematiku nejen mapuje, ale také hodnotí z různých hledisek.¹⁵⁾ Různost výsledků hodnocení považují proto za přirozenou. Složitě kapitálové pohyby a vazby s mezinárodním kapitálem byly českým badatelům zpřístupněny vydáním fundované a komplexně pojaté publikace A. Teichové *Mezinárodní kapitál a Československo*.¹⁶⁾ Zkoumány byly i kapitálové vazby s Rakouskem a Německem.¹⁷⁾

Malého pokroku bylo dosaženo ve zpracování jedné z klíčových otázek ekonomického vývoje dvacátých let: hospodářské integrace českých zemí a Slovenska s Podkarpatskou Rusí – dvou, stupněm vývoje velmi rozdílných, teritorií v jednotnou československou ekonomiku. Místo všestranného výzkumu byly totiž do otázky vnášeny nevhodné ideologické postuláty. Seriozní analýza z pohledu českých zemí vůbec schází, dopad na průmyslový vývoj Slovenska objasnila nejnověji vzácně objektivní publikace L. Hallona zaměřená konkrétně na industrializaci Slovenska v meziválečném období.¹⁸⁾

Zatímco poválečná hospodářská situace a vytváření nové československé ekonomiky jsou díky rozsáhlému heuristickému výzkumu již do značné míry zpracovány, hospodářský vývoj v letech 1924 až 1930 není dosud komplexně prostudován. Takový výzkum je však nezbytný proto, abychom poznali všechny podstatné aspekty prosperity a konjunktury v ČSR, jejich skutečnou základnu a slabiny. Proto by se měl k této tematice přednostně upřít badatelský zájem. Tento úkol je do určité míry usnadněn tím, že byly již prozkoumány některé základní trendy vývoje celých dvacátých let a v menší míře i let třicátých.

¹⁵⁾ Československá pozemková reforma 1919–1935, Uherské Hradiště 1994; V. LACINA, Nostrifikace podniků a bank v prvním desetiletí Československé republiky, Český časopis historický 92, 1994, s. 77–93. V obou jsou i bibliografické odkazy na starší práce.

¹⁶⁾ A. TEICHOVÁ, Mezinárodní kapitál a Československo v letech 1918–1938, Praha 1994. Jde o upravenou českou verzi její anglické publikace *An Economic Background to Munich. International Business and Czechoslovakia 1918–1938*, Cambridge 1974.

¹⁷⁾ J. PÁTEK, Československo-rakouské kapitálové vztahy v letech 1918–1938, in: Československo a střední Evropa v meziválečném období, Praha, Karolinum 1996, s. 127–152; Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938, Hrsg. A. Teichova und H. Matis, Wien–Köln–Weimar 1996. Kapitálové vztahy s Německem jsou analyzovány ve statích J. Pátka, V. Laciny a E. Kubů ve sborníku *Německé a československé hospodářství v meziválečném období* (vyjde v Karolinu, Praha).

¹⁸⁾ L. HALLON, Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok? Bratislava 1995. Ze starších studií viz J. FALTUS, V. PRŮCHA, Prehľad hospodárskeho vývoja na Slovensku v rokoch 1918–1945, Bratislava 1967; N. KRAJČOVIČOVÁ, O ekonomickej politike voči Slovensku a na Slovensku v dvadsiatych rokoch, Historický časopis 35, 1987, s. 199–122; M. FABRICIUS, Koncepcia agrárneho Slovenska – teória a prax, Historický časopis 38, 1990, s. 331–341.

Seriozně je zpracován měnový vývoj, a to jak poválečná inflace a deflační měnová politika, tak i stabilizace koruny, devalvace roku 1934 a úloha Národní banky československé. Vedle řady studií J. Šůly, V. Laciny, J. Novotného a J. Šouši¹⁹⁾ je tato problematika shrnuta v sborníku *Měnové systémy na území českých zemí*.²⁰⁾ Z výzkumu je zřejmé, že brzké překonání poválečné inflace umožnilo Československu získat ve srovnání s ostatními středoevropskými zeměmi významný náskok při nastartování ekonomického růstu. A to byla velká výhoda.

Ekonomický růst v podmínkách malé průmyslové země závisel především na zahraničním obchodu. Je nesporným pozitivem, že počátkem devadesátých let se v této oblasti vedle zkoumání vztahů k malodohodovým státům a k Maďarsku hlavně Z. Sládkem²¹⁾ přešlo ke zpracování ekonomických vztahů se dvěma nejdůležitějšími československými hospodářskými partnery – Německem a Rakouskem. A to v knize E. Kubů *Zahraničně politické dilema Ed. Beneše*²²⁾ a v rakousko-československém sborníku *Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938*.²³⁾ Zároveň se přistoupilo k analyzování vývoje zahraničního obchodu vcelku.²⁴⁾ Do roku 1928 stále stoupající objem i hodnota československého exportu stejně jako zvětšující se uplatnění na náročnějších západoevropských a skandi-návských trzích svědčily o tom, že československé zboží začalo nacházet své místo na světových trzích a Československo se zapojovalo do nově se vytvářející světové dělby práce. Výzkum ale také ukázal, že nejen územní orientace, ale i skladba československého exportu a importu nebyly příliš výhodné. Dováželo se ve větší míře zboží hodnotnější a tedy i dražší, zatímco se vyváželo více zboží levnější.

¹⁹⁾ J. ŠŮLA, Budování československé měny po první světové válce, Hradec Králové 1979, příloha k Sběratelské zprávě č. 28; V. LACINA, Měnová politika v prvním desetiletí Československé republiky, Český časopis historický (dále ČČH) 91, 1993, s. 1–17; týž, Od zlaté měny k devalvaci. Měnová politika ČSR 1929 až 1934, Moderní dějiny 1, Praha 1993, s. 185–196; J. NOVOTNÝ, J. ŠOUŠA, Národní banka československá a její úloha ve vývoji naší měny, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1/1993.

²⁰⁾ Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993, Opava–Praha 1995.

²¹⁾ Z. SLÁDEK, Hospodářské styky malodohodových států v letech 1920–1929, ČČH 88, 1990, s. 514–534. Zde jsou uvedeny i citace dřívějších statí k této problematice. Hospodářskými vztahy k Maďarsku se nejrozsáhleji zabývá publikace M. ROMPORTLOVÁ, ČSR a Maďarsko 1918–1938, Brno 1986. I zde jsou rozsáhlé odkazy.

²²⁾ E. KUBŮ, Německo – zahraničně politické dilema Edvarda Beneše. Hospodářské vztahy s Německem v československé zahraniční politice let 1918–1924, Praha 1994.

²³⁾ Österreich und die Tschechoslowakei 1918–1938, hrsg. A. Teichova, H. Matis, Wien–Köln–Weimar 1996; rovněž Mitteleuropa-Kooptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Hrsg. R. Plaschka, Wien 1995.

²⁴⁾ V. LACINA, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, ČČH 95, 1997, s. 110–139; I. JAKUBEC, E. KUBŮ, Veränderung der territorialen Orientierung des tschechoslowakischen Aussenhandels zwischen den Weltkriegen, in: Markt im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit, hrsg. A. Teichova, A. Mosser a J. Pátek, Praha 1997, s. 257–293.

Pokud jde o stav výzkumu jednotlivých národohospodářských odvětví, existují značné disproporce. Velkému badatelskému zájmu se těšila průmyslová odvětví a z určité setrvačnosti i dějiny závodů a firem. Publikaci o vývoji průmyslu jako celku bohužel dosud postrádáme. Z průmyslových odvětví se největší zájem soustředil na dějiny hutnictví, kde máme k dispozici již i rozsáhlou syntetickou práci.²⁵⁾ Významně postoupilo bádání o hornictví,²⁶⁾ strojírenství,²⁷⁾ zbrojním průmyslu,²⁸⁾ textilním²⁹⁾ a chemickém průmyslu,³⁰⁾ cukrovarnictví³¹⁾ a potravinář-ském průmyslu.³²⁾ Nebyly zde sice napsány souhrnné práce o celých těchto odvětvích, ale máme k dispozici řadu studií a samostatných publikací zabývajících se převážně jednotlivými výrobami, revíry

²⁵⁾ Dějiny hutnictví železa v Československu, 2. díl, Praha 1986. V této rozsáhlé publikaci je podán základní přehled i bohatá fakticita. Po vydání práce vyšla ještě řada studií zabývajících se jednotlivými výrobami či závody v sbornících Z dějin hutnictví, vydávaných Národním technickým muzeem.

²⁶⁾ Severočeský hnědouhelný revír včera a dnes, Praha 1969; J. STEINER, Vývoj produkce, zaměstnanosti a pracovního výkonu v OKR v letech 1922–1929, Slezský sborník 1969, s. 31–48; Uhelné hornictví v ČSSR, Praha 1985; Z. NĚMEC, Rudné baníctvo na Slovensku v letech 1918–1938, Bratislava-Košice 1967. Dále velká řada statí vycházejících v pravidelně Národním technickým muzeem vydávaném sborníku Studie z dějin hornictví.

²⁷⁾ O. SMRČEK, Kapitoly z dějin strojírenství, Praha 1992; K. SOMMER, Železářský a strojírenský průmysl na Kladensku v meziválečném období. In: K hospodářským a sociálním dějinám 19. a 20. století, 2. díl, Opava 1991, s. 5–62.

²⁸⁾ V. KARLICKÝ, Československý zbrojní průmysl v letech 1918–1939 a jeho vývozní činnost, Praha 1967; Umlčené zbraně. Československá zbrojní výroba 1918–1939, Praha 1966.

²⁹⁾ M. PÁVEK, Textilní výroba v historickém přehledu, I. a II., Národní technické muzeum, Praha 1971; V. LESÁK, Textilní průmysl v Ústí nad Orlicí od poloviny 19. století do konce první republiky, Hradec Králové, Qudramus 1993; K. SOMMER, M. GÍMEŠ, Z dějin oděvního průmyslu na Prostějovsku, Prostějov 1970; J. HOFFMAN, Mnichov a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí n. Labem 1996. Řada studií vycházela v nepravidelně vydávaném sborníku Z dějin textilu sv. 1–12.

³⁰⁾ Příspěvky k historii československého chemického průmyslu, Praha 1994; M. KOHÁROVÁ, Dějiny Explosie v období 1918–1945, Pardubice 1992. V obou jsou další bibliografické odkazy.

³¹⁾ Vývoj cukrovarnictví od 80. let 19. století do konce první Československé republiky je dosud nejuplněji zachycen v publikaci F. DUDEK, Monopolizace cukrovarnictví v českých zemích do roku 1938, Praha 1985. Kniha se rozsáhle zabývá i výrobou, technikou a odbytovou situací, nejen monopolizací.

³²⁾ Souhrnně viz Z. KUTLVAŠER, J. TREJBAL, J. MAŇAS, Vývoj zpracování zemědělských produktů sv. 1. In: Prameny a studie Zemědělského musea 30, Praha 1989. Pivovarnictví a sladářství za první světové války a v meziválečném období zvláště prozkoumal J. MAŇAS, Sladářský a pivovarský průmysl v českých zemích v letech 1914–1938, kandidátská disertační práce, Praha, Historický ústav 1995.

nebo dějinami závodů či firem. V dějinách firem je však stále malá pozornost věnována uplatnění výrobků na domácích i zahraničních trzích.

K poznání meziválečných trendů vývoje pomohlo, že byly analyzovány hospodářský růst i dynamika průmyslové výroby,³³⁾ změny v odvětvové struktuře a sledován vývoj velikostní struktury průmyslových závodů.³⁴⁾ Chybí však rozbor takových otázek, jako je konkurenční schopnost průmyslových výrobků, technická úroveň z evropského pohledu, vnitropodnikové řízení, úloha managementu a podnikatelské aktivity.

Ve studiu podnikání byl učiněn plodný počátek vymezením tematiky³⁵⁾ a hlavně řadou většinou drobných medailonků českých podnikatelů i několika diplomovými pracemi. Díky systematické práci badatelů bývalého Slezského ústavu Akademie věd je k dispozici kvalitní obraz o vývoji průmyslových oblastí a změn, které přinesl vznik samostatného státu.³⁶⁾

Největší pokrok výzkumu v posledních deseti letech můžeme zaznamenat v dějinách bankovníctví a úvěrového systému. Bylo zpracováno vytváření bankovního systému v Československu, osvětleny vazby bank s průmyslem i úvěrová praxe,³⁷⁾

³³⁾ V. LACINA, Tempo růstu a etapy rozvoje hospodářství v meziválečném Československu, ČČH 93, 1995, s. 223–245; týž, Dynamika průmyslového rozvoje v meziválečném Československu, ČČH 94, 1996, s. 281–302.

³⁴⁾ V. LACINA, Problémy odvětvové struktury československého průmyslu v letech 1918–1930, ČSČH 24, 1976, s. 821–850; F. DUDEK, K vývoji struktury a koncentrace průmyslové výroby 1902–1948, Slezský sborník 1991, s. 199–210; J. GERŠLOVÁ, J. STEINER, Die Grössenstruktur der Industriebetriebe der tschechischen Länder in den Jahren 1902–1930, Österreichische Osthefte 1993, Heft 3, s. 396–412.

³⁵⁾ Srv. J. STEINER, J. GERŠLOVÁ, Kapitoly z dějin podnikání v Československu I. Období do roku 1938, Karviná 1992; V. LACINA, Hospodářská politika československého státu a podnikání ve dvacátých letech 20. století, Moderní dějiny 4, 1996, s. 159–181.

³⁶⁾ Souhrnně viz J. STEINER, Hospodářský vývoj oblastí českých zemí 1780–1945, sv. II, část 1, Opava 1991.

³⁷⁾ Vedle několika předválečných titulů a také starší, ale faktograficky dodnes cenné přehledné publikace M. UBIRIA, V. KADLEC, J. MATAS, Peněžní a úvěrová soustava za kapitalismu (Praha 1958), vyšla v posledních letech celá řada fundovaných studií. Jejich sérii začal sborník Hospodářské dějiny – Economic History 20 (Praha 1992) statěmi: V. LACINA, Změny v bankovním systému a financování průmyslových podniků po vzniku samostatné Československé republiky, s. 87–97; J. NOVOTNÝ, Úvěrové podmínky a postupy Živnostenské banky v meziválečném období, s. 101–111; J. PÁTEK, Československé banky a úvěrový trh, s. 113–126. Z dalších studií bych upozornil na tři: J. NOVOTNÝ, J. ŠOUŠA, Úvěrování československého průmyslu bankami v meziválečném období. (Živnostenská banka a její klienti), in: Československo a střední Evropa v meziválečném období, Karolinum 1996, s. 93–105; týž, K účasti československých bank na půjčkách Rakouské republiky v meziválečném období, Slezský sborník 91, 1993, s. 24–29; D. JANČÍK, T. KALINA, Banky a veřejné mínění v meziválečném Československu, Hospodářské dějiny – Economic History 21, Praha 1995, s. 231–264.

vyšly studie a dokonce samostatná publikace o předních československých bankách, především Živnostenské a Agrární bance.³⁸⁾ Nejbližším cílem je dokončení práce na rozsáhlém třetím svazku Dějin českého bankovníctví v letech 1918–1945. Několikaletá práce na *Dějínách pojišťovnictví* byla korunována vydáním druhého dílu, zahrnujícího vznik široce diferencovaného pojišťovacího systému po první světové válce.³⁹⁾ Bohužel není osvětlena úloha pojišťoven při akumulaci kapitálu a jejich místo na kapitálovém trhu.

Bílým místem ve výzkumu vývoje hospodářství je dosud vnitřní obchod.⁴⁰⁾ Za ještě významnější mezeru ale považuji, že stranou badatelského zájmu zůstaly služby a vliv infrastruktury na hospodářství. Také studium hospodářského postavení německé menšiny, kapitálové síly německých a židovských bank i podnikatelů po vzniku Československé republiky je teprve v počátcích a zůstává pozadu za studiem německých historiků. K dispozici jsou prozatím sborník *Německé a československé hospodářství v meziválečném období*⁴¹⁾ a studie L. Slezáka, J. Steinera a J. Hoffmana.⁴²⁾

Výzkum vývoje zemědělství zaznamenal velký rozmach již v třicátých letech. Jenom k pozemkové reformě, prováděné téměř po celé dvacetiletí, byly publikovány do roku 1938 stovky příspěvků nejrůznějšího rozsahu i kvality. Mezi autory jsou nejvíce

³⁸⁾ V. LACINA, Živnostenská banka před a během první světové války (1907–1918), ČČH 88, 1990, s. 276–303; týž, Úloha Živnostenské banky v československém bankovníctví po vzniku I. republiky (1918–1923), ČČH 90, 1992, s. 43–63; týž, Živnobanka a její koncern v letech velké hospodářské krize (1929–1934), ČSČH 31, 1983, s. 350–377; J. FALTUS, Vznik a kapitálový vývoj Slovenskej všeobecnej úvernej banky v Bratislave, Historický časopis 41, 1993, s. 275–285; V. LACINA, Česká eskomptní banka a úvěrní ústav v hospodářství meziválečného Československa a za okupace, Hospodářské dějiny 22, 1997, s. 9–22; J. NOVOTNÝ, J. ŠOUŠA, K úsilí o podporu české menšiny na severu naší země. (Severočeská banka v Litoměřicích 1920–1923), I. část, Vlastivědný sborník Litoměřicko 26, 1990, s. 153–178; tíž, Banka ve znamení Zeleného čtyřlístku. Agrární banka 1911–1938, Praha, Karolinum 1996. Posledně uváděná kniha podává jako první všestranný přehled celého vývoje střední české banky od založení až po její zrušení.

³⁹⁾ Dějiny pojišťovnictví v Československu, díl 2. (autoři M. Marvan a J. Chaloupecký), Bratislava 1994.

⁴⁰⁾ Dosud vyšla jen stať H. STARZYCZNÁ, J. STEINER, Proměny obchodního podnikání v českých zemích v letech 1930, 1945 a 1950, Slezský sborník 93, 1995, s. 218–231. Studie vychází z údajů sčítání obyvatelstva a živnostenských závodů.

⁴¹⁾ Německé a československé hospodářství v meziválečném období, red. B. Barth a E. Kubů, vychází česky a německy. Česky v Karolinu 1998.

⁴²⁾ L. SLEZÁK, Sudetští Němci a hospodářství první republiky, Moderní dějiny 2, Praha 1994, s. 123–141; J. STEINER, Profesní a sociální skladba obyvatelstva německé národnosti v českých zemích v roce 1930, Slezský sborník 87, 1989, č. 3; J. HOFFMAN, „Mnichov“ a sudetoněmecký textilní průmysl, Ústí n. L. 1996.

zastoupení zemědělství ekonomové, následují historici, právníci a sociologové.⁴³⁾ Ze souhrnných prací, zachycujících rámcově všechny složky meziválečného zemědělství včetně zpracovatelského průmyslu, třeba připomenout přehlednou, ale místy až nekriticky oslavnou práci *Dvacet let československého zemědělství*.⁴⁴⁾ Mnohé z prací té doby mají výrazně popisný a konstatující charakter. Absenci hlubší analýzy a zobecňujících závěrů pocítujeme zvláště v případě základních vývojových tendencí, prosazujících se nejen u nás, ale i v zemědělství sousedních států. Šlo o tendence ve sféře vlastnických a sociálních vztahů, které měnily tradiční podobu zemědělství, které však neměly dost času v důsledku zániku republiky, aby se mohly zřetelněji a důrazněji projevit. Badatelům se tak nedostávalo potřebného časového odstupu a nadhledu k fundovanějším generalizacím.

Po většinu období, které následovalo po únoru 1948 bylo v české historiografii v případě zemědělství kritizováno prakticky všechno, protože u všeho byla agrární strana, podle komunistů strana protilidová, hájící zájmy zemědělské buržoazie, která svou hospodářskou politikou podlamovala samotnou podstatu bytí malých a drobných rolníků. Poúnorové řešení agrární otázky cestou násilné kolektivizace zemědělské malovýroby podle sovětského modelu, bylo v marxistické historiografii prezentováno jako totální negace předválečné vlastnické a výrobní struktury zemědělství. Byla mu vnucena role mrtvé minulosti, která nemá co pozitivního říci tzv. socialistickému zemědělství. Z této řady ovšem výrazně vybočovaly např. práce Otáhalovy a Lacinovy.⁴⁵⁾

Fenoménem, který nejvýrazněji ovlivnil celkovou podobu meziválečného zemědělství, byla pozemková reforma. Jak bylo již vzpomenuto, meziválečná literární produkce nám v dostatečné míře zachytila její přípravu, mnohaleté provádění a v podrobných statistikách i její výsledky. Právě tyto výsledky byly v poúnorové literatuře nejvíce znevažovány a překrucovány, přičemž byla zpochybňována hlavně skutečnost, že reforma urychlila posilování podílu selských závodů středního typu při oslabování ekonomické váhy obou krajních pólů – nesoběstačných závodů na straně jedné a velkostatků na straně druhé. Tento jev totiž odporoval marxistickému tvrzení,

⁴³⁾ Zevrubná bibliografie prací o pozemkové reformě za celé dvacetiletí byla otiskována na pokračování v časopise *Pozemková reforma*, roč. 1938. Z velkých publikací o pozemkové reformě nutno vyzdvihnout faktograficky vůbec nejcennější dvousvazkové dílo předsedy Státního pozemkového úřadu J. VOŽENÍLKA, *Předběžné výsledky pozemkové reformy*, I-II, Praha 1930–1932.

⁴⁴⁾ *Dvacet let československého zemědělství*, Praha 1938. K pracím tohoto typu možno přiřadit i monografii E. REICHA, *Základy organizace zemědělství Československé republiky*, Praha 1934, stejně jako publikaci J. STOCKÉHO, *Zemědělství v Československu*, Praha 1935.

⁴⁵⁾ M. OTÁHAL, *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*, Praha 1963; V. LACINA, *Krise československého zemědělství 1928–1934*, Praha 1974; též, *Zadlužení kapitalistického zemědělství v českých zemích v letech 1918–1938*, Praha 1978.

že žádné soukromé závody nemají v zemědělství perspektivu a že v celém zemědělství se schyluje k brzké přeměně malovýroby na kolektivní velkovýrobu.⁴⁶⁾

Od listopadu 1989 můžeme v literatuře zaregistrovat několik pokusů o nový, pravdivější pohled na pozemkovou reformu, zvláště v souvislosti s probíhající rehabilitací soukromého podnikání v zemědělské prvovýrobě.⁴⁷⁾ K těmto samostatným pracím nutno přiřadit i menší inspirativní příspěvky např. v podobě jedné z kapitol monografie o dějinách československé ekonomiky A. Teichové,⁴⁸⁾ nebo posledního svazku *Dějiny hospodářství českých zemí*.⁴⁹⁾ Novému ocenění dopadů pozemkové reformy je věnována i jedna kapitola monografie V. Laciny a L. Slezáka.⁵⁰⁾

Nemalým dluhem naší historiografie ve vztahu k předválečné pozemkové reformě je absence srovnávacích studií o průběhu reformy v okolním světě. Neobjevily se ani v meziválečném období, s výjimkou několika rozsahem menších pokusů brněnského právníka D. Krejčího a ruského emigranta S. S. Maslova.⁵¹⁾ Bez této konfrontace se světem nebudeme moci nikdy plně ocenit všechna „pro a proti“, provázající naši podobu pozemkové reformy a stanovit její místo v agrární přestavbě tehdejší Evropy.⁵²⁾

⁴⁶⁾ Srv. např. J. KOŤÁTKO, *Pozemková reforma v Československu*, Praha 1949. Dále F. STOČES, *Postavení zemědělské malovýroby v kapitalistické ČSR*, Praha 1958.

⁴⁷⁾ Novými přístupy a hodnotícími soudy je obdařena dosud nejobsáhlejší práce z posledních let, posuzující průběh a výsledky meziválečné pozemkové reformy – Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1944, Uherské Hradiště 1994. K nejzajímavějším patří příspěvky S. Cambela, N. Krajčovičové, V. Laciny, G. Novotného, J. Rychlíka, L. Slezáka a M. Trapla.

⁴⁸⁾ A. TEICHOVA, *Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918–1980*, Wien–Köln–Gratz 1988.

⁴⁹⁾ *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do současnosti*, III, 1918–1945. Red. V. Lacina a J. Pátek, Praha 1995.

⁵⁰⁾ V. LACINA, L. SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, HÚ AV ČR, Praha 1994.

⁵¹⁾ D. KREJČÍ, *Poválečná reforma pozemková v Německu a u nás*, in: *Sborník právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně*, III, Brno 1926; S. S. MASLOV, *Princip soukromého vlastnictví v pozemkových reformách poválečné Evropy*, Praha 1927. Viz též B. KUČERA, *Československá pozemková reforma a právo mezinárodní*, in: *Naše doba*, revue pro vědu, umění a život sociální, Praha 1925, s. 522–531.

⁵²⁾ V posledních letech se objevil na toto téma příspěvek J. RYCHLÍKA, *Sociální a národnostní dimenze československé pozemkové reformy v mezinárodním kontextu*, in: *Československá pozemková reforma 1919–1935*, c. d., s. 51–59. Taktéž J. BUREŠOVÁ, *Návrat k první československé pozemkové reformě po druhé světové válce v mezinárodních souvislostech*, tamtéž, s. 131–134.

U většiny současných agrárních historiků převažují v hodnocení pozemkové reformy pozitivní momenty. Objevily se však i první práce slovenských historiků, striktně oddělujících průběh a dopady reformy v českých zemích od Slovenska a Podkarpatské Rusi a dokazujících, že pozemková reforma na Slovensku, na rozdíl od historických zemí, nepředstavovala žádný velký přínos. Nezměnila vlastnickou strukturu v zemědělství, neodstranila jeho výrazně malovýrobní charakter a ani nezvýšila celkovou produktivitu a efektivnost.⁵³⁾

Z konkrétních výrobních zemědělských odvětví je v současné době synteticky zpracováno obilnářství a živočišná výroba. Znatelně se pokročilo také v otázce stanovení optimální velikosti zemědělského závodu, bohužel však k průkaznějšímu doložení chybí fundované studie o problému rentability hospodaření. V březnu 1939 prohlásil E. Reich na prvním sjezdu československých zemědělských ekonomů, že jádrem našeho zemědělství je a také do budoucna bude střední zemědělská usedlost a proto i jejímu hospodaření bude nutno věnovat prvořadou pozornost. Tento úkol se objevil i v závěrečné rezoluci, v níž se konstatovalo, že hlavním úkolem zemědělských věd je osvětlit rentabilitu zemědělského podnikání.⁵⁴⁾ Bohužel, ačkoliv od té doby uplynulo téměř šedesát let, nebyl tento výzkum stále ještě zahájen. Právě zde je jedno z největších bílých míst ve výzkumu meziválečného zemědělství. S tím úzce souvisí absence prací o specializaci a nejvhodnější produkční orientaci českého zemědělství.

S hledáním optimální velikosti zemědělského závodu bezprostředně souvisí výzkum zemědělského pachtu.⁵⁵⁾ Zatímco se o něm občas psalo před válkou v souvislosti s agrárními operacemi, v posledních letech se objevilo jen pár drobnějších prací.⁵⁶⁾ Pacht provázal zemědělské podnikání po dobu více než dvou století a nezlikvidovala jej ani pozemková reforma, ačkoliv se o to snažila, ale pouze jeho rozsah omezila, a to jen pro období dvacátých let. V třicátých letech jsme svědky opětovného nárůstu podílu propachtované půdy. Zemědělský pacht měl vždy své

⁵³⁾ Viz S. CAMBEL, Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji, in: Československá pozemková reforma 1919–1935, c. d., s. 51–59.

⁵⁴⁾ Věstník České akademie zemědělské, 1939, s. 120, 217–218.

⁵⁵⁾ Z badatelů patřil v tomto směru mezi nejproduktivnější V. ZOLMAN. V práci Pacht v hospodářské a sociální skladbě v československém zemědělství (Věstník České akademie zemědělské, 1938, s. 30–36) analyzoval pronájem půdy na základě výsledků sčítání zemědělských závodů z roku 1930. V následujících dvou studiích – Zemědělský pacht v nových hranicích Česko-Slovenska (tamtéž, 1939, s. 140–146) a Selský pacht (tamtéž, 1941, s. 64–71) se zabýval rozsahem a úlohou pachtu po Mnichovu a po 15. březnu 1939.

⁵⁶⁾ V. ŠMELHAUS, Základní problémy vývoje zemědělství v českých zemích v období 1750–1850, in: Vědecké práce Zemědělského muzea, 19, 1980, s. 37–61; J. PŠENIČKOVÁ, Pronájem půdy na velkostatku v Čechách v období vleklé agrární krize, in: Vědecké práce Zemědělského muzea, 23, 1983, s. 89–113; L. SLEZÁK, Role pachtu v zemědělství českých zemí v první polovině dvacátého století, Moderní dějiny, 4, 1996, s. 183–194.

zastánce i odpůrce, vždy také komplikoval vlastnické a sociální vztahy na vesnici a jeho vědecké poznání by se mělo objevit mezi badatelskými prioritami.

Další z oblastí, kde odborný historický výzkum ještě není dokončen, je státní hospodářská politika, jejíž smysl a konkrétní formy byly určovány jak potřebami samotného národního hospodářství, tak i snahami a možnostmi vlivných skupin ve vládních koalicích a podnikatelských organizacích. Největší pozornost bude třeba věnovat státním zásahům ve třicátých letech, kdy byly absolutně nejčtenější a z hlediska dopadu na ekonomiku nejcitelnější. Z té doby máme několik zásadních příspěvků právníků a ekonomů o konkrétních projevech a dopadech těchto zásahů zvláště v souvislosti s množícími se úvahami o řízeném hospodářství a s voláním po vládě silné ruky.⁵⁷⁾ Z předlistopadové historiografické produkce třeba připomenout alespoň dva autory, kteří tuto tematiku úspěšně sledovali. Jde o V. Klimeckého a jeho čtyřsvazkové dílo z roku 1968⁵⁸⁾ a J. Faltuse a jeho sice nevelkou, ale metodologicky průkopnickou a materiálově bohatou studii z roku 1985.⁵⁹⁾ Po listopadu 1989 se věnovali státním zásahům V. Lacina a L. Slezák a výsledkem této spolupráce byla kolektivní monografie z roku 1994.⁶⁰⁾ I tak není všechno objasněno. Do budoucna bude třeba navázat na dosavadní výsledky bádání a pokusit se především ukázat, nakolik odmítání neomezeného liberalismu a narůstající příklon k intervencionistickým praktikám v třicátých letech ovlivnily postoje a činy československé emigrace a domácího odboje za války při formulování ekonomického programu poválečného Československa.

Za jeden z naléhavých úkolů považujeme výzkum dynamiky hospodářského vývoje předválečné republiky. Víme o ní málo, výzkum je pracný, mimo jiné i proto, že dosud nejsou plně ujasněny metody propočítávání národního důchodu, jako rozhodujícího předpokladu pro zhodnocení dynamiky dvacetiletého vývoje národního hospodářství. V posledním období byla publikována pouze časopisecká studie V. Laciny, zpracovaná na základě studia nových archivních pramenů a podrobné statistiky.⁶¹⁾ V učebnicích a skriptech jsou předkládána většinou jen obecná konstatování bez hlubší analýzy, což nestačí k vyslovení kategoričtějších závěrů např. pokud jde o skutečnou

⁵⁷⁾ K. ENGLIŠ, *O řízeném hospodářství*, Praha 1935; V. KLIMECKÝ, *Strukturální změny v hospodářství světovém a československém*, Praha 1936; A. BAXA, *O řízeném hospodářství s hlediska ústavně právního*, Praha 1938.

⁵⁸⁾ V. KLIMECKÝ, *Řízené hospodářství v Československu do roku 1939*, I, II, III, IV, Praha 1968.

⁵⁹⁾ J. FALTUS, *Štátní zásahy do československého národního hospodářstva v 30. letech*, *Hospodářské dějiny* 13, ÚČSSD ČSAV, Praha 1985, s. 133–163.

⁶⁰⁾ V. LACINA, L. SLEZÁK, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, c. d. Taktéž L. SLEZÁK, *Protikrizová opatření v zemědělství v českých zemích ve třicátých letech*, in: *Sborník k dějinám 19. a 20. století*, 13, HÚ AV ČR, Praha 1993, s. 273–299.

⁶¹⁾ V. LACINA, *Dynamika průmyslového rozvoje v meziválečném Československu*, *Český časopis historický*, 2, 1996, s. 281–302.

ekonomickou pozici předmnichovské ČSR mezi nejvyspělejšími státy Evropy a světa. Bude třeba projít všechny peripetie vývoje dynamiky československé ekonomiky a posoudit, nakolik ji ovlivnila relativně vysoká politická stabilita země, nebo efektivní a elastická státní hospodářská politika či jiné faktory. Na některé z těchto otázek se pokusil odpovědět J. Pátek v podnětné práci o možnostech a hranicích rozvoje československé ekonomiky v předválečné ČSR,⁶²⁾ stejně jako J. Faltus a V. Průcha ve vysokoškolských skriptech z roku 1992 a 1997.⁶³⁾

Úplnou spokojenost nevzbuzuje ani stav výzkumu dopravy mezi první a druhou světovou válkou.⁶⁴⁾ Teprve v sedmdesátých letech se objevila materiálově přínosná Honsova práce z dějin dopravy.⁶⁵⁾ Monografie I. Jakubce z roku 1991 o vývoji československých a německých drah představuje po všech stránkách obohacení našich znalostí problémů dopravy, vyvolaných vznikem nového státu.⁶⁶⁾ Cenné jsou i následné menší studie téhož autora,⁶⁷⁾ stejně jako jeho zatím poslední větší práce z roku 1997.⁶⁸⁾

Kdokoli se bude dále zabývat ekonomickými problémy republiky mezi první a druhou světovou válkou, měl by věnovat pozornost také další málo probádané oblasti – postavení občanů německé národnosti a jejich podílu na hospodářské moci ve státě. V rámci celé republiky představovala německá menšina zhruba čtvrtinu všeho obyvatelstva, přičemž její pozice v ekonomice země po roce 1918 daleko převyšovala pozice Čechů. Němečtí badatelé, vzhledem ke svému postavení příslušníků národnostní menšiny, se zabývali těmito otázkami častěji než badatelé čeští.⁶⁹⁾ Obě strany tehdy nedospěly ke shodným údajům. Čeští badatelé se mohli sice odvolávat na obsáhlé a pečlivě sestavené statistické přehledy J. Hejdy z konce

⁶²⁾ J. PÁTEK, Možnosti a hranice rozvoje ekonomiky v meziválečném Československu a úloha hospodářského managementu, *Soudobé dějiny*, 1995, 2–3, s. 201–224.

⁶³⁾ J. FALTUS, V. PRŮCHA, *Hospodářské dějiny*, skripta VŠE, fakulta národohospodářská, Praha 1992; J. FALTUS, V. PRŮCHA, *Všeobecné hospodářské dějiny 19. a 20. století*, skripta VŠE, Praha 1997.

⁶⁴⁾ Z této doby patří mezi nejobsáhlejší publikace V. RINGESE, *Století železnic. Dějiny dopravy na koleji. Světové dějiny techniky, II*, Praha 1938.

⁶⁵⁾ J. HONS, *Dějiny dopravy na území ČSSR*, Bratislava 1975.

⁶⁶⁾ I. JAKUBEC, *Vývoj československých a německých drah 1929–1937*, *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica, Monographia*, Praha 1991.

⁶⁷⁾ Viz např. *Problematika československo-rakouských dopravních vztahů po první světové válce*, in: *Československo a střední Evropa v meziválečném období*, Praha 1996, s. 193–210.

⁶⁸⁾ I. JAKUBEC, *Železnice a labská plavba ve střední Evropě 1914–1938*, Praha 1997. V závěru publikace v seznamu použité literatury jsou uvedeny názvy prací dalších badatelů, zabývajících se dějinami dopravy u nás.

⁶⁹⁾ Srv. L. SLEZÁK, *Sudetští Němci a hospodářství první republiky*, *Moderní dějiny* 2, 1994, s. 123–141.

dvacátých let,⁷⁰⁾ šlo však o údaje statické, zachycující rozložení sil v konkrétním časovém úseku a nic nevypovídající o dynamice vývoje podílu Čechů a Němců na ekonomické moci v předmnichovském období.⁷¹⁾ V této „válce Čechů s Němci“, řečeno slovy E. Rádla,⁷²⁾ panovala shoda pouze v jednom – v konstatování, že pozice českých a německých podnikatelských kruhů vykazovaly po celou existenci republiky výraznou tendenci posilování prvních a oslabování druhých. Situace zůstává nepřehlednou dodnes, ačkoli se pokusili vnést do ní více světla další badatelé, jako např. V. Kural⁷³⁾ a F. Seibt.⁷⁴⁾

* * *

V hodnocení nedávno minulé a současné odborné literatury jsme postupovali zdrženlivě, neboť se domníváme, že objektivní posouzení vyžaduje určitý odstup a je věcí budoucnosti. V dalším výzkumu považujeme za prioritu kladení nových otázek, posuzování československého hospodářství v širších, minimálně středoevropských kontextech, a také nové koncepční a metodické přístupy, které by držely krok s moderními proudy mezi západoevropskými a skandinávskými historiky hospodářských dějin. Právě z tohoto hlediska se zdá podnětná rozsáhlá dvousvazková publikace amerických a anglických historiků o desintegraci světové ekonomiky mezi dvěma světovými válkami, vyšla v loňském roce pod redakcí Marka Thomase.⁷⁵⁾

Nakonec dovoluji formulovat na základě dosavadního stavu výzkumu českých historiků hospodářských dějin názor, že hospodářství českých zemí se po rozpadu habsburské monarchie v roce 1918 dostalo do obtížné a velmi složité situace a hrozilo reálné nebezpečí, že se zastaví dynamický růst zřetelný od 90. let 19. století. Toto nebezpečí se však podařilo překonat, nově vzniklé Československo se stalo hospodářsky stabilním státem střední Evropy a jeho ekonomika při všech svých problémech prokázala v mírových a normálních podmínkách dvacátých let životaschopnost a v evropském srovnání nadprůměrný růst. Hospodářská stabilita Československé republiky se však neukázala stabilitou trvalou, ve třicátých letech

⁷⁰⁾ J. HEJDA, Komu patří československý průmysl?, in: Přítomnost, IV-1927, V-1928.

⁷¹⁾ Blíže viz L. SLEZÁK, Sudetští Němci a hospodářství první republiky, c. d.

⁷²⁾ E. RÁDL, Válka Čechů s Němci, Praha 1928.

⁷³⁾ V. KURAL, Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě, 1918–1938, Praha 1993.

⁷⁴⁾ F. SEIBT, Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy, Praha 1996.

⁷⁵⁾ The Desintegration of the World Economy between the World Wars, volume 1, 2, ed. Mark Thomas, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1996. Ze starších cizích publikací považují pro naše badatele hospodářských dějin metodicky i pro bohaté možnosti komparace podnětný první svazek The Economic History of Eastern Europe, ed. M. C. Kaser and E. A. Radice, vol. I. Economic Structure and Performance between the Wars, Oxford 1985.

následovala stagnace, jejíž příčiny však podle mého názoru neležely především v ekonomické oblasti, ale v nejistém a potom přímo nebezpečném mezinárodně politickém postavení.

Ze všeho uvedeného plyne, že odborný výzkum hospodářského vývoje první ČSR není ještě dokončen. Je nerovnoměrný, a to jak z pohledu chronologického (lépe jsou na tom dvacátá léta), tak i z hlediska odvětvového. Výsledky bádání posledních let však přesto opravňují k určitému optimismu. Základní devizou při pokračujícím výzkumu by mělo být vedle praktikování moderních koncepčních a metodických přístupů formulování nových, neotřelých, třeba i provokativních otázek, protože pouze na takové otázky lze očekávat nové, zasvěcené odpovědi.

Josef Hanzal

Kultura a česká společnost za první republiky

Úkol, označený názvem pojednání, je nesmírně obtížný, asi nesplnitelný. Analyzovat a charakterizovat dosavadní literaturu o kulturním vývoji první republiky v celém rozsahu a na tak malém prostoru je téměř nemožné. Předně je třeba si ujasnit, co všechno zahrnout pod široký pojem kultura. Patří sem lidské myšlení, politická kultura, veškeré druhy umění, věda, vývoj vzdělanosti a osvěty a nepochybně i lidová kultura, kulturní úroveň a denní život celé dané populace. Historická syntéza, která by měla obsáhnout tuto nesmírnou oblast, je neobyčejně náročná, musí vycházet z poznatků řady vědních disciplín, z nichž každá má svou specifiku a více či méně obsáhlou literaturu. Aby byl úkol ještě komplikovanější, historik by se neměl zajímat pouze o českou literaturu, ale i o národnosti žijící v ČSR, zejména o Slováky, české Němce a podkarpatské Rusíny.

Obecný historik se bude sotva hlouběji zabývat jednotlivými druhy umění – literaturou, výtvarným uměním, hudbou, divadlem apod.; sáhne po výsledcích těchto disciplín, z nichž většina dospěla ve svých výzkumech asi dále než obecná historie. Vyplývá to ze samotného faktu, že zvládnutí jedné vědní disciplíny je značně jednodušší než celý komplex kultury. Tyto obory nebyly také v době totality většinou tolik podrobeny politickému dohledu vládnoucí moci a cenzury a mohly se se svou minulostí trochu svobodněji seznamovat a publikovat výsledky nového poznání. Existují biografické slovníky těchto oborů, literární, kunsthistorické, hudební aj. Nejspolehlivější a nejpromyšlenější je, myslím, zatím nedokončený *Lexikon české literatury*, který připravuje Ústav pro českou literaturu AV ČR.¹⁾ Výtvarní umělci jsou

¹⁾Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 1–3, Praha 1983–1985.

podchycení v standardním díle Prokopa Tomana *Slovník českých výtvarných umělců*.²⁾ Nepochybně úctyhodné dílo, přihlédneme-li k tomu, že ho vytvořil jediný autor, nemá ve srovnání např. s *Lexikonem spisovatelů* tolik bibliografických a tak spolehlivých údajů. Poměrně dobrými pomůckami se může pochlubit česká hudební historiografie, jejíž reprezentativní kolektivní dílo *Československý hudební slovník*, vznikající již v padesátých letech, si uchovalo trvalou hodnotu.³⁾

Mnohé ze sousedních společenskovědních disciplin mají své syntetické dějiny. V průběhu doby od první republiky po současnost byla v některých oborech tato syntéza podniknuta několikrát; v první fázi to byla obvykle díla individuální (jako Arne Novák, Antonín Matějček aj.) a v posledním období práce kolektivní. Dějiny české literatury patří již od 19. století k velice pěstovaným oborům; jako v jiných historických disciplínách se i zde zájem soustřeďoval na starší období, hlavně středověk. Velká pozornost byla věnována husitské, reformační a humanistické literatuře. Vydávání a rozbory děl této doby tvořily valnou část literárněhistorické produkce. Česká meziválečná literatura, která dosahovala bezesporu světové úrovně, byla ještě po roce 1945 živou součástí aktuálního literárního kontextu, takže nebyla ještě předmětem historického zájmu.

V padesátých letech pak byl její obraz jednostranně zkreslován podle potřeb tehdy vládnoucího socialistického realismu, který znamenal zúžení a deformaci kritického pohledu. Jako demonstrace těchto snah může sloužit kniha Ladislava Štolla *Tricet let bojů za českou socialistickou poezii*, která nejenže vyložila schématicky a nevěrně díla mnoha spisovatelů, ale ohrozila i autory žijící tím, že znemožnila jejich vydávání. Příznivější poměry v šedesátých letech umožnily publikovat poněkud serióznější práce, např. přehledné dějiny F. Buriánka, studii E. Strohsové *Zrození moderny* aj.⁴⁾ Syntetizující 4. díl *Dějiny české literatury* připravovaný už v roce 1968 mohl vyjít až v roce 1995.⁵⁾ Pozornost se věnovala především významným spisovatelským osobnostem, jejich hodnocení se měnilo v přímé souvislosti s politickou situací. Nástup socialistického realismu znamenal opomíjení a vyřazování významných autorů. Typický je případ patrně nejvýznamnějšího spisovatele první republiky Karla Čapka, který musel být nejprve uznán sovětskou literární vědou, aby se mohl v omezené míře vrátit do české literatury.⁶⁾ Monografické zpracování se dostávalo nejdříve spisovatelům komunistům nebo s komunismem sympatizujícím (S. K. Neumann, Ivan

²⁾ Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, 3. vyd., Praha 1947.

³⁾ *Československý hudební slovník osob a institucí I-II*, Praha 1963–1965.

⁴⁾ F. BURIÁNEK, *O české literatuře našeho věku*, Praha 1972; E. STROHSOVÁ, *Zrození moderny*, Praha 1983; B. SVOZIL, *V krajinách poezie*, Praha 1979.

⁵⁾ *Dějiny české literatury IV. Literatura od konce 19. století do roku 1945*, red. Z. Pešat a E. Strohsová, Praha 1995.

⁶⁾ Zvl. S. Nokolskij, O. Malevič aj.

Olbracht, Marie Majerová ad.)⁷⁾ a pak ostatním, z hlediska uměleckého patrně i důležitějším (Josef Hora, F. X. Šalda, Jaroslav Hašek aj.).⁸⁾

Mimořádný rozvoj i mezinárodní ohlas zaznamenalo moderní české výtvarné umění. Rovněž literatura o něm (soudobá kritická i pozdější historiografická) se rozrostla na stovky titulů. Převažují přirozeně studie, články a úvody ke katalogům děl, vzniklých zvláště u příležitosti výstav, nad monografiemi i jednotlivých uměleckých směrech i o umělcích. Ze shrnujících prací je třeba uvést: P. Wittlich, *České sochařství ve 20. století* (1978) a od téhož autora *Česká secese* (1982), J. Pavel, *Dějiny umění v Československu* (1978), O. Dostál, J. Pechar, V. Procházka, *Moderní architektura v Československu* (1967). Z monografií výtvarných umělců vyniká kniha F. Šmejkal *Josef Šíma* (1988). Souborného zpracování se dostalo Janu Zrzavému, Františku Tichému, Janu Preislerovi, Josefu Čapkovi ad.⁹⁾ Nejnovější faktografické poučení poskytuje *Nová encyklopedie českého výtvarného umění* (1995).

Poměrně dobře je osvětlena česká hudba, která dosahovala rovněž světové úrovně. Existuje několik souhrnných, většinou kolektivních děl, jako *Hudba v Československé vlastivědě*,¹⁰⁾ *Hudba v českých dějinách*, *Česká hudba našeho století* od J. Smolky ad. Historii opery Národního divadla popsal kdysi Zdeněk Nejedlý a o České filharmonii pojednal Václav Holzknecht.¹¹⁾ Největší skladatelská osobnost Leoš Janáček byla objasněna několikrát, např. J. Racek, *Leoš Janáček* (1969), B. Štědroň, *Janáček ve vzpomínkách a dopisech* (1946). Z monografií o dalších skladatelích je třeba uvést: V. Lébl, *Vítězslav Novák* (1964), Z. Sádecký, *Lyrismus v tvorbě Josefa Suka* (1966), Z. Nejedlý, *Otakar Ostrčil* (1949), V. Holzknecht, *Jaroslav Ježek a Osvobozené divadlo* (1957), M. Šafránek, *Bohuslav Martinů* (1961), V. Pospíšil, *Václav Talich* (1961), J. Jiránek, *Vít Nejedlý* (1959).

Mimořádně bohatá a členitá historie českého divadla byla středem zájmu už od první republiky. Souhrnné pojednání obsahují *Dějiny českého divadla IV. O české*

⁷⁾ J. TAUFER, S. K. Neumann, Praha 1956; F. KAUTMAN, S. K. Neumann, Praha 1966; A. M. PÍŠA, Ivan Olbracht, Praha 1949; J. HÁJEK, Národní umělkyně Marie Majerová, Praha 1952.

⁸⁾ A. M. PÍŠA, Josef Hora, Praha 1947; J. MOURKOVÁ, Josef Hora, Praha 1981; L. SVOBODA, F. X. Šalda, Praha 1968.

⁹⁾ J. KOTALÍK, Jan Preisler, Praha 1968; F. DVORÁK, František Tichý, Praha 1961; týž, Jan Zrzavý, Praha 1965.

¹⁰⁾ Československá vlastivěda, díl IX, sv. 3. Hudba, Praha 1971.

¹¹⁾ Z. NEJEDLÝ, Dějiny opery Národního divadla, Praha 1949; V. HOLZKNECHT, Česká filharmonie, příběh orchestru, Praha 1957.

divadelní avantgardě psali M. Obst a A. Scherl.¹²⁾ Řadu prací o životě a díle významných herců uveřejnil František Černý.¹³⁾

Mnohem méně než umění byl objasněn vývoj moderní české vědy, která procházela rovněž údobím značného rozvoje. Biografické slovníky a příručky podobného typu, které existují v oblasti umění, jsou ve vědě spíše výjimkou (např. *Slovník českých lékařů*). Je to škoda, protože věda přispěla podstatnou měrou k rozvoji samostatného státu a jeho známosti ve světě.

Zcela osobitý a svébytný, pro historika obzvlášť vděčný pramen představují paměti či vzpomínky významných i méně známých postav našeho kulturního vývoje. Jejich obsahové bohatství, věrohodnost a literární podání jsou velice rozdílné. Za velmi závažné a inspirativní pokládám paměti Václava Černého, i když obsahují četné faktografické chyby, jsou vcelku hodně subjektivní a tudíž nespravedlivé až kruté k řadě osob.¹⁴⁾ Stejně subjektivní, často spíše na způsob literárního zpracování než na obsah soustředěné bývají vzpomínky významných spisovatelů. Velmi poplatné komunistické ideologii jsou paměti Vítězslava Nezvala,¹⁵⁾ oproti tomu v mnohem svobodnějším a tolerantnějším duchu jsou nesené memoáry Jaroslava Seiferta,¹⁶⁾ které jsou proto i pro historika cennější. Nezaujaté a faktograficky hodnotné jsou i vzpomínky literárního historika Miloslava Hýska.¹⁷⁾ Skladatelé se tak často literárně nevyjadřovali, určitou výjimkou byl J. B. Foerster, který byl také prezidentem České akademie věd a umění a napsal dosti obsáhlé paměti.¹⁸⁾ Rovněž veřejně činný dramatik Jaroslav Kvapil zanechal historicky i umělecky zajímavé memoárové dílo.¹⁹⁾

Také někteří vědci vkládali na konci života své zážitky a životní zkušenosti na papír. Specifickou podobu mají paměti historiků, které nás zvláště zajímají. Bohužel z českých historiků je možno zmínit pouze dvě díla. Josef Šusta zanechal rukopis velice zajímavých vzpomínek, které však zachycují pouze jeho mladá léta.²⁰⁾ Výrazně literární ráz mají obsáhlé paměti historika a básníka Zdeňka Kalisty *Po proudu života*.²¹⁾

¹²⁾ K dějinám české divadelní avantgardy, J. Honzl, E. F. Burian, Praha 1962.

¹³⁾ F. ČERNÝ, Hana Kvapilová. Život a dílo, Praha 1962; týž, Měnivá tvář divadla aneb Dvě století s českými herci, Praha 1978.

¹⁴⁾ V. ČERNÝ, Paměti, sv. 1, 1921–1938, Brno 1994.

¹⁵⁾ V. NEZVAL, Z mého života, Praha 1959.

¹⁶⁾ J. SEIFERT, Všechny krásy světa, Praha 1983.

¹⁷⁾ Paměti, Praha 1970.

¹⁸⁾ Poutník, Praha 1921; Poutník v Hamburku, Praha 1935.

¹⁹⁾ O čem vím, 1, 2, Praha 1946–1947.

²⁰⁾ Léta dětství a jinošství, vyd. K. Stloukal, Praha 1947; II. Léta učňovská a vandrovní, vyd. J. Klik a J. Werstadt, Praha 1963.

²¹⁾ Po proudu života I, II, Brno 1996–1997.

Zajímavou kapitolu, která by zasluhovala samostatný výklad, představuje problém, jak se v každé biografické práci obráží doba jejího vzniku. Za poměrně nedlouhou dobu 50-80 let se podání a hodnocení kulturních, uměleckých a vědeckých směrů a proudů a ještě více osobností velice vyvíjelo a proměňovalo. Nejsilněji působily přirozeně politické poměry, které se v průběhu necelého století několikrát zásadně proměnily; pouhý výčet naznačí, čím generace předků prošly: demokratická 1. republika, nešťastná 2. republika, nacistická okupace a válka, období relativní svobody 1945–1948, totalitní padesátá léta, krátké uvolnění kolem roku 1968, tzv. normalizace a temno do roku 1989. Hodnocení mnoha tvůrčích osobností se zásadně měnilo, vzpomeňme třeba Karla Čapka, o němž již byla řeč. Nebo případ Josefa Pekaře, který byl záhy po smrti tendenčně vykládán a nacistická propaganda ho chtěla využít a zneužít. Dokladem zaujatosti a hlouposti jsou názory prodejné historiografie z období počátku totality, vyznačené pamflety Jana Pachtý.²²⁾

Podobných příkladů by se dala uvést celá řada a bylo by možné vysledovat, jak se proměňovalo nazírání na myšlenkové a umělecké směry a proudy, jak byly v určité době zveličovány a chybně interpretovány tzv. avantgardní a levicové směry a jiné opomíjeny a zatracovány. V dnešní době jsme pak svědky zcela opačného extrému, kdy se kdejaký vyhraněně pravicový proud či osobnost, často i pochybné hodnoty, nekriticky vynášejí.

Už starší analýzy a pozorování zaznamenaly, že v době, již sledujeme, došlo k neobyčejné demokratizaci kultury. Na jedné straně se zvýšil počet tvůrců, umělců a vědců a na druhé straně vzrostl a zkvalitněl počet konzumentů umění a vědeckého poznání. Tento proces se dá dokumentovat na mnoha ukazatelích, např. na růstu nakladatelství a vydavatelství a na množství vydávané původní a překladové literatury, na zvyšujícím se počtu novin a časopisů; tak vycházelo v Čechách v roce 1928 kolem 450 deníků a týdeníků, z toho bylo kolem 250 českých a 100 německých. Zvláště výrazný byl růst profesionálních a amatérských divadel a hudebních souborů a spolků.²³⁾

Všechny uvedené údaje vypovídají o rostoucí kulturní aktivitě všech sociálních, zvláště středních a nižších vrstev ve městech i na venkově. Tyto skutečnosti musí zajímat mimořádně i obecnou historii, která se snaží postihnout každodenní všední život různých společenských skupin. Na tomto poli čeká naši historickou vědu ještě mnoho práce. Leccos poodhalil a naznačil zejména etnografický a regionální výzkum, který však není koordinovaný a řízený promyšleným metodickým postupem.

Jednou z oblastí, která se dá dobře sledovat, je vývoj škol, školní docházka i počty a vzdělání učitelů. Je známo, že české země patřily po této stránce k nejpokročilejším už za Rakousko-Uherska a tento trend pokračoval úspěšně za první republiky. Přitom je nutno zdůraznit, že stát zajišťoval stejné podmínky pro vzdělání všem národnostem; není bez zajímavosti, že v německých krajích mělo obyvatelstvo

²²⁾ J. PACHTA, Pekař a pekařovština v českém dějepisectví, Praha 1950.

²³⁾ Ročenka ČSR, Praha 1928.

větší možnosti vzdělání než v českých, v roce 1922, kdy bylo v ČSR kolem 23 % německých obyvatel, bylo v německých krajích 38 % obecných škol z celkového počtu, přes 38 % středních škol, kolem 40 % obchodních a 47 % živnostenských škol.²⁴⁾

S tím úzce souvisela i celková vzdělanost obyvatelstva, na počátku 20. století bylo v Čechách 4,1 % analfabetů, na Moravě 5,1 %. Tento stav se za republiky dále zlepšoval. Poněkud horší situace byla na Slovensku a na Podkarpatské Rusi, ale i tam se poměry za československé vlády stávaly výrazně lepšími.

Nešlo přirozeně pouze o školy, ale o celkovou vzdělanostní a kulturní úroveň veškeré populace. Jedním z ukazatelů může být počet a stav knihoven. Roku 1927 bylo v ČSR 18057 odborných knihoven, z toho v Čechách 8652, na Moravě 3740, ve Slezsku 591, na Slovensku 3283 a na Podkarpatské Rusi 639. Ve stejném roce se napočítalo v Čechách 7854 obecních veřejných knihoven z celkového počtu 9071 obce. Českých knihoven bylo 5695 z počtu 6347 obcí a německých existovalo 2189 z 2724 obcí, což hovoří ve prospěch českých obcí.²⁵⁾

Historický výzkum by měl ovšem sledovat i další jemnější ukazatele, jako jsou školní docházka, náplň a úroveň výuky, osvětová a kulturní úroveň starší a mladší generace, rozdíly mezi městem a venkovem a četné další otázky.

Sledujeme-li myšlení, nazírání a citové projevy populace první republiky, neuniknou nám jistě rozdíly mezi lidmi narozenými od poloviny minulého století do sedmdesátých let a mladšími narozenými na konci 19. a ve 20. století. Zjednodušeně řečeno, starší generace byla vlastenečtější, provinciálnější a obávající se o osudy národa, mladí byli světovější, sebevědomější a samostatné Československo bylo pro ně téměř samozřejmostí. Rozvoj kultury a vzdělání jim k tomu dával jistě oprávnění a přijímání československého umění a vzdělanosti ve světě pro to také hovořilo. Dnes již naše vědecké poznání a do značné míry i světová věda a kultura nepochybují o evropské úrovni českého umění, vědy a techniky. Připomeňme aspoň v neúplném výčtu jména, která lze zařadit do špičkového evropského kontextu: próza zastoupená Karlem Čapkem a snad ještě více poezie Josefa Hory, Františka Halase, Jaroslava Seiferta, Vítězslava Nezvala, Vladimíra Holana aj. Přitom je nutno brát v úvahu jazykový handicap češtiny. Z výtvarného světa bývají zahraničními odborníky nejčastěji citováni Bohumil Kubišta, Jan Zrzavý, Jan Štursa, Oto Gutfreund, Josef Šíma, František Kupka ad., ze skladatelů Leoš Janáček, Bohuslav Martinů, Josef Suk, Vítězslav Novák ad. Tento výčet by bylo možno obohatit jmény z oblasti přírodních i humanitních věd a techniky a technologie.

Obecného historika musí též zajímat, jaký vztah měla populace ke státu, v našem případě k první republice. Tato otázka patří do širší sféry kultury, vyjadřuje kulturní a občanskou vyspělost obyvatelstva. Poměr k novému státu se jednak vyvíjel a rozšiřoval a byl rozdílný u různých národů; nejsilnější přirozeně u Čechů, rozvíjel se

²⁴⁾ Zprávy Státního úřadu statistického, Praha 1922.

²⁵⁾ Tamtéž, Praha 1927.

na Slovensku a po počátečním odporu českých Němců k ČSR se i zde začal projevovat sympatičtější vztah k demokratickému státu. Doba dvaceti let samostatného československého státu byla však velice krátká, ale i tak se obecně ukazoval rostoucí pozitivní poměr ke svému státu, zvláště v řadách mladší generace vyrostlé za republiky. Jasným dokladem je kromě mnoha skutečností bezpochyby sokolský slet v roce 1938 a dvě mobilizace v tomto osudovém roce. Českého historika nemohou nechat tyto události lhostejným a stávají se pro něho impulzem k dalším rozborům a úvahám.

Jaroslav Vaculík

Ke stavu výzkumu dějin krajanů

Proponovaná syntéza dějin meziválečného Československa by měla obsahovat také nezbytné informace o českých a slovenských minoritách v zahraničí. Podle dobových údajů žily v cizině v té době více než dva milióny osob, které se hlásily k české a slovenské národnosti. Jejich převážná většina se nacházela v USA (1,3 mil.), zatímco v evropských zemích žilo 680 tis. Čechů a Slováků, zvláště na územích, jež byla dříve součástí habsburské monarchie: v Rakousku, Maďarsku, Jugoslávii a Rumunsku.¹⁾

Za první republiky bylo studium dějin a současnosti zahraničních krajanů především v rukou geografů, statistiků a demografů. V této souvislosti je třeba se zmínit především o tehdejší předsedovi Státního úřadu statistického doc. dr. Janu Auerhanovi, který byl spoluautorem příslušné pasáže v Československé vlastivědě.²⁾ Po válce se této tematice ujali etnografové, a to v souvislosti se studiem etnických procesů v novoosídleném pohraničí českých zemí. Pro historiografii byla tato problematika okrajová a jednotliví historikové se jí zabývali spíše náhodně.

¹⁾ J. PLUHAŘ, Češi a Slováci doma a za hranicemi, Praha 1935, s. 11. Podle současného odhadu MZV ČR žije mimo území ČR údajně zhruba 1,93 mil. Čechů, nejvíce pak v USA (1,3 mil.), na Slovensku (65 tis.) a v Kanadě (61 tis.). Srv. Slovo 16. 10. 1997.

²⁾ J. AUERHAN, R. TURČÍN, Češi a Slováci za hranicemi, in: Československá vlastivěda, sv. 5, Praha 1931, s. 497–502; srv. též např. S. KLÍMA, Čechové a Slováci za hranicemi, Praha 1925; J. PLUHAŘ, Češi a Slováci doma a za hranicemi, Praha 1935; K. STREJČEK, Průvodce po československém zahraničí, Praha 1938.

Soustavněji byla zkoumána pouze problematika českého vystěhovalectví v 19. století (práce F. Kutnara, B. Šindeláře a J. Polišenského). Naproti tomu slovenská historiografie se problematikou zahraničních Slováků zabývala soustavněji a může vykázat řadu monografických i syntetických prací o dějinách krajanů, zejména přehlednou dvoudílnou práci *Slováci vo svete*.³⁾

Zájem české a slovenské historiografie o problematiku dějin krajanů zesílil v polovině 60. let v souvislosti s vytvořením Komise pro dějiny krajanů – Čechů a Slováků v zahraničí při Historickém ústavu ČSAV. Návrh na její založení byl předložen prezidiu ČSAV v roce 1962. Komise soustředila pod vedením prof. J. Polišenského všechny zájemce o dějiny krajanů, a to i ze zahraničí (prof. M. Glettlarová z Mnichova). Už tehdy se ukázala potřeba soustředit ke společné práci nejen historiky, ale i etnografy, jazykovědce a další odborníky, kteří se zabývají problematikou české a slovenské emigrace. Ale ukázalo se zároveň, že k úkolům Komise bude patřit také soustavná péče o spojení s krajany. Komise měla především úkoly koordinační. Pracovala paralelně ve své české a slovenské sekci, měla společné prezidium a vydávala Bulletin Komise. Připravila do tisku sborník o počátcích české a slovenské emigrace do USA, který vyšel v Bratislavě v roce 1970.⁴⁾ Věnovala také pozornost soustřeďování krajanského tisku v knihovně Náprstkova muzea.⁵⁾ Užší spolupráci Komise navázala s Československým ústavem zahraničním, Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV a Archivní správou MV. Po federativním uspořádání v roce 1968 byla vytvořena samostatná Komise pro dějiny zahraničních Čechů, která měla spolupracovat s Komisí pro dějiny zahraničních Slováků při Matici slovenské, Československým ústavem zahraničním, Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV a Ústavem pro jazyk český ČSAV.

V rámci tzv. normalizace Komise pro dějiny zahraničních Čechů zanikla a problematikou krajanů se nadále zabývali opět převážně etnografové. Kromě jed-

³⁾ Martin 1980; srv. též např. *Vystěhovalectvo a život krajanov vo svete*, Martin 1982; J. BOTÍK, *Slováci v Bulharsku*, Bratislava 1994; *Slováci v Rumunsku*, Bratislava 1995.

⁴⁾ *Začiatky českej a slovenskej emigrácie do USA*. Bratislava 1970.

⁵⁾ Srv. F. ŠTĚDRONŠKÝ, *Zahranční krajanské noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938*, Praha 1958; V. ZAHRADNÍČEK, *Přírůstky krajanského tisku knihovny Náprstkova muzea za léta 1960–1965*, in: *Bulletin Komise pro dějiny krajanů Čechů a Slováků v zahraničí ČSAV*, č. 2–3 (1964–1965), s. 38–39; týž, *Sbírka krajanských časopisů knihovny Náprstkova muzea v Praze*. In: *tamtéž*, č. 4/1996, s. 50–51; *Tematický soupis tisků vztažných k historii Čechů a Slováků v USA (z katalogu knihovny Náprstkova muzea)*, in: *tamtéž*, č. 50/1967, s. 26–47; V. ZAHRADNÍČEK, *Tematický soupis české a slovenské beletrie vydané ve Spojených státech (z katalogu knihovny Náprstkova muzea)*, in: *tamtéž*, č. 6–7 (1968–1969), s. 19–27. *Současný stav přírůstků obsahuje bibliografie V. ZAHRADNÍČEK, M. LINKOVÁ, Krajanská sbírka Knihovny Náprstkova muzea 1–3*, Praha 1994.

notlivých monografií⁶⁾ začal Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV ve spolupráci s Československým ústavem zahraničním v polovině 80. let vydávat v rámci Národopisné knihnice ročenku *Češi v cizině*, která uveřejňuje původní odborné práce a sdělení, která se zabývají českými emigranty. Ve druhém čísle byl kromě materiálů z konference Čeští a slovenští vystěhovalci a krajanské hnutí publikován přehled archivních fondů k problematice vystěhovalectví z českých zemí v letech 1848-1938.⁷⁾ Kromě odborných studií k jednotlivým etapám života Čechů v cizině byly publikovány i vzpomínky pamětníků.⁸⁾ Čtvrtý svazek sborníku *Češi v cizině* (1989) přinesl texty referátů, které odezněly na konferenci Československo a krajanské hnutí uspořádané v roce 1988 k 60. výročí založení Československého ústavu zahraničního. Příspěvky ze semináře Vliv subjektivních a objektivních faktorů na proměny etnicity u českého etnika v zahraničí uspořádaného ÚEF ČSAV v roce 1992 byly publikovány v šestém svazku a v osmém svazku (1994) materiály z konference Společnosti pro vědy a umění.

Rekapitulaci současných vědomostí o českém vystěhovalectví a životě českého živlu za hranicemi provedlo desáté číslo ročenky *Češi v cizině* (1996). Jejím smyslem bylo porovnat rozpracovanost tématu s ohledem na archivní studium i terénní výzkum a nastínit cesty k novému výzkumu. Autoři chápou sborník jako příspěvek na cestě od deskriptivních informačních přehledů o českém vystěhovalectví, které byly napsány v době mezi válkami, k analýze adaptačního procesu malých migračních skupin v prostředí jinoetnické majority.

Nejpočetnější vystěhovalecký proud směřoval do USA. Nelze ovšem říci, že by tato skutečnost našla adekvátní odraz v odborné literatuře. Dosud nepřekonanou přehlednou prací o Čechích v Americe je kniha Tomáše Čapka *Naše Amerika* z roku 1926, která přinesla řadu cenných statistických údajů. V meziválečném Československu nevznikla, vedle řady drobnějších studií, žádná skutečně přehledná a zásadní práce věnovaná životu krajanů v USA. O to méně mohla vzniknout po roce 1948. Dosavadní relativně úzký rámec sledované problematiky rozšířily na přelomu 80. a 90. let nové práce z pera Leoše Šatavy a Josefa Polišenského.⁹⁾ Odborný zájem americké vědecké veřejnosti o českou problematiku je poměrně malý.¹⁰⁾

⁶⁾ Např. I. HEROLDOVÁ, *Život a kultura českých exulantů v 18. století*, Praha 1971; táž, *Válka v lidovém podání. Národně osvobozenecý boj volyňských a jugoslávských Čechů*, Praha 1977.

⁷⁾ S. ŠISLER, *Přehled archivních pramenů k problematice vystěhovalectví z českých zemí v letech 1848–1938, uložených ve Státním ústředním archivu v Praze*, in: *Češi v cizině*, sv. 2 (1987), s. 281–334.

⁸⁾ Např. K. PRŮŠEK, *Česká menšina ve Vídni od r. 1919 do r. 1938*, in: *Češi v cizině*, sv. 3 (1988), s. 271–295.

⁹⁾ L. ŠATAVA, *Migrační procesy a české vystěhovalectví 19. století do USA*, Praha 1989; J. POLIŠENSKÝ, *Úvod do studia dějin vystěhovalectví do Ameriky I–II*, Praha 1992–1997.

¹⁰⁾ Blíže L. ŠATAVA, *Vystěhovalectví do USA*, in: *Češi v cizině*, sv. 9 (1996), s. 155–171.

V Latinské Americe bylo odhadováno v roce 1931 asi 40 tisíc Čechoslováků, kteří sem přišli zvláště ve 20. letech, z toho byla asi polovina Slováků a Rusínů. Tehdejší vystěhovaleckou problematiku v tomto regionu popsal historik a diplomat Vlastimil Kybal v knize *Po československých stopách v Latinské Americe* (Praha 1935). V 60. letech byla vystěhovalecká problematika do Latinské Ameriky dotčena pouze v pracích J. Polišínského. Problém českého a slovenského vystěhovalectví do Latinské Ameriky se nachází zatím ve fázi ne příliš rozsáhlého výzkumného snažení. Prvořadou pozornost poutají osudy krajanů v Argentině a v Brazílii.¹¹⁾

Poměrně značná pozornost byla již za první republiky věnována českým minoritám na Balkáně, zřejmě také s ohledem na malodohodové spojenectví s Jugoslávií a Rumunskem. Již v roce 1921 publikoval Jan Auerhan přehlednou práci *Čechoslováci v Jugoslávii, v Rumunsku, v Maďarsku a v Bulharsku*, v roce 1930 pak další monografii *Československá větev v Jugoslávii. Dějiny a současnost Slováků v Bulharsku* přiblížila práce J. Michalka *Naši v Bulharsku* (Myjava 1936). Mezi nejzákladnější práce k dějinám Čechů v Rumunsku patřily práce R. Urbana *Čechoslováci v Rumunsku* (Bukurešť 1930), V. Míčana *Za chlebemездеjším* (Brno 1931) a F. Karase *Československá větev zapomenutá nebem i zemí I. Čechové v Rumunsku* (Praha 1937). Poválečnou historiografií jsou zatím relativně nejlépe zpracovány dějiny české minority v Bulharsku, mj. i publikací *Dějiny československo-bulharských vztahů* (Praha 1980). Rumunským Čechům věnovali hlavní pozornost v časopiseckých studiích a diplomových pracích etnografové.¹²⁾ Obdobně tomu je i u chorvatských, bosenských a banátských Čechů.¹³⁾

Relativně největší je naše znalost historie rakouských Čechů. Z prvorepublikových prací je možno upozornit na práce F. Váhaly *Československý problém v zemích rakouských* (Viedeň 1919), F. A. Soukupa *Česká menšina v Rakousku* (Praha 1928), F. Strnada *Cestou z republiky do spolkového státu* (Viedeň 1935) a sborník *Šedesát let školského spolku Komenský ve Vídni* (Viedeň 1932). V 70. a 80. letech se objevily fundamentální práce o dějinách vídeňských Čechů z pera prof. Moniky Glettlarové.¹⁴⁾ Z dalších monografií to jsou přehledná práce Karla Brouseka *Wien und seine Tschechen* (München 1980) a pohled na každodenní život a kulturu všedního dne, který přinesl Wolfgang Slapansky.¹⁵⁾

¹¹⁾ Blíže srv. I. BARTEČEK, Vystěhovalectví do Latinské Ameriky, in: tamtéž, s. 172–197.

¹²⁾ Srv. M. SECKÁ, Češi v Rumunsku, in: tamtéž, s. 96–104.

¹³⁾ Srv. I. HEROLDOVÁ, Vystěhovalectví do jihovýchodní Evropy, in: tamtéž, s. 67–95.

¹⁴⁾ M. GLETTLER, Sokol und Arbeiterturnverein (D.T.J.) der Wiener Tschechen bis 1914, München–Wien 1970; táž, Die Wiener Tschechen um 1900, München–Wien 1972; táž, Böhmisches Wien, Wien–München 1985.

¹⁵⁾ W. SLAPANSKY, Das kleine Vergnügen an der Peripherie. Der Böhmisches Prater in Wien, Wien 1992.

Česká hospodářská emigrace do Ruska byla ve dvacátých letech popsána především v pracích Jana Auerhana *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze* (Praha 1920) a *Osady českých emigrantů v Prusku, Polsku a Rusku* (Praha 1920) a Jana Rixyho *Kolonizace Ruska ve svém dějinném vývoji a významu až po přítomnou dobu* (Praha 1929). Cenné poznatky přinesla i autobiografická práce F. Kovářika *Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství* (Praha 1932). Dějiny českého vystěhovalectví do carského Ruska ve druhé polovině 19. století zpracoval na základě ruských archivních pramenů K. A. Puškarevič ve své neobhájené doktorské disertační práci *Čechi v Rossii z 30. let. Z poválečné historiografické produkce je nutno upozornit na kandidátskou disertaci Ž. Kovbové věnovanou Čechům na Ukrajině před rokem 1917* (Lvov 1972). *Dějiny volyňských Čechů* ve stejném období předložil autor této zprávy (Praha 1997). Meziválečné období je zpracováno zatím nedostatečně. O československých družstvech v SSSR psal P. Pollák.¹⁶⁾ K vydání připravuji druhý díl *Dějiny volyňských Čechů (1914–1945)*, který se bude zabývat osudy této minority v meziválečném Polsku i na sovětské Ukrajině.¹⁷⁾ K problematice Čechů v meziválečném Polsku přispěla i polská historiografie pracemi varšavského profesora Jerzyho Tomaszewského a lodžského archiváře dr. Zbigniewa Tobjańskiego.¹⁸⁾

Naše poznání zejména meziválečných dějin zahraničních krajanů je dosud nedostatečné. Před naší historiografií stojí rozsáhlé úkoly spjaté jak s nezbytným výzkumem v domácích i zahraničních archivech, tak se zpracováním získaných poznatků, a to dle jednotlivých zemí i zahraničních Čechů jako celku.

¹⁶⁾ Internacionalna pomoc československého proletariátu národem SSSR, Bratislava 1961.

¹⁷⁾ K dispozici je zatím stručný přehled N. VALÁŠKOVÁ, Z. UHEREK, S. BROUČEK, *Aliens or One's Own People. Czech Immigrants from Ukraine in the Czech Republic*, Prague 1997.

¹⁸⁾ J. TOMASZEWSKI, *Ojczyzna nie tylko Polaków*, Warszawa 1985; *týž*, *Rzeczpospolita wielu narodów*, Warszawa 1985; Z. TOBJAŃSKI, *Czesi w Polsce*, Kraków 1994; J. GÓRAL, R. KOTEWICZ, Z. TOBJAŃSKI, *Zarys dziejów Zelowa, Zelów* 1987.

Václava Horčáková

Bibliografie české historie k dějinám Československa v letech 1918–1938

Bibliografie tvoří jednu ze základních etap historikova pracovního postupu jako nezbytná součást historické heuristiky. Je zprostředkujícím článkem mezi „mrtvým“ materiálem, uloženým v knihovnách nebo v archívech a „živým“ materiálem, který k nám začne promlouvat, přibereme-li jej jako zdroj našich poznatků.

Pro období dějin Československa v letech 1918–1938 existuje řada bibliografických soupisů. Jedním ze základních informačních zdrojů zůstává do dnešní doby periodická Bibliografie české historie a na ni navazující Bibliografie československé historie (od r. 1971 Bibliografie dějin Československa).

Její vydávání má v českých zemích již více než stoletou tradici. První pokusy – bohužel neúspěšné – o vytvoření takových soupisů jsou spojeny s činností Historického klubu, který od roku 1871 sdružoval studenty historie pražské univerzity.

Teprve v roce 1905 vyšel první svazek Bibliografie české historie jako příloha Českého časopisu historického. Zachycoval práce českých historiků vydané v roce 1904. Stalo se tak z iniciativy redaktora časopisu Josefa Pekaře, který se na zpracování tohoto prvního svazku též sám osobně podílel.¹⁾ V dalších letech se již nikdy přímo prací na tomto projektu neúčastnil, do konce svého života však věnoval Bibliografii pozornost a péči, bez níž si lze jen těžko představit zajištění této

¹⁾ Podrobně a na základě studia pramenů se zabývá problematikou počátků české periodické historické bibliografie J. ŠPĚT, Příspěvky k dějinám bibliografie české historie, in: Česká bibliografie 3, 1963, s. 94–118.

periodické publikace po organizační i finanční stránce.²⁾ Zaslíbené poznámky k jednotlivým ročenkám v Českém časopise historickém jsou dokladem Pekařova zájmu o vzestupnou tendenci obsahu i formy zpracování bibliografií.³⁾

Od r. 1906 se věnoval z Pekařova pověření přípravě a vydávání bibliografických ročenek středoškolský profesor dějepisu, jednatel Historického klubu Josef Kazimour (16. 10. 1881 – 5. 9. 1933).⁴⁾ Až do počátku první světové války zvládal tento úkol zcela sám, a to tak, že ročenky vycházely v pravidelných termínech v kvalitě, kterou vysoko oceňovali jeho současníci stejně jako další generace historiků.⁵⁾ Úroveň výběru záznamů zvláště z příbuzných vědních oborů však už od prvního Pekařova svazku bibliografie pomáhaly zajišťovat konzultace s odborníky (pro archeologii a etnologii L. Niederle, dějiny umění B. Matějka a po něm Z. Wirth, atd.).⁶⁾

První ohrožení periodicity bibliografie způsobila až první světová válka. Od r. 1915 bylo vydávání bibliografie zastaveno a zaplnění vzniklé mezery se ukázalo být v poválečném období velmi obtížným problémem. Hlavní příčiny, proč nový svazek bibliografie, který zahrnoval záznamy z let 1915–1919, vyšel až v roce 1922, byly dvě.⁷⁾ Na prvním místě to byly problémy finanční. „Drahota papíru a tisku, vyžadující ohromné obnosy, způsobily, že Historický Klub, zápase s finančními nesnázemi, jako jiné obdobné korporace vědecké, vydává Bibliografii... v úhrnném svazku se značným opožděním a jen za přispění institucí veřejných,“ napsal Kazimour v závěrečné poznámce k publikaci.⁸⁾

Druhým, neméně obtížným problémem, bylo vyrovnat se zpětně s velkým množstvím literatury nahromaděné za válečné roky. Tento úkol už přesahoval síly jednotlivce a J. Kazimour navíc v poválečných letech zaměřoval svou činnost stále více jiným směrem. Věnoval se politické činnosti, muzejnictví, redigoval Časopis pro

²⁾ Zásluhy Josefa Pekaře o Bibliografii české historie (dále jen BČH) připomíná předmluva Výboru Historického klubu k ročence vydané krátce po jeho smrti: „Prof. Pekař... projevoval vždy o postup prací zájem neobyčejný a pomáhal radami všude, kde byl o to požádán. A je jistě jen jeho zásluhou, že tak nevýnosný podnik, jako je vydávání Bibliografie, se mohl udržeti i v těžkých dobách válečných a poválečných.“ BČH za rok 1935, sest. S. JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Praha 1937, s. I.

³⁾ Srv. ČČH 28, 1922, s. 250; ČČH 32, 1926, s. 634; ČČH 35, 1929, s. 433.

⁴⁾ J. ŠPĚT, Bibliograf Josef Kazimour. Příspěvek k dějinám bibliografie české historie. In: Národní knihovna 8, 1997, č. 1, s. 14nn.

⁵⁾ Srv. V. ČERNÝ, Za Dr. Josefem Kazimourem, in.: Časopis společnosti přátel starožitností 41, 1933, s. 103; též Jaroslav PROKEŠ, Dr. Josef Kazimour jako historik, in: Časopis pro dějiny venkova 20, 1933, s. 164.

⁶⁾ J. ŠPĚT, Bibliograf Josef Kazimour, s. 17.

⁷⁾ Bibliografie české historie za léta 1915–1919. Pořádá J. KAZIMOUR, Praha, Historický klub 1922, 250 s. Český časopis historický XXVII. (1921). Vydává Josef Pekař.

⁸⁾ Tamtéž, s. 223.

dějiny venkova. Ke zpracování bibliografie musel přistoupit se spolupracovníky. Získal je mezi zaměstnanci Státního zemědělského archivu. Na prvním místě to byl archivář Václav Černý (1894–1962), který spolupracoval téměř na všech Bibliografiích české historie od této doby pravidelně až do roku 1938.⁹⁾ Dalším spolupracovníkem byl tajemník Ferdinand Němec.

Shromážděný materiál z příbuzných vědních oborů J. Kazimour jako obvykle konzultoval s odborníky-specialisty.¹⁰⁾ Období vzniku Československé republiky není z této bibliografie ještě vyčleněno v samostatné kapitole, je zařazeno v osmé, poslední části speciálního oddílu (Od počátku století devatenáctého. Otázka národnostní a jazykové).¹¹⁾

Již v kratším časovém odstupu – v roce 1926 – vydal Josef Kazimour za účasti dříve jmenovaných spolupracovníků bibliografii za léta 1920–1924.¹²⁾ Byla to skutečně monumentální práce, ve které pod 7052 čísly byl soustředěn možná trojnásobek záznamů. Období „nejnovějších dějin“ – tj. první světové války a vzniku republiky – je opět začleněno do společné kapitoly s dějinami devatenáctého století.¹³⁾ Kapitulu, zvláště pak literaturu o prvním odboji a legiích, odborně přehlédl Jaroslav Werstadt, archivář Památníku osvobození, pozdějšího Vojenského historického ústavu.¹⁴⁾

Z Kazimourova doslovu k této publikaci je však patrná určitá únava z bibliografie, je plný stížností na technické i finanční obtíže. V roce 1926 se J. Kazimour rozhodl, že už nebude v práci na Bibliografii české historie dále pokračovat a Historický klub musel hledat jeho nástupce. Volba pro zpracování bibliografie za léta 1925–1926 padla na tehdy dvaadvacetiletého Adolfa Filáčka, studenta historie se zájmem o hospodářské dějiny a dějiny rodného Litomyšlska.¹⁵⁾ Jeho nezkušenost

⁹⁾ Např. v BČH za rok 1936 mu jako řediteli Archivu ministerstva zemědělství děkoval v úvodu k bibliografii výbor Historického klubu za pomoc. Zároveň V. Černý recenzoval v tomto svazku kapitolu Dějiny zemědělství a selského lidu. BČH za rok 1936, sest. S. JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Praha 1938, s. I*; 133–139 (č. 2800–2932).

¹⁰⁾ Byli to Karel Guth, Jan Menšík, Albín Stocký a Hugo Traub. BČH za l. 1915–1919, s. 223.

¹¹⁾ BČH za léta 1915–1919. Pořádá Josef KAZIMOUR, Praha 1922, s. 204–223. Celkem 281 čísel.

¹²⁾ Kromě Václava Černého, který se plně věnoval všem bibliografickým pracím, účastnil se přípravy bibliografie tajemník Ferdinand Němec excerpce časopisů a korekturami a vrchní oficiál F. Schneller. Literaturu k dějinám 19. a 20. století odborně přehlédl Jaroslav Werstadt. BČH za l. 1920–1924, Praha 1926, s. 399.

¹³⁾ BČH za léta 1920–1924. Pořádá J. KAZIMOUR, Praha 1926, s. 311–355. Celkem 457 čísel.

¹⁴⁾ Srv. doslov J. Kazimoura k jmenované bibliografii.

¹⁵⁾ Adolf Filáček se narodil v Litomyšli 20. 11. 1904. Studoval na litomyšlském gymnáziu, kde v r. 1923 maturoval (fond Gymnázium Litomyšl II, kn. č. 355, 508). Za informace děkuji

měla být vyvážena kontrolou excerpovaného materiálu odborníky, kteří měli provést konečný výběr ze shromážděných záznamů každý s ohledem na svoji specializaci. Celkem bylo získáno pro spolupráci osm odborníků, když nepočítáme J. Klika, který byl pověřen závěrečnou hlavní redakcí celého svazku. Z nich někteří odborně recenzovali bibliografie až do r. 1938 – Antonín Matějček dějiny umění, Bedřich Mendl hospodářské a sociální dějiny, Josef V. Šimák historickou topografii.¹⁶⁾ Jaroslav Werstadt opět odborně recenzoval záznamy týkající se dějin 19. a 20. století.

Vzhledem k tomu, že Adolf Filáček se po dokončení svazku vzdal funkce redaktora Bibliografie české historie, musel výbor Historického klubu opět hledat jeho nástupce. Volba padla na žákyni Josefa Pekaře Stanislavu Jonášovou-Hájkovou (29. 2. 1904 – 23. 2. 1985).¹⁷⁾ Bylo to rozhodnutí šťastnější než předchozí, neboť S. Jonášová-Hájková stejně jako J. Kazimour věnovala bibliografii delší úsek svého života a napomohla tak k udržení kontinuity české historické bibliografie i v poválečném období. Poslední svazek, na kterém se autorsky podílela, byla dvouročenka za léta 1959–1960 vydaná v roce 1964.¹⁸⁾

První práce S. Jonášové-Hájkové, bibliografie za léta 1927–1929, vyšla v roce 1931, tedy s dvouletým zpožděním. Hlavním přínosem nové redaktorky ve zpracování bibliografie bylo rozčlenění jednotlivých kapitol na řadu menších oddílů a pododdílů, což napomohlo zvýšení přehlednosti celého soupisu. Poprvé zde najdeme samostatné kapitoly k dějinám první světové války a dějinám Československé republiky. Vnitřní členění obou kapitol se v dalších ročenkách dále vyvíjelo.¹⁹⁾

Jako velice užitečný a po všech stránkách přínosný se ukázal systém dokončování bibliografie za pomoci odborných recenzentů. Počínaje bibliografií za léta 1930–1932 kontroloval výběr dat před závěrečnou korekturou publikace všeobecně uznávaný odborník, jehož jméno nebylo uvedeno v tiráži, ale přímo pod názvem příslušné kapitoly v obsahu. Například kapitolu Pomocné vědy historické recenzoval pravidelně Zdeněk Kristen, Dějiny umění Antonín Matějček, Dějiny literatury

řediteli SOKA Svitavy se sídlem v Litomyšli dr. Milanu Skřivánkovi. Filáčkovy práce srv. např. BČH za léta 1925–1926, Praha 1929, č. 3207, 3319, 3358.

¹⁶⁾ Dále se na odborné recenzi svazku bibliografie za léta 1925–1926 podíleli Miloslav Hýsek (dějiny literatury), Vladimír Klecanda (diplomatika a paleografie), Mirko Očadlík a Josef Schránil (archeologie). -K-, Časopis Společnosti přátel starožitností 37, 1929, s. 109–110.

¹⁷⁾ Za zjištění přesných dat narození a úmrtí S. Jonášové-Hájkové děkuji nestorovi české historické bibliografie p. Lumíru Nesvadbíkovi.

¹⁸⁾ Bibliografie československé historie za léta 1959–1960, sest. S. JONÁŠOVÁ, L. NESVADBÍK, A. ŠKROUPOVÁ, Praha, Nakl. ČSAV 1964, 555 s.

¹⁹⁾ Kapitola Dějiny Československé republiky je rozdělena na: a) vznik státu, b) převrat, c) hranice státu, d) povšechná díla o ČSR, e) válka s Maďary, f) desítiletí ČSR, g) mezinárodní postavení ČSR, h) zahraniční styky ČSR, i) vnitřní politika ČSR, j) národnostní poměry ČSR, k) vystěhovalectví, l) jednotlivci. BDČS za léta 1927–1929, sest. S. JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, přehlédl J. KLIK, Praha 1931, s. 312–328.

Arne Novák, Vědecké společnosti, Vyučování dějepisu a další Josef Šusta atd. Kapitulu Světová válka a náš odboj recenzoval pravidelně až do bibliografie za léta 1937–1941 Jaroslav Werstadt, kapitolu Dějiny Československé republiky přehléžel počínaje soupisem za léta 1933–1934 archivář českého zemského archivu Miloslav Volf.²⁰⁾ V průměru měl každý svazek bibliografie kolem 20–30 odborných recenzentů. Bibliografie české historie 30. let byla výjimečnou edicí v tom smyslu, že jen u málokterého díla se sešlo tolik vynikajících osobností české historické vědy, aby garantovaly její kvalitu.

Zvádňout takový úkol po organizační i metodické stránce bylo ovšem nad síly jakéhokoli jednotlivce. Byla proto ustavena bibliografická komise Historického klubu, jejímiž členy byli Bedřich Jenšovský, ředitel Zemského archivu v Praze, archivář Zemského archivu Josef Matoušek, Josef Klik a Stanislava Jonášová-Hájková.²¹⁾ Hlavním přínosem bibliografické komise bylo postupné rozčleňování jednotlivých kapitol na menší části, což usnadňovalo orientaci ve velkém množství záznamů. Kupříkladu kapitola k dějinám Československé republiky byla od roku 1936 rozdělena na tyto menší části: a) povšechná díla o ČSR, b) vznik a dějiny ČSR, c) vnitřní politika (poměry národnostní, dějiny politických stran), d) zahraniční politika a styky, slovanská vzájemnost, e) Čechoslováci v cizině, f) T. G. Masaryk, g) jednotlivci.

Další zlepšení v práci s bibliografií přineslo rozšíření pomocného aparátu tvořeného rejstříkem, obsahem a seznamem zkratk o seznam excerpovaných časopisů. Rejstřík zpřehlednilo grafické odlišení samostatných prací od recenzí a zpráv.

Zemský archiv převzal na sebe část excerpčních povinností S. Jonášové-Hájkové v oblasti zpracování časopisů, čímž se počínaje ročníkem 1934 značně zrychlil postup přípravných prací. Některé kapitoly připravovali pro ročenky další spolupracovníci. Kapitulu Dějiny Podkarpatské Rusi připravoval samostatně pro ročenky 1930–1932, 1933–1934 a 1935 František Gabriel, pro bibliografii za rok 1936 zpracoval Josef Páta Dějiny Lužice. Ivan Honl původně recenzoval a později i samostatně pro bibliografii zpracovával literaturu k dějinám vojenství.²²⁾ Bylo konečně dosaženo žádoucího stavu, kdy Bibliografie české historie vycházela každoročně a pouze s jen o něco více jak ročním zpožděním.

Tento slibný vývoj však přerušila druhá světová válka, poslední předválečná ročenka za rok 1936 vyšla v roce 1938.²³⁾ Další svazek věnovaný rokům 1937–1941

²⁰⁾ BČH za léta 1930–1932, 1933–1934, 1935, 1936, 1937–1941, sest. S. JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Praha 1934, 1936, 1937, 1938, 1951. XXXVII+354 s., XXI+342 s., XXXII+222 s., XXXII+240 s., XXX+930 s.

²¹⁾ -šk-[Josef Šebánek], Časopis Matice moravské 61, 1937, s. 124. O činnosti komise informuje též předmluva k BČH za léta 1933–1934, Praha 1936.

²²⁾ Spolupracovníci jsou vždy vyjmenováni v předmluvách k jednotlivým bibliografiím.

²³⁾ Bibliografie české historie za rok 1936, sest. S. JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Praha 1938, XXXII+240 s.

vydal ještě Historický klub v r. 1951.²⁴⁾ V r. 1957 započal s vydáváním svazků Bibliografie československé historie r. 1953 založený Historický ústav ČSAV (za rok 1955) – do dnešní doby zůstala nevyplněná mezera pro roky 1941–1954.²⁵⁾

V Historickém ústavu bylo za účelem přípravy periodických bibliografických publikací zřízeno bibliografické oddělení při jeho knihovně. Nová bibliografie měla mít od počátku celostátní charakter, a proto při vydávání bibliografických soupisů spolupracoval HÚ v Praze s Historickým ústavem SAV, který do společných svazků dodával data týkající se slovenské historie. Jinak se Bibliografie československé historie celkovým uspořádáním, zpracováním a poměrem k příbuzným historickým disciplínám v podstatě nelišila od předválečných soupisů. Udržela se původní zásada vnitřního řazení, která stavěla na první místo věcné řazení v části všeobecné a v druhé, chronologické části byly jen odkazy na věcné zařazení literatury a záznamy, které nebylo možné zařadit do věcného schématu. Úsek nejnovějších dějin byl rozšířen o období léta druhé světové války a poválečná a byla připojena nová kapitola „Dějiny cizích národů“, která zachycovala práce československých historiků z obecných dějin. Periodizační mezníky byly upraveny podle koncepce marxistické makety Přehledu československých dějin.²⁶⁾ Úplnost bibliografických soupisů byla omezena vzhledem k tehdejšímu politickému klimatu i nedostupnosti zahraniční literatury.

S novou koncepcí přišla až bibliografie za rok 1961. Na základě odborné diskuse, která probíhala od r. 1958, byla přijata zásada řazení bibliografie na prvním místě podle chronologického principu.²⁷⁾ Tento princip se osvědčil a je v podstatě dodržován dodnes.²⁸⁾

Velkým problémem se v 60. – 80. letech stalo prodlužování intervalu ve vydávání bibliografií, které běžně činilo 4–5 let. Bibliografie československé historie

²⁴⁾ Bibliografie české historie za léta 1937–1941, sest. S. JONÁŠOVÁ-HÁJKOVÁ, Praha 1951, XXX+930 s.

²⁵⁾ Bibliografie československé historie za rok 1955, sest. S. JONÁŠOVÁ, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, Praha 1957, 193 s. [dále jen BČSH].

²⁶⁾ Názvy jednotlivých kapitol a jejich další členění téměř doslova odpovídá názvům kapitol v Přehledu československých dějin. Doba první republiky a okupace (1918–1945) je rozdělena v BČSH na: a) práce zahrnující celé období, b) boj o směr československého státu v letech 1918–1920 (Přehled III, hlava I.), c) upevňování panství buržoazie v letech 1921–1923 (Přehled III, hlava II.) atd. BČSH za rok 1955, 1956, 1957, 1958, 1959–1960, sest. S. JONÁŠOVÁ, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, Praha 1957, 1959, 1960, 1962, 1964, 194 s.; 222 s.; 327 s.; 319 s., 555 s. Přehled československých dějin, díl III, 1918–1945. Maketa, Praha, Nakl. ČSAV 1960. 671 s.

²⁷⁾ BČSH za rok 1961, sest. V, MYŠKA, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, Praha 1965, s. 5.

²⁸⁾ Na rozdíl od současných periodických bibliografií bylo tehdy každé období rozděleno na dvě části. První obsahovala bibliografie a prameny, druhá zpracování. Zpracování se dále dělilo na pododdíly: celkově, politické poměry, sociálně ekonomická problematika a kultura.

za rok 1965 už byla vydána se sedmiletým zpožděním.²⁹⁾ Byla bohužel také na dlouhá léta poslední publikací. Až v roce 1979 vyšla další ročenka s novým názvem Bibliografie dějin Československa, která zachycovala literaturu za rok 1971.³⁰⁾ Vznikla tak mezera pro léta 1966–1970, kterou se opět až do dnešní doby nepodařilo zaplnit.³¹⁾ Další mezery v periodických bibliografiích vznikly za léta 1978–1979 a 1982–1989.

Vzniklé mezery jen částečně pomáhají vyplnit výběrové bibliografie za roky 1970–1980, 1980–1985 a 1985–1989, které vydával Historický ústav při příležitosti mezinárodních historických kongresů.³²⁾ Že však za nevydané díly bibliografických ročenek nejsou plnohodnotnou náhradou, si uvědomovali uživatelé a recenzenti už v době jejich vzniku.³³⁾

V průběhu 60. a 70. let vydal Historický ústav, později Ústav československých a světových dějin, několik dalších významných bibliografických soupisů, které alespoň v některých oblastech doplňují mezery, existující v periodické bibliografii.

Jiří Kořalka připravil v roce 1961 k vydání bibliografii Západoněmecká a rakouská literatura k československým dějinám (výběrová bibliografie z let 1945–1960).³⁴⁾ Kvalitní, přehledně zpracovaná a částečně anotovaná bibliografie

²⁹⁾ BČH za rok 1965, sest. V. MYŠKA, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, Praha 1972, 561 s.

³⁰⁾ Bibliografie dějin Československa za rok 1971, sest. V. MYŠKA, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, Praha 1979, 391 s. [dále jen BDČS].

³¹⁾ Počítalo se s osamostatněním slovenské historické bibliografie v souvislosti s federativním uspořádáním státu a Bibliografie české historie měla vycházet jako příloha Českého časopisu historického. Tato myšlenka se však neuskutečnila, v této podobě vyšla jen výběrová bibliografie za rok 1968. BČH za rok 1968, sest. V. MYŠKA, L. NESVADBÍK, Praha 1970, 120 s. (Příloha Českého časopisu historického r. 18, 1970).

³²⁾ Historiografie v Československu 1970–1980. Výběrová bibliografie, sest. B. HOUBOVÁ, M. KUDELÁSEK, V. MYŠKA, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1980, 385 s.; Historiografie v Československu 1980–1985. Výběrová bibliografie, sest. M. KUDELÁSEK (ved. kol.), B. HOUBOVÁ, M. MATUROVÁ, L. NESVADBÍK, A. ŠKORUPOVÁ, J. STUDI HAROVÁ, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1985, 257 s.; Historiografie v Československu 1985–1989. Výběrová bibliografie, sest. M. KUDELÁSEK, J. NOVOTNÝ, A. SEDLIÁKOVÁ, J. VLK, Praha, Historický ústav ČSAV 1990, 376 s. (Práce Historického ústavu ČAV, řada D, Bibliographia, sv. 1).

³³⁾ Srv. např. Michal Flegl v recenzi na bibliografii za léta 1970–1980, in: Slezský sborník historický 16, 1981, s. 236–237. „Zatímco průběžná a co nejúplnější bibliografie je pomůckou bádajícího historika, jsou sumarizující výběrové retrospektivy ojedinelou příležitostí poznat, jak vypadá v současnosti historiografie a kam směřuje. Zánik kterékoliv z obou pomůcek by byla ztráta nenahraditelná.“ J.Mk., in: ČČH 89, 1991, s. 143–144.

³⁴⁾ Bibliografie vyšla v rámci sborníku Protičeskoslovenský revanšismus v historiografii. Red. Jiří Kořalka, Praha, Historický ústav ČSAV 1961, XV+157 s. [z toho s. 1–157 je bibliografie]. (Materiály pracovní skupiny pro německou otázku v HÚ ČSAV).

zahraničních bohemik zůstává dodnes intenzivně využívaným zdrojem informací o literatuře z období, pro které schází periodická bibliografie a která nebyla zařazována do Bibliografie české historie za léta 1955–1960. Zahrnuje celkem 1032 záznamů ze všech časových úseků československých dějin, z toho pro léta 1918–1938 197 záznamů. Kapitola k dějinám meziválečného Československa je rozčleněna do čtyř tematických okruhů: Vznik Československé republiky a mírové smlouvy, Vnitropolitické problémy buržoazní ČSR, Osobnosti, Mnichov a úloha sudetských Němců. Bibliografie je doplněna přehledem sudetoněmecké historiografie (aut. Antonín Šnejdárek a Jiří Kořalka) a životopisnými údaji některých západoněmeckých a rakouských historiků a politiků, kteří se po roce 1945 zabývali československými dějinami (aut. Ladislav Javůrek). Nezbytný pomocný aparát tvoří autorský rejstřík a seznam zkratk.

Užitečnou pomůckou historika československých dějin meziválečného období zůstává dodnes bibliografie 50 let Komunistické strany Československa.³⁵⁾ Bibliografie má záběr podstatně širší, než napovídá její název. Jedná se o bibliografii prací a soupis akcí věnovaných oslavám tohoto výročí, tedy všechny práce, ve kterých byla uvedena dedikace k výročí – ať už byly tematicky zaměřeny na jakékoli období českých dějin. Zachycuje práce věnované nejrozličnějším oblastem života společnosti (dělnické hnutí, hospodářské dějiny, mezinárodní vztahy, vojenství, školství atd.).

Autoři bibliografie usilovali o zachycení všech prací s uvedenou dedikací vydaných v českých zemích a na Slovensku od 2. poloviny roku 1970 do 2. třetiny roku 1972 v relativní úplnosti. Zahraniční publikace jsou evidovány jen výjimečně. Bibliografický soupis má též poměrně široký záběr excerpované literatury. Zahrnuje práce tištěné i rozmnožované, veřejné, služební nebo určené pouze pro vnitřní potřebu. Z denního tisku bylo excerpováno Rudé Právo a Pravda.

Záznamy, z jejichž zápisu nelze odhadnout obsah práce, jsou opatřeny anotacemi. Bibliografie je rozdělena na čtyři kapitoly. První zachycuje souborné práce, sborníky, prameny a dokumenty (343 záznamů). Druhá kapitola je soupisem bibliografií (54 záznamů). V dalších dvou menších kapitolách jsou příležitostně články vzniklé v souvislosti s oslavami uvedeného výročí, jako například zprávy o slavnostních konferencích, výstavách atd. (44 záznamů). Na dobré úrovni zpracované rejstříky (autorský, názvový, regionální a personální) umožňují snadnou orientaci v bibliografickém soupisu.

Při příležitosti 35. výročí mnichovské konference vydal Ústav československých a světových dějin v Praze tematickou bibliografii Mnichov 1938.³⁶⁾ Výběrová

³⁵⁾ 50 let Komunistické strany Československa. (Bibliografie prací vydaných k 50. výročí založení KSČ). Sest. K. GAVALIEROVÁ, V. MYŠKA, L. NESVADBÍK, K. URIANEK, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1972, 115 s + 12 s. doplňky.

³⁶⁾ Mnichov 1938. (Bibliografie prací vydaných v letech 1938–1972 na území Československa), zpracovali: Věroslav MYŠKA, Lumír NESVADBÍK, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1973, 185 s.

bibliografie zachycuje práce vydané na území Československa v letech 1938–1972 k období od vyhlášení tzv. Karlovarských požadavků z dubna 1938 do vyhlášení okupace českých zemí 15. března 1939. Zachycuje monografie, články ve vědecko-populárních i odborných časopisech i sbornících. Z denního tisku bylo excerpováno Rudé Právo a Pravda. Najdeme zde abecedně podle autorů a názvů seřazených 1219 záznamů, soupis bibliografií (č. 1220–1242) a nezbytný autorský rejstřík.

Literatura k Mnichovu vydaná mimo území Československa byla zpracována formou pracovního soupisu, který sice, jak autoři v úvodu k publikaci upozorňují, obsahuje některé neúplné bibliografické údaje a některé záznamy v něm chybí, přesto však může být cennou pomůckou pro rešeršní práci.³⁷⁾

V průběhu 70. let vydalo oddělení novějších československých dějin Ústavu československých a světových dějin v Praze postupně ve třech svazcích rozsáhlý Soupis literatury k sociálním dějinám ČSR 1918–1938. Bibliografii sestavil tehdejší pracovník oddělení Zdeněk Deyl. Tato výběrová anotovaná bibliografie dobové knižní a časopisecké literatury si kladla za cíl sloužit jako heuristická informace a orientační pomůcka pro historiky, kteří se zabývají výzkumem období mezi dvěma světovými válkami. První svazek zachycoval údaje k oficiální sociální politice státu a vývoji sociální péče. Největší pozornost byla věnována problematice sociálního pojištění.³⁸⁾ Svazek je členěn do čtyř kapitol: I. Obecná pojednání o sociální politice, činnost ministerstva sociální péče, II. Sociální opatření ve vztahu k neaktivní části obyvatelstva (vlastní provádění sociální péče, sociální pojištění), III. Sociální opatření vztahující se ke skupinám obyvatelstva v aktivním věku (ochrana dělnictva, právo na práci, závodní samospráva, mzdové otázky, pracovně-právní vztahy a platové předpisy pro soukromé a veřejné zaměstnance), IV. Další oblasti sociální politiky (bytová politika, vystěhovalcká politika, ochrana spotřebitelů, mezinárodní organizace práce).

Druhý svazek bibliografie zachycuje údaje, které vypovídají o sociálních poměrech jednotlivých skupin obyvatelstva československého státu v období let 1918–1938.³⁹⁾ Bibliografie zachycuje v prvních dvou skupinách soupis statistických pramenů a časopisů, v dalších oddílech pak údaje o skladbě a vývoji české společnosti, o státní finanční a daňové politice ve vztahu k sociální oblasti, o životních nákladech (spotřeba, ceny), o bytových poměrech včetně nájemného, o zdravotním stavu obyvatelstva a sociální péči. Bibliografie sleduje v samostatných oddílech též sociální

³⁷⁾ Maketa Mnichov 1938. (Bibliografie prací vydaných v letech 1938–1972 v zahraničí). (Pracovní soupis), zprac. V. MYŠKA, L. NESVADBÍK, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1973, 62 s.

³⁸⁾ Soupis literatury k sociálním dějinám ČSR 1918–1938. Díl I, Sociální politika. Zpracoval Z. DEYL, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1973, (Práce oddělení novějších československých dějin – řada II/2a), 245 s., [1912 č. záznamů].

³⁹⁾ Soupis literatury k sociálním dějinám 1918–1938. Díl II, Sociální poměry, zpracoval Z. DEYL, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1975, (Práce oddělení novějších československých dějin – řada II/2b), 410 s., [4296 č. záznamů].

důsledky hospodářských krizí, stav nezaměstnanosti, situaci na pracovním trhu a výsledky zprostředkování práce, otázky nezaměstnanosti a chudinské péče. V závěru vyčleňuje literaturu ke specifickým problémům jednotlivých společenských skupin – dělnictva, mládeže a žen, rolnictva, inteligence a živnostníků. Uvnitř jednotlivých skupin jsou záznamy ještě dále rozdělené na literaturu, články a statistické materiály.

Poslední, třetí svazek soupisu se zabývá sociálním hnutím.⁴⁰⁾ Zaměřuje se především na hnutí odborové. Pro tento svazek byla rozexcerepována většina důležitějších dostupných časopisů odborových organizací – především zprávy o sjezdech, valných hromadách, konferencích a odborových akcích. Opírá se zejména o odborový tisk Odborového sdružení československého a Československé obce dělnické. V posledním svazku je také otištěn jmenný rejstřík ke všem třem dílům bibliografie.⁴¹⁾

K rozsáhlejším bibliografickým pomůckám pro dějiny Československa v meziválečném období patří čtyřsvazková Bibliografie k dějinám ČSR a KSČ 1917–1938.⁴²⁾ Zachycuje práce vydané v letech 1945–1967 v Čechách a zčásti i na Slovensku, včetně výběru záznamů z počátku padesátých let. Celkem zahrnuje téměř 9000 titulů knih, článků a statí. Základem třídění je věcný princip, uvnitř jednotlivých skupin jsou záznamy ještě dále rozčleněny chronologicky.

První svazek soupisu je věnován teorii, metodologii a metodice historiografie a organizaci historické práce, bibliografii, archivnictví a přehledům historických dat. Jen soupis bibliografií čítá 207 záznamů a čtenář v něm najde kromě rozsáhlejších samostatných publikací též řadu personálních, tematických i regionálních soupisů otištěných v různých časopisech a sbornících. Druhá část prvního svazku je věnována obecným dějinám ČSR. Druhý svazek bibliografie zachycuje práce o dějinách politických stran v ČSR. Ve třetím svazku jsou zpracovány dějiny politických hnutí a dějiny vědy, kultury, umění a osvěty. Poslední, čtvrtý svazek bibliografie tvoří samostatnou část, která zachycuje v relativní úplnosti biografické materiály osob, které měly nějaký vztah k dějinám komunistického a dělnického hnutí.

Počínaje rokem 1965 vycházela periodická Bibliografie dějin dělnického hnutí jako ročenka knihovny ÚD KSČ.⁴³⁾ Zachycovala práce s historickou tematikou vydané

⁴⁰⁾ Soupis literatury k sociálním dějinám 1918–1938. Díl III, Sociální hnutí. Zpracoval Z. DEYL, Praha, Ústav československých a světových dějin ČSAV 1979, (Práce oddělení novějších československých dějin – řada II), 425 s., [7235 záznamů].

⁴¹⁾ Poslední svazek je rozčleněn na tři části: I. Sociální hnutí pracujících v námezdním poměru, II. Hnutí nezaměstnaných, III. Ostatní sociální hnutí.

⁴²⁾ Bibliografie k dějinám ČSR a KSČ 1917–1938. Historiografická produkce za léta 1945–1967, sv. 1–4, zpracovali: H. ENGOVÁ, M. MĚŠTÁNEK, K. NÁHLOVSKÁ, Praha, Knihovna Ústavu dějin socialismu 1968, 453, 408, 339, 360 s. (Bibliografie a informace knihovny Ústavu dějin socialismu č. 8).

⁴³⁾ Bibliografie dějin dělnického hnutí 1965, sest. M. MĚŠTÁNEK, K. SOSNA, R. MACHÁNKOVÁ, Praha, Rudé právo 1966, 215 s. (Bibliografická ročenka knihovny ÚD KSČ, příloha časopisu Příspěvky k dějinám KSČ). Tato ročenka navazovala na bibliografickou

v českých zemích a na Slovensku (včetně překladů) i zahraniční bohemika. Kromě odborné literatury zachycovala i výběr z ústředního denního tisku. Zpracovatelé převážně neexcerpovali literaturu vlastními silami, ale využili jako zdroj materiálu bibliografické kartotéky řady vědeckých institucí – mj. Ústavu dějin KSČ v Praze a Bratislavě, Národní knihovny v Praze, Maticе slovenské v Martině a zejména v prvních letech i Historického ústavu ČSAV.⁴⁴⁾

Struktura bibliografie byla postavena na zásadě velmi podrobného chronologického třídění, pouze první, všeobecná část byla rozčleněna věcně na tři kapitoly: Teorie a metodologie historické práce, Organizace vědecké práce a výuka dějin dělnického hnutí a Bibliografie a příručky. V této části najdeme záznamy nejen z oboru historie, ale i z dalších oborů (filosofie, sociologie, práva, politické ekonomie atd.). Určité míře interdisciplinarity se nemohla vyhnout ani tato specializovaná historická bibliografie.

Chronologická část soupisu byla rozdělena na kapitoly o československém dělnickém hnutí a hnutí mezinárodním. Ve zvláštních oddílech našel čtenář personálie, kandidátské a disertační práce a recenze a zprávy o starší literatuře, případně doplňky k předchozím ročníkům bibliografie.

Důsledné rozčlenění kapitol bibliografického soupisu na prameny a literaturu zvyšovalo přehlednost publikace. Uvnitř jednotlivých oddílů byly záznamy řazeny abecedně. Kapitoly v bibliografii byly vzájemně propojeny odkazy. Recenze, pokud byly uvedeny, přiřazovali zpracovatelé přímo k recenzovaným pracím, což se ukázalo jako přehledné a účelné řešení. Ročenku doplňoval základní pomocný aparát – seznam používaných zkratk exerpovaných časopisů a sborníků a jmenný, v pozdějších letech i místní rejstřík s odkazy na čísla záznamů. Je škoda, že v ročenkách nebyl vždy uveden seznam exerpovaných časopisů a sborníků, takže případné mezery v soupise se jen obtížně zjišťují.

Řadu metodických zásad pro zpracování soupisu převzali uspořadatelé z Bibliografie československé historie, orientace v Bibliografii dějin dělnického hnutí není proto pro čtenáře navykklého listovat v této příručce nijak obtížná. Byl zde např. uplatňován princip vytváření tzv. „hnízd“, tj. sdružování záznamů vztahujících se k určitému tématu, který formuloval už počátkem století Josef Kazimour, nebo zásada novější, již chronologicky členěné Bibliografie dějin Československa, že práce přesahující dva časové úseky je řazena do části všeobecné, pokud se však týká dvou úseků, je zařazena do prvního z nich a odkázána v druhém.⁴⁵⁾

přílohu Příspěvků k dějinám KSČ, kde byla čtvrtletně vydávána v l. 1964–1965 bibliografie za rok 1964.

⁴⁴⁾ Viz Metodický úvod k citované publikaci, s. 4.

⁴⁵⁾ O Kazimourově metodickém přínosu bibliografii srv. J. ŠPÉT, Bibliograf Josef Kazimour. Příspěvek k dějinám bibliografie české historie, in: Národní knihovna 5, 1997, č. s. 14nn. O metodických východiscích zpracování Bibliografie dějin dělnického hnutí srv. Metodický úvod k 1. svazku ročenky za rok 1965, s. 4nn.

Bibliografická ročenka vycházela pravidelně a bez zpoždění jako aktuální pomůcka historické heuristiky až do roku 1988 (bibliografie 1986). Počínaje rokem 1968 (ročenka 1967) měla nový název, který více odpovídal šíři záběru publikace – Novodobé dějiny v československé historiografii. V roce 1974 (bibliografie 1973) obdržela ročenka podtitul opět poněkud zavádějící – Marxisticko-leninská teorie. Naštěstí došlo jen k této jediné formální změně, která se nijak zvlášť neprojevila na obsahu a struktuře bibliografie.⁴⁶⁾

Jmenované výběrové specializované bibliografie nejsou jedinými soupisy svého druhu, které byly vydány v 60. a 70. letech.⁴⁷⁾ Obsahem i kvalitním zpracováním je však možné je zařadit na přední místo. Patří k těm pomůckám v práci badatelů, které jim napomáhají navázat v jejich tvůrčí práci tam, kde skončila práce předchozí. Nemohou však nikdy plně nahradit periodickou Bibliografii české historie, neboť jejich úloha je jiná.

V době dokončení tohoto příspěvku opouští tiskárnu Historického ústavu Bibliografie dějin Československa za rok 1992 a před bibliografickým pracovištěm Historického ústavu stojí úkol přípravy a vydání Bibliografie dějin Českých zemí za léta 1993 a 1994. Je věcí nejen bibliografů, ale i historiků nepřipustit vznik dalších citelných a obtížně doplňovaných mezer.

⁴⁶⁾ Novodobé dějiny v československé historiografii. Bibliografie 1967, sest. K. SOSNA, K. GAVALIEROVÁ, Praha, Rudé právo 1968, 292 s.; Novodobé dějiny v československé historiografii. Marxisticko-leninská teorie. Bibliografie 1973, sest. K. URIANEK, K. GAVALIEROVÁ, Praha, Rudé právo 1974, 341 s. Původně se počátkem 70. let se změnami v koncepci ročenky počítalo, jak lze vyrozumět z úvodních slov k bibliografii za rok 1971, výsledkem však nakonec bylo pouze připojení zmíněného podtitulu, aby se zdůraznilo „relativně samostatné postavení, které v celkovém rámci ročenky zaujímá oddíl Společenské vědy“. Tamtéž, úvodní poznámka.

⁴⁷⁾ Informace o nejvýznamnějších historických bibliografiích vydaných v období šedesátých a sedmdesátých let zachycuje přehledně a v relativní úplnosti Bibliografie historických bibliografií, Praha, Státní knihovna ČSR 1982, 171 s.